Els canvis dins de l'ensenyament en relació a la participació

Les propostes educatives formulades en les actuals lleis vigents sobre els objectius, l'organització i el funcionament del sistema escolar representen una ruptura molt important respecte a les concepcions educatives anteriors i obren unes enormes possibilitats per respondre a les exigències presents i futures immediates.

El caràcter comprensiu del sistema escolar oposat al sistema selectiu i discriminatori tradicional, la flexibilitat de les formes organitzatives i el reconeixement de pràctiques educatives diverses són, entre d'altres aspectes, elements de transformació prou significatius que han de permetre fer front de manera exitosa a l'aparició de fenòmens nous que no sempre tenen una resposta positiva.

Cada vegada, però, és més evident que el sistema escolar per si mateix no té mecanismes ni capacitat suficient per garantir una resposta satisfactòria i evitar la marginació i l'exclusió de persones i grups, especialment en relació a qüestions com l'accés i la utilització dels nous sistemes d'informació i comunicació, o les noves construccions d'identitats resultants dels moviments migratoris, o les noves formes de relacions socials i familiars.

Malgrat aquesta constatació, cal aprofitar al màxim les possibilitats i el marge d'intervenció que ofereix el nou marc legislatiu escolar. I, especialment, cal reforçar tots aquells aspectes que comprometen i impliquen els més directament afectats per l'acció escolar.

En aquest sentit conèixer com han funcionat els consells escolars dels centres docents i el seu procés d'institucionalització ha de permetre valorar el grau d'implicació que s'ha produït en aquests organismes per part dels diversos sectors educatius durant els darrers anys.

1. La participació com a opció educativa constitucional i com a reforçament de la democràcia

El marc constitucional vigent reconeix el dret a la participació dins del sistema escolar en els diversos nivells: de centre docent, municipal, autonòmic i estatal per part de tots els sectors de la comunitat educativa. Paral·lelament, estableix com a requisit indispensable la creació de mecanismes de participació i la garantia d'un funcionament democràtic per a l'obtenció dels recursos públics per part dels centres docents privats.

Aquesta doble consideració de dret i deure constitucional converteix la participació en una peça fonamental del sistema escolar vigent.

De la mateixa manera que no és possible de fer un aprenentatge significatiu sense una implicació directa del subjecte que aprèn, tampoc no és possible de concebre una acció educativa eficient sense una implicació de totes les persones que hi intervenen. Per això, la creació dels consells de participació dins el sistema escolar permet disposar d'una xarxa que implica les persones i els grups i és un instrument de cohesió que fa front a l'individualisme i la marginació.

2. Els consells escolars de centre: composició i característiques

El procés de creació i consolidació dels consells escolars de centre no ha estat fàcil. La llei d'ordenació del sistema escolar de l'any 1985 estableix els consells a tots els nivells. Des de la creació d'aquests mecanismes de participació fins a l'any 1996, els consells escolars dels centres docents es renovaven cada dos anys, actualment el mandat té una durada de quatre anys.

Els consells escolars de centre estan constituïts per persones amb responsabilitats i funcions diferents dins dels centres docents, amb formació i experiències diverses i amb nivells d'implicació desigual. Aquesta composició s'ha definit com a asimètrica i té un caràcter molt específic i singular, difícilment homologable amb altres instàncies participatives.

D'altra banda, no hi ha tradició de funcionament institucional dins o fora de les administracions públiques, tal com es fa en el consell escolar de centre. En aquest cas és gestionat i

governat conjuntament pels responsables del servei (professorat), pels receptors directes i indirectes del servei (alumnat i pares) i hi participa també un element extern a la mateixa institució com és la representació municipal. En els centres docents públics, cal recordar que una de les seves funcions és l'elecció de la persona directora.

La consolidació d'aquesta estructura participativa requereix temps, però actualment hi ha dades que permeten iniciar una certa valoració, encara que parcial, d'aquests organismes. Les dades que es presenten corresponen al funcionament dels consells escolars dels centres docents públics de la ciutat de Barcelona, però poden servir com a referència més general.[1]

3. Els consells escolars, un espai d'intercanvi de la comunitat educativa

A la ciutat de Barcelona i al llarg del curs 1997/98 es van fer 1.540 reunions de consells escolars de centres docents públics que, distribuïdes pels 10 mesos de durada del curs escolar representen una mitjana de 150 sessions de treball per mes.

Aquestes sessions corresponen a 256 consells escolars on hi ha unes 2.600 persones de les quals més de 800 són pares i entorn de 300 són representants del sector de l'alumnat.

La mitjana de participació dels membres dels consells escolars a les reunions és molt alta, entre el 80 i el 90%. Gairebé a totes les sessions hi ha presència de tots els sectors educatius.

Malgrat aquesta alta presència i implicació, els representants expressen en molts casos preocupació per la manca de suport actiu del sector que representen. Contràriament al que succeeix en altres camps, aquesta participació activa els protagonistes no la perceben com una activitat plenament satisfactòria.

Tanmateix, en relació al clima de treball a les reunions i respecte a la intervenció dels sectors de la comunitat educativa als consells escolars, l'evolució ha estat la següent:

	1990/91	1992/93	1994/95	1997/98
Els CEC tenen un clima de treball respectuós i tolerant amb les diverses opinions	82%	84%	86%	92%
Els CEC tenen un clima de treball que permet l'aportació d'iniciatives de l'alumnat	40%	46%	44%	54%
Els CEC faciliten la presentació de propostes dels pares	54%	57%	42%	67%

4. Els consells escolars, com a garantia de funcionament democràtic

L'existència d'un mètode de treball prèviament establert i el manteniment d'un funcionament regular són condicions necessàries per facilitar la participació i per fer més transparent l'activitat del consell escolar. Als consells escolars dels centres docents públics hi ha un grau de formalització força alt i prop d'un 75% tenen un pla de treball establert i en fan el seguiment. Aquest procés ha augmentat en els darrers anys tal com recull la taula següent:

	1990/91	1992/93	1994/95	1997/98
Els CEC prenen decisions sobre els temes tractats, en fan seguiment i donen compte dels resultats	64%	73%	72%	76%
Els CEC donen, en general, publicitat dels acords	41%	48%	47%	63%

5. L'àmbit d'actuació i els temes prioritaris tractats pels consells escolars.

El debat i aprovació del programa d'activitats dels centres són un dels temes prioritaris de treball dels consells escolars, seguit dels aspectes relacionats amb els serveis escolars: menjador, beques, esports... Pel que fa als centres de secundària, els temes relacionats amb la disciplina hi són força presents, no tant pel nombre de casos plantejats com per la durada del procediment que s'ha de fer per a cada cas.

[1] *Vuitè informe sobre el funcionament dels consells escolars dels centres docents públics de la ciutat de Barcelona. Curs 1997-98.* Secretaria del Consell Escolar Municipal.

Pel que fa a les característiques i segons la percepció de la representació municipal, el 50% dels consells escolars són definits, en primer lloc, com a organismes d'informació i, en segon i tercer lloc, com a organismes de gestió i de comunicació. Un 25% queden definits com a organismes plenament de participació. Pel que fa als centres de secundària, els representants municipals consideren en un 50% els consells escolars com a espais de resolució de conflictes. Només en un 17% són considerats organismes de tràmit.

6. Aspectes a considerar

Educar en la participació és més que un model de gestió escolar, que cal introduir com un dels valors indispensables que ha de permetre avançar cap a una cultura participativa en tots els àmbits de la vida social i ciutadana.

L'acció educativa escolar és molt complexa i a l'interior dels centres docents es produeixen infinites formes de comunicació i de relació. La riquesa d'aquesta multiplicitat no pot formalitzar-se, però l'existència de mecanismes de participació estructurats asseguren que tota persona pot exercir el dret de participar, sense cap més requisit o atribucions que la seva pròpia opció voluntària i sempre que sigui elegit o sancionat pel sector que representa.

De fet, el consell escolar de centre és la primera trama d'allò que es defineix com a xarxa escolar. La solidesa d'aquesta base afecta tota l'estructura escolar.

Teresa Eulàlia Calzada i Isern

Habitatge i desigualtats socials a Catalunya en la dècada dels noranta

Elisabet Tejero Gil

Introducció

El present capítol analitza la problemàtica de l'habitatge a Catalunya en el període comprès entre 1988 i 1998. L'habitatge, malgrat ser un dret reconegut a nivell internacional, continua sent una de les necessitats socials amb més problemes de cobertura. Segons l'article 47 de la Constitució espanyola (1978) **tots els espanyols tenen dret a gaudir d'un habitatge digne i adequat. Els poders públics promouran les condicions necessàries i establiran les normes pertinents per fer efectiu aquest dret, tot regulant la utilització del sòl d'acord amb l'interès general d'impedir l'especulació.** Però, a nivell mundial, l'accés a un habitatge digne no ha estat resolt i, de fet, hi ha un reconeixement institucional implícit de la pràctica impossibilitat de donar compliment a aquest dret fonamental. Per aquest motiu, l'habitatge no s'entén només com una de les necessitats bàsiques de la població, sinó com un factor cabdal a l'hora d'entendre la reproducció de les desigualtats socials.

L'objectiu d'aquest capítol és analitzar la dinàmica de desigualtat que genera el desequilibri entre la necessitat social de l'habitatge i l'oferta existent, en el context d'un Estat del Benestar responsable de garantir aquest dret.

En el procés de desenvolupament de l'Estat del Benestar a Espanya i Catalunya, la intervenció pública en el sector de l'habitatge ha tingut un pes inferior a la participació en altres drets i béns socials com l'educació o la sanitat. L'expansió del mode de producció capitalista i de la urbanització ha estat fortament basada en el sector de la construcció (principalment d'habitatges), que ha esdevingut històricament un dels principals motors de l'economia. En aquest context, la política d'habitatge s'ha d'entendre a partir de la tensió entre la funció econòmica de suport a la indústria de la construcció i la funció de garantir habitatge digne al conjunt de la població. En diferents períodes de la nostra història recent, com veurem més endavant, la política d'habitatge ha tingut un impacte més directe en la dinamització econòmica que en la reducció de les desigualtats socials d'accés a l'habitatge.

Tenint en compte aquesta doble perspectiva, durant els anys vuitanta i noranta, tant en el context europeu com català, han imperat les anàlisis de caràcter economicista, on el mercat immobiliari ha esdevingut el marc de referència per estudiar la relació entre l'oferta i la demanda d'habitatge. Un exemple d'aquest enfocament és l'utilitzat en els treballs del Centre d'Estudis de Planificació sobre les «Preferències dels compradors d'habitatges a Barcelona i el seu entorn metropolità» (1991) i «a Catalunya» (1994).

La necessitat de desenvolupar una concepció més àmplia i complexa del fenomen residencial suposa fer un salt des d'aquesta visió més sectorial, que entén l'habitatge com un bé de canvi, cap a un enfocament més global. La visió de l'ecologia humana (Park, 1974), l'enfocament crític del marxisme (Lefebvre, 1969; Castells, 1975) i els corrents d'anàlisi institucional (Rex i Moore, 1967; Pahl, 1980; Saunders, 1990) obren camí a visions més complexes del factor residencial a les societats occidentals. La superació del concepte de mercaderia permet abordar l'habitatge com un dret i un bé d'ús. L'habitatge es considera, aleshores, un indicador de la posició social dels individus en l'estructu-

ra social i, a la vegada, el lloc per excel·lència de la reproducció de l'estructura familiar. L'habitatge es converteix, doncs, en un objecte d'estudi pertinent per analitzar la reproducció de les desigualtats socials actuals.

Seguint aquesta perspectiva d'anàlisi, i per tal d'analitzar la problemàtica social de l'habitatge durant la dècada dels noranta, el capítol que es presenta a continuació està dividit en quatre parts:

- la primera analitza l'evolució de la situació de l'habitatge a Catalunya a través dels censos de l'habitatge 1981-1991;
- la segona part presenta la relació entre el mercat de l'habitatge i la política d'habitatge des de 1988 fins a1998;
- la tercera aborda alguns indicadors de la dinàmica de població actual que tenen una repercussió directa en les necessitats socials de l'habitatge;
- per últim, es presenten unes reflexions crítiques entorn dels reptes d'adaptar la ciutat construïda a les necessitats d'habitatge de la societat catalana.

1. Les condicions de l'habitatge a Catalunya

Els censos de l'habitatge de 1981 i de 1991 de l'Institut d'Estadística de Catalunya permeten fer una valoració de l'evolució de les condicions dels habitatges a Catalunya. L'objectiu d'aquesta anàlisi és conèixer l'estat del parc d'habitatge construït a Catalunya, a partir de la divisió del Pla Territorial[1].

L'any 1991, el parc d'habitatges a Catalunya es distribueix de la manera següent: (quadre 1): el 71% dels habitatges són destinats a primera residència o habitatge principal, el 17% a segona residència o habitatge secundari i l'11% són habitatges vacants o buits.

L'Àmbit Metropolità es caracteritza per la majoritària presència d'habitatges principals, un 80%. Les Comarques Gironines i el Camp de Tarragona es caracteritzen contràriament pel pes de l'habitatge secundari, amb un 37% i un 42%, respectivament. Destaquen, doncs, com les dues àrees més fortament turístiques de Catalunya. A les Terres de l'Ebre, a l'Àmbit de Ponent i a les Comarques Centrals destaquen els alts percentatges d'habitatges vacants: entre el 15% i el 17%. Aquesta distribució pot ser un indicador de la precarietat dels habitatges en aquestes zones.

En els deu anys compresos entre 1981 i 1991, on més ha augmentat la proporció d'habitatges principals ha estat a les comarques de la franja costanera –de Garraf cap al sud i del Maresme cap al nord- i de muntanya -la Cerdanya, la Val d'Aran i l'Alta Ribagorça- amb un creixement superior al 20%, reafirmant la seva consolidació residencial i econòmica gràcies al turisme (quadre 2). Enclavaments de creixement independent, com les comarques del Segrià i de l'Urgell -on la força de les capitals, Lleida i Tàrrega, empenyen cap a uns percentatges de creixement que oscil·len entre el 10% i el 20%- es converteixen en pols d'atracció residencial.

Les comarques de l'àrea de la Regió I [2] tenen un creixement entre el 10% i el 30%, però la comarca del Barcelonès no supera el 10%. És versemblant pensar que la pèrdua de població del Barcelonès (-7,42%) ha estat un factor decissiu per analitzar el creixement poblacional de comarques de la Regió I com Garraf (+17,58%) i el Maresme (+8,80%)[3].

A diferència del que va succeir amb la concentració residencial metropolitana deguda a les onades migratòries dels anys seixanta i setanta, assistim a una redistribució de la població i del parc d'habitatges dins del territori català. Aquesta redistribució prima el creixement de les ciutats mitjanes i petites incloses en la dinàmica de la Regió Metropolitana de Barcelona i de le rodalies de Tarragona i Girona.

[1] Els sis àmbits del Pla Territorial de Catalunya són:
1. Àmbit Metropolità (Barcelonès, Maresme, Vallès Oriental, Vallès Occidental, Baix Llobregat, Alt Penedès i Garraf)
2. Comarques Gironines (Ripollès, Garrotxa, Alt Empordà, Pla de l'Estany, Gironès, Baix Empordà, Selva)
3. Camp de Tarragona (Conca de Barberà, Alt Camp, Baix Penedès, Tarragonès, Baix Camp, Priorat)
4. Terres de l'Ebre (Terra Alta, Ribera d'Ebre, Baix Ebre, Montsià)
5. Àmbit de Ponent (Val d'Aran, Pallars Subirà, Alta Ribagorça, Pallars Jussà, Alt Urgell, Noguera, Segarra, Urgell, Pla d'Urgell, Garrigues, Segrià)
6. Comarques Centrals (Cerdanya, Berguedà, Solsonès, Osona, Bages, Anoia)

Font: Anuari Estadístic de Catalunya 1997.

[2] La Regió I ampliada està formada per les comarques del Barcelonès, el Baix Llobregat, el Vallès Occidental, el Vallès Oriental, el Maresme, l'Alt Penedès i Garraf.

[3] Creixement de la població entre 1991 i 1996 segons el padró d'habitants de 1996 (IEC).

Quadre 1: Percentatge d'habitatges segons la seva tipologia, 1991

Àmbits del Pla Territorial	habitatges principals	habitatges secundaris	habitatges vacants	altres tipus
Àmbit metropolità	80,20	9,49	10,10	0,21
Comarques gironines	48,42	37,54	13,53	0,51
Camp de Tarragona	45,16	42,58	12,05	0,21
Terres de l'Ebre	64,20	18,24	17,36	0,20
Àmbit de Ponent	70,83	13,78	15,03	0,36
Comarques Centrals	67,67	16,06	15,34	0,39
Catalunya	70,97	17,19	11,57	0,27

Font: IEC, Cens d'habitatges 1991.

Les comarques amb creixement residencial més intensiu (on més del 50% dels edificis tenen tres o més habitatges) es troben en les àrees d'urbanització i creixement econòmic més modern (quadre 3).

Es tracta de l'àrea costanera, des del Maresme fins al Baix Camp (amb l'excepció del Baix Penedès); de l'arc format per les comarques del Bages, el Berguedà i el Ripollès, així com de comarques amb una dinàmica autònoma com el Gironès, el Segrià i l'Alta Ribargorça.

Aquestes comarques són també les que tenen una construcció més jove, que han crescut especialment a partir de l'embranzida econòmica dels anys seixanta i setanta (quadre 4). A l'Àmbit Metropolità, un 63% dels habitatges principals han estat construïts entre 1960 i 1980, i quasi un 58% al Camp de Tarragona. Cal destacar, però, com de 1981 a 1991 les Comarques Gironines han experimentat el major augment de construcció d'habitatge principal amb un 19%. Aquest percentatge contrasta amb l'espectacular aturada de l'Àmbit Metropolità, que passa d'un 31,44% durant la dècada dels setanta, a només un 8% durant la dècada dels vuitanta. La crisi econòmica primer, i l'encariment especulatiu del sòl i de l'habitatge a mitjan

Quadre 2: Distribució de comarques segons el creixement relatiu d'habitatges principals, 1981-1991

Creixement d'habitatges	Comarques
entre 5% i 10%:	Barcelonès, Berguedà, Conca de Barberà, Garrigues, Garrotxa, Noguera, Pallars Jussà, Pla d'Urgell, Priorat, Ribera d'Ebre, Ripollès, Segarra, Terra Alta
entre 10% i 20%:	Anoia, Alt Camp, Alt Urgell, Bages, Baix Llobregat, Gironès, Osona, Pallars Sobirà, Pla de l'Estany, Segrià, Solsonès, Urgell, Vallès Occidental, Vallès Oriental
superior al 20%:	Alt Penedès, Baix Empordà, Baix Camp, Baix Ebre, Cerdanya, Garraf, Maresme, Montsià, Tarragonès, Val d'Aran, Alt Empordà, Alta Ribagorça, Baix Penedès, Selva

Font: ICE, Cens d'habitatges 1991.

Quadre 3: Distribució de comarques segons el percentatge d'edificis amb 3 o més habitatges principals, 1991

Edificis	Comarques
menys del 40%:	Baix Ebre, Conca de Barberà, Garrigues, Montsià, Noguera, Pallars Sobirà, Pla de l'Estany, Pla d'Urgell, Priorat, Ribera d'Ebre, Segarra, Terra Alta, Urgell, Val d'Aran
entre 40% i 50%:	Alt Camp, Alt Penedès, Alt Urgell, Anoia, Baix Penedès, Baix Empordà, Cerdanya, Garrotxa, Osona, Pallars Jussà, Selva, Solsonès
més del 50%:	Alta Ribagorça, Bages, Baix Camp, Baix Llobregat, Berguedà, Garraf, Gironès, Maresme, Ripollès, Segrià, Vallès Occidental, Vallès Oriental

Font: IEC, Cens d'habitatges 1991.

Quadre 4: Percentatge d'habitatges principals segons l'any de construcció de l'edifici per Àmbits Territorials, 1991

Àmbits del Pla Territorial	abans 1900	1900/30	1931/50	1951/60	1961/70	1971/80	1981/91
Àmbit Metropolità	4,21	9,22	5,49	10,27	31,37	31,44	8,00
Comarques Gironines	11,77	7,68	4,72	7,21	19,91	29,85	18,86
Camp de Tarragona	8,15	8,80	4,07	5,08	21,91	35,91	16,08
Terres de l'Ebre	9,54	16,55	11,06	8,43	14,42	24,01	15,96
Àmbit de Ponent	10,14	11,06	9,82	9,60	19,22	25,87	14,29
Comarques Centrals	10,25	10,90	6,70	9,09	19,44	28,60	13,02
Catalunya	6,10	9,47	9,50	9,52	27,90	30,90	10,31

Font: IEC, Cens d'habitatges 1991.

Quadre 5: Creixement demogràfic per Àmbits Territorials, 1986-1996

Àmbits del Pla Territorial	1986/1991	1991/1996
Àmbit Metropolità	0,8	-0,8
Comarques Gironines	4,2	4,2
Camp de Tarragona	4,8	8,3
Terres de l'Ebre	-0,4	0,5
Àmbit de Ponent	0,4	0,8
Comarques Centrals	1,3	2,6
Catalunya	1,3	0,5

Font: IEC, Estadística de Població 1996.

Quadre 6: Percentatge d'habitatges principals segons el règim de tinença per Àmbits del Pla Territorial,

Àmbits del Pla Territorial	propietat	lloguer	gratuït
Ambit Metropolità	72,11	24,85	3,04
Comarques Gironines	73,32	22,48	4,20
Camp de Tarragona	76,06	19,76	4,18
Terres de l'Ebre	80,89	13,41	5,70
Àmbit de Ponent	77,87	17,87	4,36
Comarques Centrals	68,81	26,62	4,57
Catalunya	72,80	23,76	3,44

1991

Font: IEC, Cens d'habitatges 1991.

dècada vuitanta, han estat factors cabdals en l'aturada de la construcció en aquest àmbit territorial.

La concentració i creixement del nombre d'habitatges principals a les zones d'economia més dinàmica es relaciona directament amb l'augment de la seva població (quadre 5). Cal remarcar que entre 1991 i 1996 la població al Camp de Tarragona creix un 8% i a les Comarques Gironines, un 4%.

A Catalunya, com a la resta de l'Estat espanyol i a diferència de la resta d'Europa, la cultura de l'habitatge ha tendit a valorar i imposar la propietat per sobre del lloguer: el 73% dels habitatges principals són de propietat, i el lloguer redueix la seva participació fins al 24% (quadre 6). Aquest fet ha generat una forta rigidesa en el mercat immobiliari, trencant la flexibilitat que dóna el lloguer en termes de mobilitat dels usuaris. Per aquest motiu les rendes més baixes, que no poden accedir a la compra de l'habitatge, veuen cada cop més limitada la seva capacitat d'accedir en aquest bé, i en els últims anys, l'encariment dels lloguers ha agreujat aquesta situació. La recent baixada dels tipus d'interès per a préstecs hipotecaris, si bé ha desviat una part de la demanda de lloguer cap a la compra, no ha estat un factor decisiu per modificar les limitacions d'accés a l'habitatge de persones i famílies amb ingressos baixos i irregulars. Aquest col·lectiu

Quadre 7: Percentatge d'habitatges principals segons les instal·lacions per Àmbits del Pla Territorial, 1991

Àmbits del Pla Territorial	s/aigua corrent	s/aigua calenta	Sense telèfon	Sense gas	Sense elec.	s/bany o dutxa
Àmbit Metropolità	1,06	8,47	12,61	39,12	2,33	2,15
Comarques Gironines	0,63	7,67	22,24	75,22	2,32	2,71
Camp de Tarragona	0,12	9,79	22,61	64,12	2,27	2,27
Terres de l'Ebre	0,69	15,28	31,91	90,14	2,38	4,00
Àmbit de Ponent	0,38	9,57	21,03	81,99	2,07	2,70
Comarques Centrals	0,32	9,80	20,49	72,32	2,80	3,33
Catalunya	0,87	8,81	15,54	49,65	2,35	2,36

Font: IEC, Cens d'habitatges 1991.

Quadre 8: Evolució dels preus dels habitatges (ptes/m2) de nova construcció per àrees a Catalunya, 1988-1997

Any	Catalunya	Catalunya s/Barcelona	conurbació Barcelona	Catalunya s/conurbació
1988	96.073	-	135.287	69.355
1989	127.334	-	177.764	90.149
1990	144.513	125.386	198.867	104.515
1991	146.731	121.912	198.171	109.366
1992	155.764	131.293	213.983	115.870
1993	163.073	133.458	221.173	119.897
1994	155.421	129.093	216.513	116.715
1995	149.752	129.383	220.218	118.968
1996	153.948	129.597	185.851	118.686
1997	160.417	137.466	192.688	127.326

Font: Tecnigrama i Direcció General d'Activitats Concertades d'Arquitectura i Habitatge de la Generalitat de Catalunya (DGACAH), 1997. Elaboració pròpia.

segueix rebent la pressió, en molts casos especulativa, dels preus del lloguer.

L'habitatge d'emancipació per als joves i el de canvi, motivat per mobilitat del lloc de treball, divorcis o separacions, han estat les tipologies més afectades per la preeminència de la propietat.

L'estat actual dels habitatges principals a Catalunya es pot mesurar a partir del següent conjunt d'indicadors (quadre 7): el 50% no té gas canalitzat, el 15% no té telèfon, el 9% no té aigua calenta, el 2% no té bany o dutxa fixos, el 2% no té aigua corrent, i la mateixa proporció no té energia elèctrica. Podem afegir que a les comarques centrals més del 2% dels habitatges no tenen cuina.

Les xifres indiquen l'antiguitat i manca de condicions d'una bona part del parc d'habitatges. Posen de manifest un del problemes més importants de les ciutats actuals: l'actualització i readaptació dels habitatges existents.

2. La dinàmica del sector de l'habitatge a Catalunya 1988-1998: la tensió entre el mercat i la política d'habitatge

En aquesta secció es fa una anàlisi de l'evolució del sector de l'habitatge durant els deu anys compresos entre 1988 i 1998, tenint en compte les tensions i conflictes entre l'activitat del sector en el mercat lliure i la política d'habitatge. Concretament, es pretén analitzar quin paper han jugat 'política' i 'mercat' en la lògica de reproducció de les desigualtats socials. L'objectiu és veure l'impacte d'aquesta evolució en termes d'accessibilitat social a l'habitatge.

S'hi distingeixen tres períodes: de 1988 a 1991, on pràcticament desapareix la política d'habitatge; de 1992 a 1995, quan apareix el primer Pla de l'Habitatge de la dècada; i de 1996 a 1997, anys de continuïtat de les inèrcies del Pla anterior. Així mateix, s'hi s'inclouen algunes indicacions sobre el futur Pla de l'Habitatge 1998-2001.

Període 1988-1991: l'any 1988 marca la inflexió en la política d'habitatge en el conjunt de l'Estat espanyol. La recuperació econòmica que s'inicia l'any 1986 genera un augment de la demanda d'alt poder adquisitiu que es tradueix en un increment espectacular dels preus de l'habitatge (quadre 8). En aquest context, les Administracions Públiques deixen de considerar necessària la política d'habitatge per sostenir el sector de la construcció i no consideren prioritari garantir l'accés a l'habitatge als sectors de demanda més febles de la població.

La cerca d'habitatge de la població jove i de la que té menys recursos econòmics (l'any 1990 el 70% de la població estava per sota de 3,5 vegades el Salari Mínim Interprofessional -SMI) queda fortament segregada, tant de l'habitatge de compra

com del de lloguer. Per exemple, els preus de venda a Catalunya creixen en un 128% i a Barcelona, un 200% entre 1986 i 1990, acompanyats d'hipoteques amb uns tipus d'interés molt alts (entorn del 16%).

Els preus de l'habitatge de segona mà a Barcelona evolucionen seguint la mateixa lògica i el mercat de lloguer també experimenta una important pujada de preus. Com a conseqüència, la gent jove que busca la primera residència i les famílies que cerquen millorar d'habitatge han de marxar cap a d'altres municipis, mentre les famílies en condicions precàries i els col·lectius d'immigrants es veuen abocats a les condicions explotadores del mercat d'infrahabitatge. La situació d'aquests anys marca la tendència cap a la dualització social de les ciutats, que eixampla les distàncies entre els que gaudeixen d'una bona qualitat de vida de l'entorn urbà i els qui es mouen en el llindar de la precarietat i la pobresa.

L'any 1991, el govern del PSOE registra un canvi de plantejament en la política d'habitatge: torna a ser considerada un instrument per fer front als efectes desigualitaris del boom immobiliari. És una resposta política a la tendència d'expulsió del mercat de l'habitatge de les rendes baixes i mitjanes.

Període 1992-1995: amb la formulació del Pla d'Habitatge 92-95, es torna a la intervenció activa de l'Estat en el mercat de l'habitatge. D'una banda, significa el reconeixement de la incapacitat del mercat lliure de donar resposta a les creixents necessitats d'habitatge de la població amb rendes mitjanes i baixes. De l'altra, en un moment de nova recessió econòmica, la política d'habitatge torna a constituir-se en un instrument de suport al sector de la construcció.

La construcció d'habitatges protegits creix des de 4.049 habitatges el 1992 fins a 16.093 habitatges el 1995 (quadre 9).

Aquest fet, junt amb la recessió econòmica encetada l'any 1991, fa que els preus dels habitatges s'estabilitzin, registrant-se àdhuc una tendència a la baixa.

L'alta proporció que el Pla dedica a la promoció d'habitatges nous en règim de preu taxat, orientada cap als nivells de renda més alts dins del ventall d'habitatges protegits (rendes fins a 5,5 vegades el SMI), ha significat una reducció de l'oferta cap a la població de rendes més baixes (per sota de 2,5 vegades el SMI).

S'ha de considerar, però, que les ofertes d'habitatges de segona mà a preu taxat han tingut un paper dinamitzador del mercat de habitatge usat. Les persones amb baixos recursos econòmics formen el grup més afectat pel dèficit del Pla en la producció d'habitatge de Protecció Oficial. Mentre les operacions de Preu Taxat han suposat el 45% del Pla, els habitatges de Protecció Oficial només ho han fet en un 23% (quadre 10).

Quadre 9: Evolució de la construcció d'habitatges protegits a Catalunya, 1988-1997

Any	Promoció pública	Protecció oficial	Preu taxat	total
1988	1.014	11.685	-	12.699
1989	215	6.407	-	6.622
1990	645	3.634	-	4.279
1991	1.391	1.945	-	3.336
1992	1.308	1.963	778	4.049
1993	1.055	2.682	3.680	7.417
1994	1.538	3.552	8.325	13.415
1995	1.300	5.109	9.684	16.093
1996	-	6.291	15.531	21.822
1997	-	7.890	12.549	20.439

Font: Earha 1996 i DGACAH 1997. Elaboració pròpia.

Quadre 10: Distribució percentual dels diferents tipus d'habitatge en el Pla 92-95

Habitatges de Protecció Oficial:	23,83
Règim General	18,97
Règim Especial	4,86
Habitatges de Preu Taxat:	45,03
Habitatges en Rehabilitació:	9,23
Operacions de sòl:	21,91
Total:	100,00

Font: PSC, El Pla de l'Habitatge a Catalunya 1992-1995, 1998.

Hi destaca la incipient sensibilitat respecte a la necessitat de mantenir i millorar el parc d'habitatge existent mitjançant la rehabilitació. Però encara és escàs el paper que el Pla atorga en aquestes ajudes (només el 9%).

L'objectiu d'afavorir la modalitat de Preu Taxat posa de manifest com el Pla ha prioritzat l'objectiu econòmic del sector immobiliari per sobre dels objectius de reequilibri social. En aquest sentit, la política d'habitatge ha jugat un doble paper: d'una banda, ha contribuït a reduir la crisi d'accessibilitat dels anys vuitanta i inicis dels noranta i, de l'altra, ha contribuït a reproduir les desigualtats socials heretades respecte a la incapacitat de la població jove i amb menys recursos econòmics d'accedir a un habitatge. Així doncs, mentre assistim a una progressiva pèrdua d'equilibri social en les grans ciutats, en les ciutats petites i mitjanes de llurr rodalies es produeix l'efecte invers: un rejoveniment de la població amb l'arribada de gent jove i de noves famílies amb fills.

Període 1996-1997: aquests anys vénen marcats pel caràcter de continuïtat de l'etapa anterior; s'afronta un període de provisionalitat pel canvi de govern del PSOE al PP. El mercat lliure de l'habitatge experimenta, una evolució molt favorable i arriba a ritmes de construcció superiors als registrats deu anys abans amb el boom immobiliari (quadre 11).

Quadre 11: Habitatges acabats per zones territorials, 1988-1997

	Regió	Àrea	Resta	Total
Any	Barcelona	Metrpol.	Catalunya	Catalunya
1988	3.302	16.523	19.214	35.737
1989	3.218	20.591	25.010	45.601
1990	2.431	18.419	24.105	42.524
1991	2.503	16.906	20.488	37.394
1992	4.103	16.292	14.688	30.980
1993	2.708	17.822	15.857	33.679
1994	2.130	18.850	13.964	32.814
1995	2.641	21.940	14.607	36.547
1996	2.540	24.856	14.956	39.812
1997	3.740	25.557	14.933	40.490

Font: Barcelona Economia n.35, 1998.

La política d'habitatge dels anys 1996-97 ha continuat prioritzant la construcció nova i la modalitat de Preu Taxat (amb el 40% de participació respecte al total) sobre la rehabilitació i la Protecció Oficial. Les tensions socials respecte a l'accessibilitat a l'habitatge acumulades en les èpoques anteriors es reprodueixen durant aquest període.

Durant aquests dos anys d'incipient ambient d'eufòria immobiliària, tornen a emergir de manera significativa dos elements que juguen contra la reducció de les distàncies entre l'oferta d'habitatge i la població demandant amb recursos econòmics mitjans i baixos (per sota de 3,5 vegades el SMI): l'alt nivell dels preus del sòl i la persistent manca d'oferta de lloguer i rehabilitació a les grans ciutats com Barcelona. Ambdós elements suposen l'expulsió de població -sobretot jove- d'aquestes ciutats i fomenten la dispersió de l'oferta d'habitatge, tant protegit com privat, per la resta del territori català.

El Pla de l'Habitatge 1998-2001 recull algunes mesures innovadores, com elevar la proporció d'ajudes a la rehabilitació (un 44,3% del Pla), però manté les limitacions que ja presentaven els altres plans per actuar en una oferta destinada a les persones i famílies de més baixos recursos econòmics.

En conjunt, es pot afirmar que la política d'habitatge a Catalunya en aquests deu anys ha tingut un impacte social molt desigual. Ha estat favorable a les persones o famílies amb un nivell de renda estable a partir de 3,5 vegades el SMI gràcies a l'embranzida de l'oferta d'habitatges a preus taxats i d'ajudes financeres específiques per la compra d'un habitatge no protegit. Però les persones o nuclis familiars amb rendes en el llindar inferior a 2,5 vegades el SMI s'han trobat amb una oferta limitada de promocions residencials protegides (Protecció Oficial o Promoció Pública). La manca d'una oferta d'habitatges rehabilitats amb un règim de protecció més extensiu que el del Preu Taxat i sobretot la quasi inexistent oferta d'habitatges amb lloguers protegits o subvencionats, continua segregant els grups socials més vulnerables en termes d'ingressos. Aquest important sector de demanda a Catalunya, per tal com no pot cobrir les necessitats en el mercat públic d'habitatge, afronta una doble disjuntiva: o bé es veu obligat a participar en la dinàmica del sector immobiliari privat especulatiu, o bé s'inhibeix d'engegar la cerca d'un habitatge on viure d'una manera independent.

3. La dinàmica de població i els reptes de l'oferta d'habitatge a Catalunya

En aquest apartat s'aborden les necessitats i demanda d'habitatge derivades de les principals tendències sociodemogràfiques de la població de Catalunya els últims anys.

Des de la perspectiva de la dinàmica de població a Catalunya, entre 1986 i 1995, s'incrementen els grups d'edat entre 15 i 64 anys i de més de 64 anys, mentre es redueix la població menor de 14 anys (quadre 12). El grup entre 15 i 64 anys ha augmentat del 66% al 70%, i la població més gran, del 12% al

Quadre 12: Estructura de la població per grans grups d'edat, 1986-95

	1986			1995		
Àmbits del Pla Territorial	0/14	15/64	>65	0/14	15/64	>65
Àmbit Metropolità	21,7	66,6	11,7	14,8	70,0	15,2
Comarques Gironines	21,3	64,9	13,8	15,8	67,3	16,9
Camp de Tarragona	23,1	64,5	12,4	16,6	68,3	15,0
Terres de l'Ebre	19,8	63,3	16,9	14,6	64,5	20,8
Àmbit de Ponent	19,3	64,7	16,0	14,4	65,7	19,9
Comarques Centrals	20,4	65,5	14,1	14,5	67,0	18,1
Catalunya	21,5	66,1	12,4	15,0	69,0	16,0

Font: IEC, 1997.

16%. Com a producte d'aquest creixement destaca l'augment del pes de les generacions joves nascudes durant el «baby boom» dels anys 60, i el progressiu envelliment de la població per l'augment de l'esperança de vida. En termes quantitatius, aquest procés implica un augment de la demanda d'habitatge, mentre en termes qualitatius, implica una diversificació de les necessitats d'habitatge.

L'augment de la població jove s'ha traduït, d'una banda, en un increment de la demanda d'habitatge per la formació de famílies nuclears, però de l'altra, per la formació de llars seguint noves formes de convivència que no passen per les formes tradicionals de família. És el cas, per exemple, de joves que s'independitzen i viuen sols o amb altres joves, parelles homosexuals o gent gran i joves que comparteixen pis. S'aprecia com entre 1981 i 1991, les llars unipersonals i aquelles on conviuen persones sense relació de parentiu o conjugal han experimentat un creixement del 13% al 16%. Per aquest mateix període, les llars amb nucli familiar han baixat del 83% al 81%. Dintre d'aquest grup s'aprecia un lleuger augment de parelles sense fills, del 20% al 21%, i un significatiu augment de mares soles amb fills, del 5% al 8%, i en menor grau però no menys significatiu, de pares sols amb fills. Seguint aquesta lògica, la presència de parelles amb fills cau del 57% al 52%.

La tendència cap a la reducció dels membres que viuen en una mateixa llar no ha tingut una incidència clara en la tipologia dels habitatges que s'ofereixen (protegits o privats) pel que fa a les superfícies i al règims de tinença. L'any 1991 la superfície útil mitjana dels habitatges principals se situa entre els 60 m2 i els 100 m2; guanyen terreny els de més de 90 m2, mentre els habitages de menys de 60 m2 es redueixen considerablement. Com s'ha vist, la propietat domina el sector mentre el lloguer és minoritari i car.

L'augment de la població de més de 65 anys suposa el progressiu envelliment de la població de Catalunya. Per la gent gran, molta de la qual viu en pisos vells, de propietat o amb lloguers congelats, es fa necessari adequar els habitatges a les noves necessitats d'aquest període de vida. La mort d'un dels cònjuges implica atendre diverses situacions com són, entre d'altres: la reducció de persones que comparteixen la llar, la readaptació dels habitages d'altres familiars que han de fer-se càrrec de la cura de la persona gran o la necessitat de residències assistides. D'altra banda, apareixen dos importants reptes. En primer terme, el tema de l'accessibilitat: la reducció o desaparició de barreres arquitectòniques (importància dels ascensors); i en segon terme, el manteniment i la millora progressiva dels serveis i de les condicions d'habitabilitat.

Des de la perspectiva de les ciutats catalanes, el discurs sobre continuar el creixement cap a la seva perifèria s'ha desplaçat vers el discurs de recuperar la ciutat construïda i articular les zones disperses en un tot funcional i cohesionat. Aquest tomb és producte de la necessitat de donar resposta al progressiu envelliment dels habitatges, al procés de segregació socioterritorial i patologies constructives dels barris perifèrics, i a l'obsolescència i degradació de determinats barris, com els industrials o els nuclis antics. Les exigències d'intervenció apunten cap a una revaloració i adequació del patrimoni edificat per donar resposta a les necessitats socials en l'àmbit de l'habitatge.

En el cas de les ciutats més petites i dels pobles de Catalunya que no estan ubicats i vinculats a zones en procés de desenvolupament econòmic i sociocultural, assistim a un progressiu fenomen de despoblació i abandó. Aquest procés és especialment evident en el corredor central de Catalunya comprès entre la franja costanera i l'eix Lleida-Val d'Aran-La Cerdanya. De manera incipient es comencen a registrar experiències de recuperació d'aquests indrets. Es tracta de les propostes de turisme rural o ecoturisme que tracten de revalorar entorns naturals poc explotats de Catalunya. L'objectiu és integrar nous habitants i visitants a través d'activitats econòmiques i culturals respectuoses amb el medi.

El repte actual rau a articular socialment i territorialment la pluralitat de formes de viure de la societat catalana que es perfilen de cara al futur.

Conclusions

A Catalunya, els anys noranta han estat anys de renaixement de la intervenció pública a les ciutats mitjanes i grans. Però aquesta intervenció en el camp de l'habitatge, tant nou com de rehabilitació o remodelació, encara està molt per sota de les necessitats socials i dels requeriments del parc construït.

La ciutat construïda es converteix en el principal repte de cara al futur, tant pel fet de mantenir-la com pel fet de participar en el seu procés d'adaptació i transformació. Les principals fites per adaptar l'oferta i afavorir la satisfacció d'una de-

manda molt diversificada -i en bona part en estat latent-, són la rehabilitació, la remodelació i el règim de lloguer. La ciutat construïda, lluny de ser el problema, pot ser considerada la solució d'aquests reptes.

Però es continua primant la construcció d'habitatge nou i dispers en el territori, destinat a la venda mentre el lloguer queda cada cop més relegat, i la rehabilitació apareix encara en operacions molt puntuals. Es pensa majoritàriament en l'habitatge destinat a la família nuclear, formada per la parella i els fills, quan s'assisteix a noves modalitats de família, on conviuen només parelles o un dels cònjuges amb fills, a més de totes les llars ocupades per persones soles de diverses edats. Altres formes de convivència no familiar, com la de joves estudiants, amics o gent gran, completen aquest ventall de possibles opcions. Cal remarcar, però, com alguns ajuntaments (per exemple Sabadell i Barcelona) inicien les primeres ofertes d'habitatges públics de lloguer per a gent jove.

Aquests últims anys la tensió entre el mercat i la política d'habitatge ha estat marcada per la conjuntura econòmica que ha atorgat un paper protagonista als Plans en moments de recessió i reduir-lo en moments de creixement econòmic. La política d'habitatge a Catalunya, tot i haver col·laborat a facilitar l'accés a l'habitatge a una part de la demanda social, ha tingut un pes important en el suport al sector de la construcció com a sector d'activitat important dins l'economia catalana. Sota aquesta perspectiva de caràcter marcadament economicista, la política d'habitatge ha tendit a donar sortida a una demanda de nivell d'ingressos mitjà-alt, sobretot a partir de la promoció d'habitatges de Preu Taxat. Com a conseqüència, l'oferta destinada a les persones amb menys recursos econòmics ha passat a un segon pla. Aquesta situació ha estat en bona part producte dels increments especulatius dels preus del sòl que ha fet molt difícil a les administracions públiques d'actuar en les grans ciutats i en barris amb valor de centralitat.

A la política d'habitatge correspon de fer operativa la dimensió de reequilibri i justícia social reconeguda per la Constitució espanyola. Les necessitats socials reclamen que la política d'habitatge s'adreci fonamentalment a la població econòmicament més desafavorida i que trenqui la dinàmica perifèrica i de dispersió territorial. Les reivindicacions socials tornen a reclamar l'habitatge com un dret i un bé d'ús, superant la lògica que el concep com a mercaderia o com un bé de canvi.

Cap a un nou model de consum

Segmentació i polarització social

Vicent Borràs i Català

Introducció.

Durant els anys setanta es consolida en la nostra societat l'anomenada societat de consum de massa, un model de consum que ja es donava en dècades anteriors a l'Europa comunitària. Després de la crisi dels setanta a nivell internacional, i sobretot durant els anys vuitanta, al nostre país es produeix un seguit de canvis en les formes de producció i organització del treball, com també la saturació de mercats. Es tendeix a una flexibilització de les formes de producció, que es tradueix en precarietat del mercat laboral i en uns canvis en les formes i hàbits de consum; podem dir que s'ha trencat el model de consum massa. Es tracta d'un procés que ha comportat un procés dual i una polarització social que té traducció en una pluralitat de normes de consum força diferenciades.

Pel que fa als darrers deu anys, a Catalunya i al conjunt d'Espanya s'ha donat tot un seguit de transformacions que afecten el consum. S'ha passat d'un fort creixement econòmic acompanyat d'un consumisme força elevat durant la segona meitat dels anys vuitanta, a una nova etapa de recessió, incertesa i inseguretat, de la qual sembla que sortim sense arribar a les taxes consumistes de la fi dels vuitanta, la qual cosa ha fet pensar en l'existència d'un nou model de consum. Alguns autors, com Alonso i Conde (1996), assenyalen l'existència d'un nou model consumista dual, desarticulat i transnacional en relació amb l'anterior model més tradicional, integrat i nacional, un model de consum de massa. Cal preguntar-nos quins són els trets característics d'aquesta nova situació, quins tipus de nou consum apareixen i quines en són les claus socials interpretatives.

1. L'evolució del consum. Del consumisme a la incertesa.

Durant la segona meitat dels anys vuitanta, té lloc un canvi i un pas endavant del conjunt de l'economia. L'entrada a la Comunitat Europea (ara Unió Europea), juntament amb un cicle econòmic de creixement i una conjuntura internacional favorable en termes macroeconòmics, fan que a Catalunya i també a Espanya en pocs anys avancem posicions respecte de la mitjana del PIB europeu. Així, el PIB català per càpita l'any 1988 és del 87,4% respecte de la mitjana europea, l'any 1991 és del 94,1%. Pel que fa a Espanya també es produeix una taxa de creixement semblant, encara que parteix de percentatges menors, l'any 1988 un 73,2% i l'any un 1991 78,3%[1]. Catalunya tenia i té un PIB per sobre de la mitjana espanyola i més propera a la mitjana europea, encara que no hi arriba.

El creixement econòmic va acompanyat d'unes fortes taxes de creixement del consum privat. Un creixement que es fa notar de manera directa en el consum de les famílies; a tall d'exemple, es duplica el consum de béns duradors, com la cadena HI-FI, el vídeo, entre molts altres (vegeu taula 3).

Sembla que durant aquesta etapa ens convertim en una societat fortament consumista; s'estableix la cultura del diner, de l'aparença, de l'emulació.

Aquest període de gran optimisme consumista va seguit d'una etapa d'estancament i recessió. Els primers anys de la dècada dels noranta es produeix

[1] Aquestes dades han estat extretes de la Encuesta Continua de Presupuestos Familiares INE.

Taula 1. Evolució del consum privat per càpita
Taxes de variació (%)

	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98
Catalunya	4,5	3,7	3,5	1,5	-2,1	1	1,9	2,1	3,4	3,5
Espanya	5,4	3,5	2,7	1,9	-2,3	0,7	1,6	1,9	3,1	3,4

Font: Institut d'Estadística de Catalunya

una crisi, sobretot després del 92, que va representar la culminació d'aquesta etapa amb la capitalitat de la Cultura a Madrid, l'Exposició Universal a Sevilla i els Jocs Olímpics a Barcelona. Les taxes de creixement del consum privat per càpita en són bona prova, car arriben l'any 1993 a ésser negatives (-2,1%) i l'any 1994 (1%) pel que fa a Catalunya (vegeu taula 1). En el conjunt d'Espanya la davallada és semblant, igual que en el conjunt d'Europa, però comparativament afecta amb més força Catalunya i Espanya, sobretot perquè els darrers anys (últims vuitanta i primers noranta) s'havia gaudit d'una major taxa de creixement.

La crisi sembla que inicia la sortida cap a mitjan any 93; els anys 94 i 95 hi ha creixement econòmic, el qual continua en termes de consum fins avui amb taxes entorn del 3,5%. Malgrat això, aquests darrers anys no han significat una recuperació del consum, com caldria esperar per les taxes de creixement econòmic.

L'explicació d'aquesta manca de sincronització entre el creixement econòmic a partir de l'any 1994 i 1995 fins avui i la falta de correlació respecte del consum, va per dos camins: un, el de les teories psicologistes, assenyala que sempre es dóna un període latent o d'inadvertència entre una recuperació macroeconòmica i els seus efectes microeconòmics, la recuperació de confiança de les famílies de tornar a consumir. L'altre camí apunta a un canvi de model econòmic, social i de consum[2]. Es tracta del conjunt de transformacions que s'han donat tant a nivell productiu (flexibilització), com de mercats (major interdependència) i que porten a una situació de trencament amb models anteriors de consum de massa. Es va d'un model de caràcter nacional que implicava una major seguretat, cap a un model caracteritzat per una forta incertesa i inseguretat. Incertesa que es dóna en el camp de la producció, que té efecte immediat en l'ocupació i que darrere seu troba la davallada i la contracció del consum. Cal assenyalar que, amb les últimes dades disponibles, les taxes de consum privat han començat a pujar i els efectes del creixement econòmic han comportat un augment en l'ocupació i la confiança dels consumidors. Si més no, les taxes per sota de les existents a la segona meitat dels vuitanta fan pensar en aquest canvi de model: el consumidor es torna més previsor, té una major experiència dels cicles econòmics, com també una més clara percepció de la incertesa laboral.

2. Característiques del nou model de consum

Tal com diu Rochefort (1995), cada etapa de la societat de consum es caracteritza per la concordança de modes de vida, modes de producció i sistemes de valors. Vegem com aquests configuren el nou model.

Els canvis que s'han donat en les formes de producció durant els anys setanta i sobretot els vuitanta, van cap a una major flexibilització de l'organització del treball productiu. Els canvis van acompanyats d'un seguit de transformacions i avenços tecnològics. S'hi s'afegeix l'existència d'uns mercats saturats en els països del primer món, que fa que els empresaris pensin en noves estratègies per sortir de la crisi i donar resposta a les exigències d'un mercat cada cop més segmentat, que els darrers anys arriba quasi a la individualització.

D'altra banda, també s'ha esdevingut un seguit

[2] Autors com Mattelart 1995, Rochefort 1995, Alonso i Corominas 1995, Conde i Alonso 1996, van en aquesta línia. Per a una anàlisi de caire més global, cal indicar el llibre de Castells M. 1997. *La era de la información. Sociedad, economía y cultura.* Vol.1. *La sociedad red.* Madrid: Alianza.

de canvis de valors. Els antics moviments socials, amb els canals tradicionals de representació social, com els sindicats i els partits polítics, sembla que han entrat en crisi i s'enceten o augmenten llur presència noves associacions civils vinculades als valors de la solidaritat, l'ecologisme, la tolerància, etc., els quals agafen un pes cada vegada més important dins la societat[3].

La incertesa lligada a la crisi de l'ocupació implica un canvi en la previsió i el plantejament de la família i l'individu a l'hora de consumir. Només cal veure com ha augmentat el nombre de famílies que creuen que han tingut dificultats econòmiques durant aquesta darrera dècada, més d'un 10% a la Regió Metropolitana de Barcelona (vegeu taula 2).

Aquestes transformacions apunten a un canvi de valors: no significa que siguin ja història els anteriors, forjats durant la dècada dels vuitanta i fonamentats en la cultura del consum, l'emulació i l'ostentació, sinó que es barregen amb aquestes noves formes, construint un univers cada cop més plural de normes d'un consum, caracteritzat per una lògica diversa: coexistència de tendències del passat i de noves tendències (Conde i Alonso 1996, Rochefort 1995). Vegem ara en detall quines són aquestes tendències o normes de consum noves.

[3] Cal només pensar en l'acceptació social que va tenir el moviment a favor del 0'7% del PIB per a països del tercer món, tant a Catalunya com a Madrid. Per a una anàlisi més àmplia d'aquests nous moviments socials, es pot consultar el llibre de Riechmann J., Fernández F. 1995. *Redes que dan libertad*, Barcelona: Paidós.

Taula 2. Població amb dificultats econòmiques a la Regió Metropolitana de Barcelona.

	1985 %	1990 %	1995 %
Sí	33,8	41	45,7
No	66	59	54,3
NS/NC	0,2	0	0,1

Font: Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1985, 1990, 1995.

Taula 3. Evolució del consum de béns d'equipaments domèstics a Catalunya (%)

	1985	1991	1996
Frigorífic dues portes		65,2	82,7
Cotxe		66,8	78,1
Aspiradora		33,4	55,8
Rentaplats		16,4	28,1
Aire condicionat		5,2	12,2
Cadena Estèreo (HI-FI)	25	49,2	66,6
TV	75	97,2	96,7
2 TV o més	--	32,6	65,3
Vídeo	15	56,5	80,9
Ordinador	5,8	17,8	38,6

Font: Estudi sobre comportaments i característiques de la demanda de productes culturals a Catalunya, 1985, 1991,1996. Dut a terme per Line Staff Consulting.

2.1. Individualització i personalització

Com hem dit, la forma d'organització del treball s'ha adaptat al canvi en la forma de consumir. La forma de producció fordista amb la seva lògica era pensada per a un model de consum de massa[4]. L'anomenat neofordisme o postfordisme, que produeix series curtes amb absència d'estocs i una diferenciació de gammes cada cop més ampla, respon a una forta aspiració individualista. Hem passat d'una lògica dominant, fundada en l'equipament quantitatiu dels anys seixanta i setanta, a una aspiració individual que arriba en l'actual dècada fins a la personalització. Es tracta de consumir productes i serveis fets cada vegada més a la mida del consumidor.

Bona prova d'aquest procés d'individualització és l'augment del consum de béns, com ara el nombre d'aparells de TV dins una mateixa llar (ja no és tan corrent de tenir una sola TV per al conjunt de la família, sinó de tenir-ne dues o més per respondre a aquesta demanda personalitzada i individualitzada (vegeu taula 3). Des de la banda de l'oferta, trobem l'augment de canals de TV, la digitalització o el que es diu TV a la carta[5].

També en el consum de cotxes s'observa aquesta individualització:ja no es tracta de tenir un cotxe per família, sinó un cotxe per cada membre adult de la família. El nombre de llars amb dos cotxes a la Regió Metropolitana de Barcelona s'ha duplicat, 10% l'any 1990 i 19,5 % l'any 1995; també s'ha duplicat el nombre de llars amb més de dos cotxes, 2% l'any 1990 i 4,7% 1995[6]. El consum de cotxes el bienni 1997-98 ha arribat a taxes semblants a les de la segona meitat dels vuitanta.

2.2. El consum de la producció

L'antic model de consum de massa es caracteritzava per una forta separació entre la producció, el treball i el consum. Es tractava d'allunyar el consum d'allò que havia representat l'esforç de gaudir de béns i serveis. Avui es troben en situació diferent: la crisi de l'ocupació, la precarietat laboral, fa que la por a l'atur i el món de la producció es converteixen en la preocupació central d'individus i famílies. Malgrat la davallada del consum durant la primera meitat dels noranta, hi té una forta presència el consum vinculat a la producció. La venda d'ordinadors i de telèfons mòbils, productes vinculats a la producció, han experimentat les taxes més elevades de creixement. I són béns comprats tant per les empreses com pels individus.

Sembla que el que es vol al treball també es vol a casa. La casa es converteix en lloc de treball: una dada que il·lustra aquest fet és que dels qui a Catalunya tenen ordinador a la llar, gairebé la meitat (47%) el fan servir per treballar, per jugar un 20,1% i per escriure un 11,2%[7]. Cal assenyalar que la proporció més considerable de comunicació a través de l'ordinador es dóna en el treball o en situacions vinculades al treball (Castells 1997).

Alguns autors (Conde i Alonso 1996) diran que es consumeix per produir: no es va vers un consum ostentós, sinó vers un consum vinculat al treball, la competitivitat, la rendibilitat. Es tracta d'un model de consum productivista.

2.3. El consum de la solidaritat, l'ecologisme

L'augment en importància de nous moviments socials, malgrat que ja tenien constituïdes les arrels cap als anys seixanta, basats en nous valors com ara la solidaritat, la preocupació del medi ambient, l'ecologia, té reflex en el nou model de societat de consum. Bona prova és l'augment que han experimentat les associacions vinculades a aquests moviments socials. Les associacions ecologistes i ONG a la Regió Metropolitana de Barcelona, de l'any 1990 al 1995 han pujat un 2% (en 1990 era d'un 1,3% i l'any 1995 3,4%), mentre que la taxa d'associacionisme general disminueix un 2% (en 1990 43,1% i en 1995 41,1%).

Aquests nous valors es troben afegits tant als productes tradicionals (detergents de línia verda, embolcalls recicables....) com als nous tipus de productes i serveis que es consoliden al mercat, com

[4] Per al cas català/espanyol, un procés que es dóna durant els anys seixanta i setanta i que es tracta d'un consum de caràcter quantitatiu, l'objectiu és tenir televisió, cotxe, rentadora, i sense que importi massa la qualitat i la marca.

[5] El fet que l'audiència no sigui un objecte passiu, sinó un subjecte interactiu, ha obert el camí de la diferenciació i la transformació dels mitjans de comunicació de massa en segments personalitzats i individualitzats. L'audiència es fragmenta per la ideologi, els valors, els gustos i estils de vida. El futur de la televisió es descentralització, diversificació, personalització (Castells 1997, 374).

[6] Vegeu: **Dades estadístiques de les comarques metropolitanes**. Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1995.

[7] Dades extretes de l'estudi de la Generalitat de Catalunya sobre comportaments culturals, realitzat per Line Staff Consulting.

Taula 4. Opinió de la població ocupada sobre el perill de pèrdua del seu lloc de treball actual, a la Regió Metropolitana de Barcelona.

	1985 %	1990 %	1995 %
Hi ha perill	21,9	19,5	25,6
No hi ha perill	74,3	78,4	74
NS/NC	3,8	2,2	0,4

Font: Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1985, 1990, 1995.

Taula 5.Valoració del nivell de vida de la llar durant el darrer any, a la Regió Metropolitana de Barcelona.

	1985 %	1990%	1995 %
Ha millorat	11,5	13,5	9,9
S'ha mantingut igual	61,3	71,5	68,2
Ha empitjorat	26,8	14,6	21,9
NS/NC	1,4	0,3	0,1

Font: Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1985, 1990, 1995.

els pagaments amb targetes de crèdit[8]. Aquesta nova incorporació de valors respon a una nova concepció de l'individu que consumeix, el ciutadà es converteix en ciutadà consumidor, responsabilitzant o donant un paper més actiu a l'individu com a part activa del procés. Això per part de les institucions i les empreses. Es a dir, des del costat de l'oferta s'ha tractat de donar un missatge en el que no es tracta de que els individus canvien el món sinó de canviar els hàbits de consum.

Els nous valors signe o immaterials, segons Rochefort (1995), que els empresaris afegeixen als productes i serveis, estan vinculats a aquest nous valors que són la solidaritat, l'ecologia i la seguretat. Així es tracta de que consumim mercaderies que aportin la durabilitat, o per defecte el reciclat, a més d'ésser solidaris. Valors que es comparteixen o substitueixen als dels vuitantes basats en l'individualisme, el risc, l'efímer i allò rebutjable.

[8] Una de les caixes d'estalvis catalanes destina a unes ONG que tenen una credibilitat fora de tota sospita, una part de les comissions que obté per la utilització que els seus clients fan de les seves targetes de crèdit. La publicitat dirigida als clients els identifica com a *clients solidaris:* "per primera vegada, ajudar els altres no us costarà res".

2.4. La seguretat davant la incertesa

Tal com ja hem apuntat, el pas cap a la nova etapa que s'enceta els anys noranta es pot dir que es basa a assegurar i tranquil·litzar. Lògica reacció davant la incertesa en què viuen les famílies, provocada sobretot per la inseguretat de l'ocupació, un problema que afecta avui dia el conjunt de la societat europea. Per exemple, a l'Àrea Metropolitana de Barcelona hi ha l'augment d'un 6% d'ocupats que considera el seu lloc de treball en perill des de l'any 1990 al 1995 (vegeu taula 4). En el mateix període de temps ha crescut un 7% el nombre de ciutadans que consideren que el seu nivell de vida ha empitjorat. La percepció d'una realitat marcada per la inseguretat, es tradueix en un major pes del consum de la seguretat, un consum que intenta suplir la manca d'estabilitat.

El tipu de consum que tracta de reforçar el valor de la seguretat, es refereix a camps com la compra de l'habitatge, les assegurances i els plans de jubilació. Un consum que representa més aviat una inversió, car es tracta d'assegurar un nivell de renda almenys de cara al futur, com els plans de jubilació o assegurar un cert benestar en situacions de major dificultat, assegurances de vida. Pel que fa al

règim de tinença de l'habitatge, malgrat la forta tradició que té la nostra societat respecte a la propietat, es tracta d'un consum que proporciona seguretat, a més d'un estalvi futur, ja que una vegada l'habitatge de propietat és pagat augmenta el nivell de renda disponible. El percentatge d'habitatges de propietat puja malgrat els anys de crisi i d'incertesa (vegeu gràfic 1). A partir de l'any 1995 encara ho fa amb més força, la construcció i la venda d'habitatges ha estat aquests anys un dels motors del creixement econòmic.

Juntament amb la crisi de l'ocupació, s'ha donat una crisi de l'Estat del benestar, que al nostre país s'afegeix a un sistema de benestar que encara no havia acabat d'assolir taxes europees en quantitat i qualitat. Els Estats nacionals, incapaços de generar una cultura de la seguretat i garantia laboral, estan subjectes a les lleis de la competència internacional. A partir del anys vuitanta l'Estat del benestar construït amb la política social es va transformant en un Estat de rendiment basat en una política de rendibilitat, financera i productiva (Alonso i Conde 1996). N'és prova el procés de privatització d'empreses públiques iniciat els anys vuitanta i desenvolupat amb tota força durant els noranta: les capes mitjanes busquen en l'esfera privada el que l'Estat no pot oferir. Aquesta incertesa ha fet augmentar costantment els plans de jubilació, un consum vinculat a l'estalvi, a la seguretat.

Aquesta és una etapa de trencament amb l'època de frenesí dels vuitanta, el consumidor compara preus i referències. L'oferta comercial s'ha fet més agressiva i reforça l'educació del consumidor, mostrant les possibilitats d'adquirir els mateixos béns amb menys despesa. Prima de manera creixent el preu, augmenta el consum de les marques blanques, marques comercialitzades sota el mateix nom de les grans superfícies, i augmenta la presència de nous tipus de comerços, basats a oferir bons preus (Establiments Dia, Tot a 100). És un consum marcat per la seguretat, un consum més auster. Es tracta d'un canvi a nivell internacional que afecta també la resta de països europeus.

3. La Globalització del consum

Si hi ha un concepte que des de l'inici dels noranta ha estat utilitzat per científics socials, economistes, sociòlegs i politicòlegs per definir les característiques de la societat de la fi de segle, és la globalització. Vivim en un nou sistema global, perquè -tal com diu Castells (1997)- la producció, el consum i la circulació, així com els seus components (capital, mà d'obra, matèria primera, gestió, informació, tecnologia, mercats), estan organitzats a escala global, bé de forma directa, bé mitjançant una xarxa de vincles entre els agents econòmics. Això ha estat possible gràcies a la disponibilitat de noves xarxes de telecomunicacions i sistemes d'informació que posen els fonaments de la integració dels mercats financers i l'articulació segmentada de la producció i el comerç a tot el món. Les noves tecnologies de la informació s'han estès pel món amb la velocitat del llamp en menys de dues dècades: és la revolució tecnològica de la informació.

Passem a veure quines implicacions té la globa-

Gràfic 1. Evolució de la taxa de consums de la seguretat a la Regió Metropolitana de Barcelona

Font: Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1985, 1990, 1995.

lització pel que fa al consum, malgrat que -tal com diu Beck (1998)- en temps de canvi estructural la representativitat troba el seu aliat en el passat i impedeix la visió de les tendències de futur.

Una de les implicacions que respon a aquest model global és que permet la compra i el gaudi d'una manera homogènia per a certs sectors socials, sobretot els privilegiats; és a dir un model únic de consum. Aquesta tendència es dóna des de la banda de l'oferta en tractar que determinats béns es consumeixin arreu del món, una tendència que s'estén i que omple cada dia nous espais gràcies a les noves tecnologies de la informació, i tanmateix ja es donava en el passat en un producte com la Coca-cola. La realitat és que no totes les empreses venen els seus productes arreu del món, però l'estratègia que segueixen tant les grans com les petites és vendre on puguin a l'ample del planeta, ja sigui directament o per mitjà de vincles amb xarxes mundials (Castells 1997). I es fomenta aquest consum a través de campanyes publicitàries idèntiques a tots els països[9]. Podem dir que al primer món es poden comprar gairebé tots els béns que es produeixen arreu del planeta; fins hi ha centres que, pels productes i serveis que ofereixen, no sabríem dir si som a París, Londres, Nova York o Barcelona. Els grans centres comercials i d'oci cada vegada més tendeixen a convertir-se en edificis emblemàtics de les ciutats-regions[10]. Els darrers anys s'han creat a Barcelona centres com Maremagnum, Icaria- Yelmo o Glòries, com a la resta de capitals de província i de comarca, al voltant de les regions metropolitanes, que són característics d'aquesta oferta de consum.

Es troben en un escenari on les pautes de producció cada vegada són estan més deslocalitzades, més descentralitzades. Un producte pot ésser dissenyat a Barcelona, fabricat a la Xina i comercialitzat i consumit arreu d'Europa. Però les decisions es prenen al centre,que s'encarrega de la integració dels tres espais: concepció, producció i consum.

Cada cop estem més lligats a processos globals que es fan o tracten de fer-nos culturalment globals, cada cop més utilitzem consums internacionals i estem lligats a les xarxes de distribució i comercialització dels béns i serveis. Al mateix temps es donen tant políticament com socialment processos locals i nacionals que tenen força presència a la nostra societat. En són prova les disputes entre el govern de la Generalitat i el govern municipal de Barcelona per definir els seus àmbits d'actuació, o també entre governs central i autonòmics. D'altra banda, els mateixos representants polítics tracten de jugar un paper important en les institucions polítiques d'Europa (Europa de les Regions), en un intent de situar els seus àmbits territorials en posicions centrals al si de la xarxa global.

Tal com diu Alonso i Conde (1996), es dóna un procés de globalització on els mercats són internacionals, universals, però l'àmbit polític es torna més local i es produeix una cursa entre les diferents regions i regions-ciutat que es disputen els efectes de la globalització sobre els diferents territoris. Es tracta d'una barreja de la globalitat econòmica i un localisme social i polític que es reflecteix en un consum de caràcter global, com marques de cotxes, electrodomèstics, roba, colònies etc. i un consum més local vinculat a tradicions i cultura pròpia, embotits, bolets, calçots del Camp de Tarragona, ceràmica de la Bisbal, etc.

4. Segmentació laboral, segmentació en el consum, dualitat i polarització social

Les noves formes d'organització del treball basades en la flexibilització, descentralització i informatització, com a resposta a uns mercats saturats i a una major competitivitat, han comportat uns mercats cada cop més segmentats tant de l'oferta com de la demanda. Des de l'oferta s'ha tractat d'oferir productes i serveis diferenciats, segons el possible segment de consumidors al qual van dirigits, arribant quasi fins a la individualització com he apuntat abans. D'altra banda, aquesta transformació en la producció ha tingut sobre el mercat de treball uns efectes de segmentació, fragmentació i precarietat (Piore 1983, Miguélez i Torns 1992, Castel 1995, entre molts altres); fins ha dut certs sectors socials a l'anomenada exclusió (Mattellart 1995). Aquesta segmentació correspon a unes noves condicions de treball que raonablement comporten unes determinades condicions materials d'existència i configuren universos de consum força diferenciats. Així Alonso i Conde (1996) asse-

[9] Exemple: l'última campanya de la marca Clavin Klein per a colònies (One) ni tan sols canvia ni tradueix l'idioma; és tota en anglès i és la mateixa arreu del món, el primer món.

[10] És un concepte que serveix per definir les grans àrees metropolitanes de les ciutats on es concentra el poder financer, econòmic, comercial i informacional i que de vegades està per damunt àdhuc del poder dels Estats-nació.

nyalen que cadascuna de les zones o segments que configuren el món laboral correspon al desenvolupament de diferents normes de consum.

Es pot afirmar que el model cap al qual es tendeix en el món productiu és el d'una mà d'obra nuclear, formada per professionals qualificats i una mà d'obra que pot ésser automatitzada o contractada/acomiadada/externalitzada segons la demanda del mercat i les despeses laborals. Una mà d'obra que està subjecta al perill constant de l'atur, augmentant aquest en etapes de crisi o recessió econòmica. A Catalunya, igual que a la resta d'Espanya, les taxes d'atur han augmentat força en la dècada dels noranta, entorn del 20% i encara que les últimes dades disponibles son més baixes continuen sent les més elevades d'Europa. Juntament amb aquestes taxes elevades de desocupació, la major part de creació de llocs de treball correspon a treball de caràcter temporal. Es perfila una dualitat social, d'una bandat els qui tenen o gaudeixen d'una feina estable i/o qualificada i, de l'altra, un sector cada cop més vulnerable que entra i surt del mercat laboral segons les necessitats d'aquest: un sector que queda exclòs d'un conjunt de béns i serveis que el mercat ofereix.

Un exemple d'aquesta polarització o dualitat social és l'àmbit del consum cultural a Catalunya: la compra de llibres, la recaptació en teatres i cinemes va augmentar els anys 1993-1995, uns anys d'altra banda caracteritzats pel baix creixement del consum privat (Busquet 1998, a Giner et al.). Augmenten doncs les possibilitats i el consum per a uns sectors privilegiats, mentre que es dóna un aprofundiment de la crisi i de la contracció de vendes d'altres productes i serveis de gamma mitjana i baixa. Pel que fa a la distribució territorial, aquest tipus de consum cultural té una forta presència a Barcelona en el seu paper de capitalitat.

El nivell de desigualtat que afecta la és visible en la distribució de la renda a Catalunya l'any 1990-1991, que dóna una acumulació en les llars més riques: el 25% d'aquestes llars acumulen més del 36% del total dels ingressos familiars i corresponen al 45% del consum total. Per contra, el 25% de les llars més pobres disposen del 16% dels ingressos i entorn del 12% de les despeses (Masats 1998, a Giner et al.).

Les desigualtats afecten fonamentalment sectors que queden al marge del mercat laboral o activitat econòmica; són llars de gent gran, jubilats, aturats de llarga durada especialment dones. Hi ha un procés de feminització de la pobresa que afecta progressivament Catalunya i també Espanya, a causa motivat de la major esperança de vida de les dones i de la seva menor presència al mercat laboral. Aquest sector s'ha beneficiat de les ajudes de l'Estat del benestar (salut, serveis socials, pensions, atur) i va vinculat a un model de consum col·lectiu i públic. Es tracta de consumidores, perquè són dones les que principalment formen aquest sector, en el qual l'aspecte immaterial perd importància: consumidores de productes de rebaixes, descomptes, roba passada de moda...

A l'altre extrem hi ha els sectors privilegiats que se situen en zones d'alt nivell social, espais d'alt consum, innovació, dinamisme tecnològic i alta disponibilitat de serveis. Són grups formats pels sectors privilegiats de la societat, les capes mitjanes i les mitjanes altes funcionals, d'empleats d'empreses públiques, de l'administració i de les grans empreses privades, que correspon al segment primari independent del mercat de treball: sectors marcats per una forta identitat basada en la seva posició en el mercat de treball. Són consumidors dels objectes de luxe tradicionals, com també dels nous objectes vinculats a la tecnologia de la productivitat i del treball (telèfons mòbils, ordinadors, internet), un consum vinculat a l'activitat productiva i competitiva.

Hem d'assenyalar també que aquest procés de dualitat, no és un fenomen que es doni només a Catalunya; es dóna a nivell internacional, tant pel que fa a majors diferències entre països com al si de cada un d'ells.

5. Conclusions

Els anys vuitanta i sobretot els noranta han significat el trencament definitiu del model de consum de massa i nacional, que corresponia a una forma d'organització de la producció i del treball fonamentalment fordista, caracteritzada per una major seguretat i l'estabilitat de l'ocupació. Ens trobem en una situació nova, marcada per una flexibilitat en les formes d'organitzar la producció i el treball, que ha conduït a la fragmentació i precarietat laboral i social. Aquesta situació comporta, evidentment, canvis en les formes i hàbits de consum, i dóna lloc a un nou model de consum més fragmentat i desarticulat, amb noves normes a l'hora de consumir.

Els darrers deu anys comprenen dues etapes diferenciades: una primera etapa que arriba fins als anys 91-92, marcada per taxes de consum eleva-

des, una etapa d'alegria consumista on valors com l'emulació, el diner, l'ostentació, es converteixen en models de la població. Seguidament, es produeix una crisi de la qual sembla que sortim, que s'ha materialitzat en disminució de les taxes de consum i en l'aparició de normes de consum que fan pensar en un canvi. Es perfila un nou model consumista on es barregen les antigues normes amb altres de noves. Noves normes que configuren una realitat cada cop més segmentada i individualista, més encarada a la producció, més centrada en la seguretat davant la incertesa que caracteritza la societat de fi de segle.

Es tendeix a una dualitat social on uns sectors privilegiats gaudeixen

d'un seguit d'objectes i serveis que la moderna societat de consum ofereix, un consum de gamma alta vinculat a la nova tecnologia de la informació. Mentre a l'altre extrem se situen els sectors més vulnerables, que queden exclosos d'aquest mercat.

Tenim un final de mil·lenni globalitzat, que comporta una organització social i econòmica basada en la tecnologia de la informació i que pretén descentralitzar la gestió, individualitzar el treball, personalitzar el mercat i, doncs, segmentar el treball i fragmentar el consum.

Els darrers anys, una visió global

Catalunya, l'any 1986 havia ja consolidat la democràcia i, amb els seus ajuntaments al davant, havia aconseguit corregir alguns dels dèficits que més havien preocupat els veïns –els d'ensenyament i sanitat, per exemple; d'altres, com els de l'habitatge i el transport, continuaven pendents i, en fi, d'altres tenien un origen relativament recent. El més important: el de l'atur, la precarietat del treball i les seves conseqüències[1].

La crisi econòmica de la fi dels anys setanta i primers vuitanta, va significar el tancament de força empreses, la regulació laboral i la reestructuració d'altres. Això succeïa, a més, quan les generacions del *baby boom* estaven entrant en l'edat potencialment activa i quan la dona, cada cop més preparada, exigia el seu dret de ciutadana activa també laboralment. L'ocupació – i amb ella els ingressos– es va convertir en un bé escàs del qual quedaven excloses famílies senceres[2]. La fractura social era profunda i difícilment corregible a curt termini[3].

Les innovacions tècniques i la seva difusió completen el marc en el el qual es movien les relacions econòmiques. La microelectrònica, la informàtica i el FAX aconseguien, no sols modificar el procés productiu i reduir les distàncies espacials, sinó també completar l'homogeneïtzació del territori que s'havia iniciat amb l'electrificació. A les empreses els seria possible –i fins i tot desitjable– la subdivisió dels processos productius. Directament, o a través de l'externalització d'activitats, podrien ubicar la producció en un indret, l'emmagatzematge en un altre, les oficines en un tercer i la direcció al bell mig del centre d'una de les ciutats catalanes, en especial, Barcelona[4]. La segregació funcional del territori s'accentua durant aquests anys i els valors simbòlics de l'espai tendeixen a reforçar-se[5].

Paral·lelament, es consoliden les relacions internacionals en el marc d'una economia global, i més específicament amb la Comunitat Europea[6]. Els nous aires de neoliberalisme i l'augment de la competència, també entre països i ciutats, porta a emfatitzar algunes polítiques que els partidaris consideren una panacea i els detractors un error. Destacarem les que tenen a veure amb els Jocs Olímpics, les que es refereixen a la xarxa viària i a la difusió espacial de les residències.

Certament, els Jocs de 1992 van suposar un esperonament per a l'economia. Barcelona, en primer lloc, les altres ciutats olímpiques en segon lloc i, en general, el conjunt de Catalunya van conèixer moments de creixement gràcies a la dinàmica endegada. Tanmateix –i aquesta és la part que assenyalen els crítics–els Jocs Olímpics van condicionar la determinació de les prioritats ciutadanes i la distribució pressupostària. D'altra banda, alhora que milloraven considerablement l'aspecte i les possibilitats de Barcelona, aconseguint posar la ciutat i Catalunya en el «mapa del món», van ser un dels elements –n'hi van haver molts altres– que van incidir sobre l'increment dels preus de l'habitatge i del sòl, primer a la ciutat de Barcelona, després a la resta de l'àrea metropolitana i, finalment, al conjunt de Catalunya.

Pel que fa als transports i a la xarxa viària, la consolidació d'un model de trànsit privat ha estat la tònica. Les autopistes, autovies, «potes» d'enllaç i cinturons han anat enteranyinant les terres

[1] La crisi econòmica que comença a manifestar-se a Catalunya al final dels anys setanta, arriba al seu màxim el 1984. L'any 1986, però, l'atur encara era del 21%. Després va anar reduint-se i, quan tot semblava indicar que s'estabilitzava entorn del 12%-14%, l'any 1994 torna a augmentar, recordant que el problema no és pas conjuntural. Els anys que aquí es contemplen constitueixen, doncs, un període d'inestabilitat econòmica en el qual, fins i tot en els moments d'ocupació més elevada, el treball precari es converteix en una constant.

[2] A partir d'aquest moment es comença a parlar de persones o famílies *pobres en treball*. Són aquelles que estan en atur i que, per les seves característiques personals (edat, sexe, lloc de naixement, nivell d'instrucció) i escassa xarxa de relació social, tenen dificultats serioses per trobar ocupació.

[3] Cal esperar 1990 perquè es posi en funcionament el PIRMI, com un intent de pal·liar situacions més punyents.

[4] Les preferències d'ubicació en el centre de les ciutats per part dels equips de direcció de les empreses va ser un dels factors que, en pressionar sobre la demanda, van contribuir a l'increment dels preus dels pisos de Barcelona i de les grans ciutats catalanes.

[5] Anna Alabart: "Viure al Centre" a *Barcelona Metròpolis Mediterrània*, núm. 7, Barcelona, 1988

[6] Les primeres eleccions al Parlament Europeu es fan l'any 1986.

catalanes[7]. Hom es pregunta si cal comptar amb tantes vies alternatives per anar d'un punt a l'altre, i si no hauria estat més desitjable construir aparcaments a l'entorn de les estacions del ferrocarril i aconseguir que aquest fos el sistema de transport utilitzat més sovint per la població. De pas, s'hauria millorat la congestió viària de les poblacions, els problemes d'aparcament i els de contaminació i soroll. També s'hauria incrementat la seguretat i respectat més el medi ambient.

Finalment, quant a la difusió de l'hàbitat, és clar que el procés –excel·lentment analitzat per Elisabet Tejero en el seu capítol sobre habitatge i desigualtat a Catalunya– és conseqüència, directa o indirecta, del que s'ha exposat aquí. Al llarg dels darrers anys s'ha assistit a un increment exacerbat dels espais dedicats a sòl urbà[8]. Els petits municipis han estat la destinació principal dels qui havien d'abandonar les grans ciutats, atesos els preus de l'habitatge –de propietat i de lloguer– i la precarietat dels ingressos amb què comptaven. D'altra banda, la incertesa en la continuïtat de l'ocupació laboral ha comportat que les preferències d'ubicació residencial anessin més lligades a la relació entre el cost i la qualitat i grandària dels estatges, que no pas a la proximitat del lloc de treball. Sovint, a més, s'han utilitzat el que eren segones residències com a habitatge principal.

Les conseqüències són multiples i importants, també a escala territorial. En destaquem algunes: en l'aspecte econòmic s'ha produït una reorientació de l'activitat productiva. Ara està més repartida territorialment i el sector secundari (que ha tendit a situar-se fora de les grans ciutats) ha cedit la preeminència al sector dels serveis. El sector primari ha continuat lentament la seva davallada sota el control de les exigències que imposa la Comunitat Europea. Nous espais s'han sumat a l'oferta de serveis, des dels que ofereixen esports d'hivern i d'aventura, fins als que continuen omplint-se cada estiu, especialment a les zones costaneres. La residència dels catalans també s'ha dispersat, fins i tot més enllà del que hauria estat desitjable; ara els plantegen dos problemes: el de la densitat en algunes zones i el de la dispersió en altres. Es planteja també la qüestió de la intensitat de la mobilitat diària.

Catalunya es va convertint en una gran *regió metropolitana* on les pautes culturals són cada cop més homogènies –en gran part per efecte de la difusió dels mitjans de comunicació–, però també com a conseqüència de l'increment de mobilitat dels catalans. Una mobilitat que, en molts aspectes, sembla excessiva. La *contenció* de la població en els municipis de residència és escassa. Cada matí, milers de persones agafen l'automòbil per traslladar-se al lloc de treball, situat sovint en un municipi distant del de residència. En menor mesura, s'hi traslladen per utilitzar serveis, per fer les compres, per oci i, fins i tot, per visitar la família –els joves han trobat el seu hàbitat lluny de les grans ciutats; els pares continuen vivint a les ciutats centrals. Sovint m'he referit a *l'esquizofrènia* ciutadana[9] que això provoca i a les altres conseqüències que se'n deriven: afebliment de les xarxes d'ajut familiar, trencament de relacions comunitàries, dificultats de participar com a ciutadà en l'àmbit local, a banda del cost temporal i econòmic i de l'estrès que comporten. La necessitat de cercar solucions a partir de la creació de subcentralitats, de la concentració de les activitats en les ciutats existents, de la recuperació dels centres històrics dels municipis –sovint degradats i abandonats–, de rendibilitzar el parc residencial existent a partir d'operacions de rehabilitació, en lloc de continuar ampliant l'espai amb noves construccions i urbanitzacions, són algunes de les mesures que avui semblen inajornables.

Anna Alabart Vilà

[7] Fora dels nuclis urbans, l'any 1994 hi havia a Catalunya un total de 10.832 Kms de vials (font: Anuari estadístic de Catalunya). Només a l'àrea metropolitana de Barcelona, les xarxes de transport i serveis ocupen 25.000 Ha., equivalen a 2,5 vegades el terme municipal de Barcelona, segons escriu Albert Serratosa ("El Pla Territorial Metropolità de Barcelona i el dinamisme econòmic" a *Revista Econòmica de Catalunya*, núm. 34, gener de 1998).

[8] Albert Serratosa, referint-se a l'àrea metropolitana de Barcelona, escriu en l'article ja esmentat: "Entre 1972 i 1996 el sòl urbà s'ha més que doblat en superfície. (...) En 27 anys s'ha fabricat més sòl urbà que en els dos mil·lennis anteriors. Més o menys s'ha (mal) urbanitzat cada any una extensió similar a la del Pla Cerdà de l'Eixample de Barcelona".

[9] Alabart Vilà, Anna: "Geografia de la marginació. El benestar i el malestar urbans" a: C. Carreras (Dir), *Geografia General dels Països Catalans*. Vol.4 *Les ciutats*. Ed. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1993; "Estructura social y vivienda en Catalunya" a: A. Alabart, S. García i S. Giner (Comp.) *Clase, poder y ciudadanía*. Siglo XXI. Madrid, 1994; "Estructura i canvi social a Catalunya des de la Sociologia urbana" a: *Revista de la Societat Catalana de Sociologia*, núm 2. Barcelona, 1996.

Consideracions finals

Cristina Sánchez Miret

No ho formulàvem amb aquestes paraules però es desprèn de la introducció que el que hauríem de poder respondren'ns amb la lectura d'aquest llibre és què ha passat a Catalunya, que està passant i que passarà a la societat catalana? No és redundant, tampoc un exercici estilístic, fer servir els tres temps del verb, atès que cal tenir una perspectiva evolutiva per entendre els fenòmens socials en tota la seva extensió. Cert és, que és més fàcil parlar del passat perquè la distància dels fets ens dóna una nova perspectiva per analitzar-los, perspectiva que perdem a mesura que ens submergim en la realitat que vivim quotidianament i que tampoc guanyem amb la mateixa fiabilitat pel que fa al futur atès que l'esdevenidor no està mai pautat. Així i tot força informació ens han aportat els diferents capítols sobre les característiques fonamentals de la societat catalana per poder fer una aproximació sòlida a aquestes respostes. No repetirem ara les conclusions a les quals arriba cada capítol, sinó que a partir d'elles volem fer una breu reflexió sobre la societat en la qual vivim, basant-nos en alguns dels seus trets més significatius.

El primer element que caracteritza la població de Catalunya és el seu progressiu envelliment, fenomen present a la majoria de països europeus econòmicament desenvolupats, però que en el nostre cas té unes característiques molt pròpies fruit del que A. Cabré ha anomenat el "model català de reproducció"[1]. *L'envelliment no és un fenomen nou, a l'anterior dècada ja era un fet rellevant, i segons les previsions al segle que ve ho serà també atès que el que fa més singular el cas català és la poca presència de població infantil. Fem esment repetidament del fenomen de l'envelliment perquè l'estructura d'edats de la població, tal com hem vist al llarg dels capítols, és una dimensió bàsica de l'estructura social i com a tal té una incidència molt forta en els diferents àmbits socials que es descriuen en el text: en l'àmbit del treball pel que fa a l'evolució de la població activa; en el del consum pel que fa als tipus i formes de consumir; en el de l'habitatge per la incidència que té en el parc d'habitatges i en el sorgiment de diferents problemàtiques segons les necessitats; en les formes familiars pels canvis en les llars, en la salut per les malalties que s'hi relacionen, etc.*

Les anàlisis ens presenten també una Catalunya prou diferenciada en el seu territori. D'una banda per qüestions purament d'assentament i creixement poblacional. De l'altra per les característiques de la població. Les noves formes de distribució territorial són un aspecte clau per entendre la dualitat que presenta el territori, amb una zona de creixement que s'estén al llarg del litoral i prelitoral i una àmplia zona de decreixement a l'interior, a excepció del creixement d'algunes capitals comarcals. Un desenvolupament a més a més marcat pel creixement de les ciutats petites i mitjanes en detriment de les grans. Aquesta dualització és un fenomen que arrenca els anys 60 amb els processos migratoris i al que en aquest darrer període s'hi afegeix un nou fet: els canvis que s'han produït en la Regió Metropolitana i les comarques del seu entorn. Barcelona perd població i les comarques més properes tenen un menor creixement; són les més allunyades i situades més al sud

[1] Anna Cabré fa servir el concepte per assenyalar la peculiaritat del creixement català de la població. Cabré, A.1989. La reproducció de les generacions catalanes. 1856-1960. Tesi doctoral presentada al Departament de Geografia de la UAB.

les que guanyen població. Aquesta dinàmica de poblament no és aliena a la caracterització que ens donen els eixos d'estructuració social de les desigualtats que també coincideixen en aquesta diferenciació del territori. Aquesta evolució ha permès que el que va començar com a àrea metropolitana, fos regió metropolitana i hagi acabat sent l'àmbit metropolità, s'eixampli en els nostres resultats a les deu comarques que configuren el grup 3, al reunir cada vegada més territori que presenta una sèrie de característiques comunes. Què fa a aquestes comarques diferents de la resta del territori. Són comarques molt poblades i dinàmiques tant pel que fa als moviments de població passats com presents, com per la seva estructura d'edats, pels sectors d'activitats, per les formes de consum, pel capital cultural, pel mercat de l'habitatge i les característiques dels grups socials més representatius del seu teixit social.

No són però les úniques comarques amb dinamisme en l'actualitat; de fet l'anàlisi ens mostra com al llarg del territori hi ha diferents zones de Catalunya que es mostren amb una forta identitat, el que ens permet suavitzar o equilibrar la imatge esbiaixadament centralista que normalment s'ofereix de Catalunya. L'estructura social catalana actual ens assenyala que ja no és possible parlar d'una Catalunya rural i d'una Catalunya urbana o només de la província de Barcelona per representar tot Catalunya; els eixos d'estructuració de les desigualtst s'han fet molt més complexos i atomitzats en el territori. De fet aquesta és una circumstància que no ens ha de venir de nou quan s'està parlant repetidament de la globalització o de la mundialització que caracteritza la societat actual, però les dades encara van més enllà. Els resultats de l'anàlisi ens diuen que Catalunya malgrat ser en el seu conjunt una societat que comparteix tot un seguit de trets socials, aquests caracteritzen de forma diferent el territori segons l'emprempta, l'impuls, la seqüència i la coexistència que han tingut els diferents sectors productius en el desenvolupament econòmic i per tant els grups socials que han protagonitzat aquest desenvolupament

L'estructura de classes de la societat catalana està fortament marcada, encara que amb diferent pes segons les comarques, pels grups d'empresaris amb i sense assalariats dels diferents sectors; especialment pels empresaris amb pocs assalariats i pels que treballen pel seu compte. Aquests són grups amb un pes específic molt important malgrat no ser un col.lectiu majoritari perquè com hem vist en l'anàlisi comarcal marquen fortament el territori. Certament un grup social que està en ascens és el dels professionals qualificats (directius, gerents, tècnics) que esdevé un grup de referència en la societat de la informació. Aquest grup social, la classe mitjana assalariada, se'ns mostra encara molt discontinu en el territori i centrat a Barcelona i la resta de capitals de província; malgrat que es preveu, atès el creixement del capital cultural de la població i la creixent terciarització de l'economia, l'augment de la seva importància. Fins aquí sembla doncs, que tinguem una societat caracteritzada per les classes mitjanes i la pèrdua de pes relatiu de la classe treballadora, afirmació que mereix certes matisacions. Aquests darrers anys del desenvolupament del capitalisme estan fortament marcats per canvis molt importants en el mercat de treball que fan que moltes de les categories i conceptes que fem servir per classificar i explicar la realitat hagin de ser revisats. Vèiem en el capítol sobre treball com no només ha canviat el significat del concepte treball sinó com l'activitat laboral s'ha transformat radicalment en els darrers anys. D'una banda per la massiva incorporació de la dona a l'activitat remunerada, de l'altra per la segmentació i precarització del treball que fan que sota una mateixa categoria professional coexisteixin realitats molt diferents.Per tant, cal que considerem des d'un nou punt de vista la definició i la importància de la classe treballadora en l'actualitat. A banda que hem de tenir molt present que en la majoria d'estudis sobre la societat són els extrems de la mateixa els que acostumen a quedar difuminats pel pes del gruix de la societat, fent que els trets socials d'aquests semblin els de tota la població.

En aquests darrers deu anys, malgrat l'augment de les classes mitjanes i la millora de les condicions de vida de la població en aspectes clau com l'esperança de vida, la baixada de les xifres d'atur, l'augment del nivell educatiu de la població, certa recuperació de nivells importants de consum, etc; la desigualtat social és una caraterística també creixent en la nostra societat. Ens ho confirmen el funcionament del mercat de treball i del sistema educatiu que reprodueix i accentua la desigualtat privilegiant uns grups socials respecte d'altres. També es manifesta cruament en el camp de la salut a on la mortalitat dels individus segueix estant influïda per la classe social a la qual es pertany. Aquests podríem dir que no són fets nous, el que els fa característics de l'època són les seves tendències a la

radicalització que fa que sigui habitual trobar en els discursos públics el concepte d'exclusió.

La dualització no és només una característica del territori ho és també de les condicions socials, malgrat que certs índexs globals ens situen com a tercer país més avançat del món[2]. Existeixen a la societat catalana de finals de segle tot un seguit de processos que ens aboquen a aquesta conclusió. La fractura bàsica d'aquesta dualització passa pels ciutadans exclosos dels processos principals en l'evolució de la societat que ja no són necessàriament ni vells ni de l'àmbit rural. En primer lloc, es fa cabdal la relació amb el mercat de treball perquè d'ella en depenen bàsicament les condicions materials d'existència, però no només. Trobem també com les formes de consum, la relació amb la salut -especialment certes malalties com la sida i les drogues-, el nivell educatiu bàsic no assolit -són preocupants les xifres de població de 25 a 29 anys que no té els estudis primaris acabats- i els problemes d'habitatge, ens dibuixen un col.lectiu de població que es mou des del llindar de la pobresa a la marginació. Aquest és un col.lectiu difícil de quantificar per la seva mateixa naturalesa[3], que encara que no és majoritari si que sembla estar en creixement i apareix com un dels signes que comparteix Catalunya amb la resta de les societats econòmicament desenvolupades[4].

Un altre d'aquests signes de la nova societat és la progressiva desaparició del patriarcat[5], producte de la lluita de les dones per a la igualtat, que ha estat un dels moviments socials més significatius de l'era de la informació. Les dades que tenim sobre la societat catalana malgrat que mostren una millora considerable en la conquesta de les dones en els diferents espais socials públics, no mostren en la mateixa mesura la incorporació dels homes als espais privats tradicionalment femenins. Alhora la convivència de les dones i els homes segueix fent-se en tots els àmbits socials en manifesta desigualtat de condicions. Fer afirmacions com aquesta no està de moda avui en dia perquè vivim en una societat que ha pres com a lema l'existència de la igualtat d'oportunitats, especialment entre homes i dones, però això és només un miratge.

En aquesta breu reflexió, i més encara al llarg del llibre, hem vist trets socials que ens apropen o ens separen dels països que ens evolten i que donen singularitat a la nostra societat. Potser algú es preguntarà si cal fer balanç entre uns i altres per mesurar el nostre grau d'europeïtzació o de desenvolupament. Aquest no és el cas. D'una banda perquè a aquestes alçades, a punt de començar el nou mil.leni encara no sabem que vol dir ser europeu[6]. El projecte de la comunitat europea s'ha limitat a construir un espai comercial però no pas una societat comuna. De l'altra perquè depèn de què volguem entendre per desenvolupament i per això cal que tinguem molt clar quin tipus de relacions socials -de classe, de gènere, etc.- són les que han d'existir en una societat determinada per fer-la millor que les altres. Ara només ens queda comparar les que es donen a la nostra societat amb les de la resta, però sobretot amb les que a cada un de nosaltres ens semblin les més adïents. És a partir d'aquesta reflexió que podem treure el màxim profit d'aquest llibre com a eina de coneixement de la societat catalana.

[2] Classificació del desenvolupament dels països segons criteris de l'ONU del benestar de la població basada en el Producte Interior Brut, l'esperança de vida i l'ensenyament. Veure Mirò Ardèvol, J. ; Miralles, F. i Ferrer, M. 1999.....

[3] No és que no hi hagi quantificacions del fenomen de l'exclusió, (des del punt de vista de pobresa i renda veure Masats, M.1998. "Desigualtat i pobresa".A: La societat catalana. Barcelona: IDESCAT. P. 613-638) sinó que es fa difícil una definició global del mateix i la seva medició com a índex complex.

[4] Las divisiones sociales verdaderamente fundamentales de la era de la información son: primero, la fragmentación interna de la mano de obra entre productores informacionales y trabajadores genéricos reemplazables. Segundo, la exclusión social de un segmento significativo de la sociedad compuesto por individuos desechados cuyo valor como trabajadores/consumidores se ha agotado y de cuya importancia como personas se prescinde. Castells, M. 1997. La era de la información. Economía, Sociedad y cultura.Fin de milenio. Vol.3. Madrid: Alianza. P.380.

[5] Segons Castells els procesos que caracteritzen l'era de la informació són la informalització, la globalització, interconnexió, construcció de la identitat, crisis del patriarcat i de l'estat-nació. Veure Castells, M. 1997. La era de la información. Economía, Sociedad y cultura.Fin de milenio. Vol.3. Madrid: Alianza.

[6] Amin, S.1999. El capitalismo en la era de la globalización. Barcelona; Paidós.

Bibliografia

Ajenjo A. *et al. 1993.* "La població de Catalunya, 1986-1991. Estancament demogràfic i canvis en la distribució territorial de la població". *Centre d'Estudis Demogràfics.* (mimeografiat).

Ajuntament de Barcelona, 1998. «Construcció i mercat immobiliari». *Barcelona Economia*, núm.35: 61-80.

Ajuntament de Sabadell. VIMUSA. *L'habitatge Públic a Sabadell. Fer habitatge, fer ciutat.* Sabadell, 1995.

Alonso, L.E.; Conde, F. 1996. "Las paradojas de la globalización: la crisis del estado del bienestar nacional y las regiones vulnerables". *Revista de Estudios Regionales*, núm. 44: 87-124.

Alonso, L.E.; , D. 1995. "Estado y mercado en un contexto de Globalización: Un ensayo de interpretación sobre el modelo social madrileño". *Economía y Sociedad,* núm.12.

Álvarez Aleodo, C. 1997. "Nuevas dualidades del mercado laboral". Sistema, 140/141 : 189-203

Amin, S. 1999. *El capitalismo en la era de la globalización.* Barcelona: Paidós.

Arias, L.C.; Borrell, C. 1998. "Desigualdades en la mortalidad según la educación en la ciudad de Barcelona". *Med Clin (Barc)* 110: 161-66.

Balbo, L. 1979. "La *doppia presenza". Inchiesta, núm. 32.*

Ball, S. *et al.* (1995). *"Markets, Choice and Equity in Education"*. Milton Keynes: Oxford University Press.

Baudelot, Ch. & Establet, R. *(1992). Allez les Filles!* París: Seuil.

Beck, U. 1998. *La sociedad del riesgo.* Barcelona: Paidós.

Blanch, C.; Vall, M.; Mompart, A.; Pérez, G.; Casabona, J. 1995. "Impacto social del sida en la mortalidad global de Catalunya, 1981-1993". *Med Clin (Barc)*, núm. 105: 528-31.

Bonfill, X.; Rivero, E.; Moreno, C. *et al.*1995. "Changes in mortality in Catalonia and Spain (1975-77 and 1987-89). A comparison with other european countries". *Eur J Cancer Prev* núm. 4:453-8.

Borrell, C. 1995. *Evolució de les desigualtats socials en salut a Barcelona, 1983-1992* [Tesi doctoral]. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

Borrell, C. 1998. *Les desigualtats socials en salut. Revisió de la bibliografia.* Barcelona: Institut Municipal de Salut Pública. Ajuntament de Barcelona.

Brugal, MT.; Domingo-Salvany, A.; Maguire, A.; Caylà, J.A.; Villalbí, JR.; Hartnoll, R. (en premsa). "A small area analysis estimating the prevalence of active addiction to opiates in Barcelona, 1993". *J Epidemiol Commun Health.*

Bruin, A.; Picavet, HSJ.; Nossikov, A. "Health Interview Surveys.1996". *Towards International harmonization of methods and instruments.* World Health Organization (European Series nº 58). Statistics Netherlands.

Cabré, A. 1989. *La reproducció de les generacions catalanes. 1856-1960.* Tesi doctoral presentada al departament de Geografia de la UAB.

Cabré, A.; Domingo, A.; Luxán, M. i Pérez, J. 1997. *Parelles de fet i llars sense nucli a Catalunya. Informe del CED per al Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya.* (mimeografiat).

Cachon, L.1995. "Yacimientos de empleo en España". *Revista de Economía y Sociología del Trabajo*, núm. 29-30.

Carabaña, J. (1997) "La pirámide educativa". A: Fdez. Enguita, M (dir) *Sociología de las instituciones de educación secundaria* Barcelona: ICE-UB/ Horsori.

Casal, J. *et al.* (1994) Èxit i fracàs escolar a Catalunya. Barcelona: CIREM.

Casal, J.; Masjuan, J.Mª; Planas, J. (1991) *La inserción social y profesional de los jóvenes.* Madrid: CIDE.

Caselli, G. 1991. "Long-term trends in European mortality". A: *European Association for Population Studies (EAPS).* París: European Population Conference.

Castel, R. 1995. "De la exclusión como estado a la vulnerabilidad como proceso" *Archipiélago* núm. 21: 27-36

Castells, M. 1975. *La cuestión urbana.* Mèxic: Siglo XXI Editores.

Castells, M. 1997. *La era de la información. Economía, Sociedad y Cultura.* Vol I. *La sociedad red.* Madrid: Alianza.

Castells, M. 1997. *La era de la información. Economía, Sociedad y Cultura.* Vol II. *El poder de la identidad.* Madrid: Alianza.

Castells, M. 1998. *La era de la información. Economía, Sociedad y cultura. El poder de la identidad.* Vol.2. Madrid: Alianza.

Castells, M. 1998. La era de la información. Economía, Sociedad y cultura.Fin de milenio. Vol.3. Madrid: Alianza.

CIDE (1992) Las desigualdades en la educación *en España Madrid: MEC*

Col·legi d'Agents de la Propietat Immobiliària; Cambra de la Propietat Urbana; Generalitat de Catalunya. *Preferències dels compradors d'habitatges a Barcelona i el seu entorn metropolità.* Barcelona, 1991.

Col·legi d'Agents de la Propietat Immobiliària; Cambra de la Propietat Urbana; Generalitat de Catalunya. *Preferències dels compradors d'habitatges a Catalunya.* Barcelona, 1994.

Conde, F.; Alonso, L.E. 1996. "Crisis y transformación de las sociedades de consumo: de los modelos nacionales al modelo global". *Estudios sobre Consumo* núm. 36: 13-27

Cortés Alcalá, L.(comp) 1995. *Pensar la vivienda.* Madrid: Talasa.

Departament de Sanitat i Seguretat Social. *Anàlisi de la mortalitat a Catalunya.* Barcelona: Departament de Sanitat i Seguretat Social, diversos anys.

Departament de Sanitat i Seguretat Social. *Pla de salut de Catalunya 1996-1998.* Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1997.

Derouet, J.L. (1992) École et Justice *París: Seuil*

Des Jarlais, DC.; Friedman, SR. 1994. "Sida e inyección de drogas". *Investigación y Ciencia,* abril. P. 54-61.

Domingo-Salvany, A.; Hartnoll, R.; Antó, JM. 1993. "Opiate and cocaine consumers attending Barcelona emergency rooms: a one year survey (1989)". *Addiction* 88:1247-56.

Domingo-Salvany, A.; Marcos, J. 1989. "Propuesta de un indicador de la clase social basado en la ocupación". *Gac Sanit* 3:320-6.

EARHA (Equip d'Assesorament per a la Rehabilitació d'Habitatges). 1993. *L'habitatge a Catalunya.* Col·lecció Polítiques, núm.4. Barcelona: Fundació Bofill.

EARHA. 1994. *Una demanda social dels joves: els habitatges protegits.* Col·lecció Polítiques, núm.8. Barcelona: Fundació Bofill.

EARHA. 1996. *Balanç de la política d'habitatge a Catalunya.* Col·lecció Polítiques, núm.17. Barcelona: Fundació Bofill.

European Centre for Epidemiological Monitoring of AIDS. *HIV/AIDS Surveillance in Europe.* Quarterly Report n. 53, december 1997.

European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. *Annual Report on the States of the Drug Problem in the European Union.* Lisboa, 1997.

EUROSTAT. *Estadísticas básicas de la Unión Europea.* Luxemburg: EUROSTAT, 1997.

EUROSTAT. *Statistiques demographiques 1993.* Estrasburg: EUROSTAT, 1993.

Fernández, E.; Shiaffino, A.; Segura, A. *Desigualtats en salut i en la utilització en serveis sanitaris segons la classe social a Catalunya.* L'Hospitalet de Llobregat: Institut Universitari de Salut Pública de Catalunya, 1996.

Fundació Jaume Bofill. Catalunya 77-88. Societat, Economia, Política i Cultura. Barcelona, 1989.

Fundación Argentaria. Pobreza, necesidad y discriminación. Madrid: 1996.

Galbraith, J. K. 1992. *La Cultura de la Satisfacción* Barcelona, Ariel.

Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques (DGACAH); Consell de Col·legis d'Agents de la Propietat Immobiliària. *L'Activitat Constructora a Catalunya, 1990-1995 i Avanç 1996.* Barcelona, 1997.

Generalitat de Catalunya. Departament de Políti-

ca Territorial i Obres Públiques (DGACAH); Consell de Col·legis d'Agents de la Propietat Immobiliària. *Mercat Immobiliari a Catalunya. Evolució i perspectiva*, núm.13. Barcelona, 1997.

Generalitat de Catalunya. Departament de Sanitat i Seguretat Social. *Aplicacions de l'anàlisi de sèries temporals a l'estudi de les causes de mort a Catalunya 1983-1993,* Col·lecció Salut en Xifres, núm 3. Barcelona: 1995.

Generalitat de Catalunya. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Òrgan Tècnic de Drogodependències. *Sistema d'Informació sobre Drogodependències a Catalunya.* Informe anual 1996. Barcelona 1997.

Generalitat de Catalunya. DGACAH. *Informe sobre el sector de l'habitatge a Catalunya 1997.* Barcelona, 1998.

Generalitat de Catalunya. IEC. *Anuari Estadístic de Catalunya 1997. Barcelona 1997.*

Generalitat de Catalunya. IEC. *Cens d'Habitatges 1991, Característiques bàsiques dels habitatges principals*, vol.1-2. Barcelona, 1991.

Generalitat de Catalunya. Institut d'Estadística de Catalunya (IEC). *Cens d'Edificis 1990, Característiques bàsiques.* Barcelona, 1990.

Generalitat de Catalunya. Institut d'Estadística de Catalunya. La composició de les llars i famílies de Catalunya. 1996. *Barcelona, 1998. (mimeografiat).*

Generalitat de Catalunya. Institut d'Estadística de Catalunya. Llars i famílies a Catalunya 1991. *Barcelona, 1997.*

Generalitat de Catalunya. Institut d'Estadística de Catalunya. Projeccions de la població de Catalunya, 2010-2030. *Barcelona, 1998.*

Giner S. *et al.* 1998. *La societat catalana.* Barcelona, Institut d'Estadística de Catalunya.

Giner, S. et al. 1998. La societat catalana. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.

Gómez Redondo, R. 1992. *La mortalidad infantil española en el siglo XX.* Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas. Siglo XXI.

Grup d'Estudis Sociologics sobre sa vida quotidiana I El Treball. 1997. *Economía, Trabajo y Empresa.* Madrid: CES.

Gual, J. (Coord.) 1996. *El reto social de crear empleo.* Barcelona : Ariel.

Hall, E. 1992. "Double exposure: The combined impact of home and work environments on psychosomatic strain in Swedish men and women". *Int J Health Serv* 22:239-260.

Hartnoll, R. 1992. "La heroína y la cocaína: Aspectos de la política de salud pública en la década de los 90". *Quaderns CAPS* 17:34-62.

Haywood, Ch. & Mac an Ghail, M. (1996) «What About the Boys? Regendered Local Markets and the Reconstruction of Working Class Masculinities», British Journal of Education and Work, *vol. 9, nº 1*

Husén, T. (1988) Nuevo análisis de la sociedad del aprendizaje *Barcelona: Ediciones Paidós*

Idler, EL.; Beyamini, Y. 1997. "Self –rated health and mortality: a review of twenty-seven community studies". *J Health Soc Behav* 38:21-37

Institut d'Estadística de Catalunya 1997. *Mercat de Treball. Ampliació de dades de l'EPA.* Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Institut d'estudis Metropolitans de Barcelona.1996. *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1995. Condicions de vida i hàbits de la població.* Barcelona

Instituto de la Mujer 1996. *Tiempo social contra reloj. Las mujeres y la transformación en los usos del tiempo.* Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Instituto de la Mujer 1997. *Mujeres, trabajos y políticas: una aproximación al caso español.* Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Instituto de Salud Carlos III. Centro Nacional de Epidemiología. *Registro Nacional de Sida.* Madrid, 1997 (Informe trimestral 2/1997).

Izquierdo, M.J.; Miguélez, F.; Subirats, M. 1990. *Enquesta metropolitana 1986. Condicions de vida i hàbits de la població de l'àrea metropolitana de Barcelona. Vol I. Informe General.* Barcelona: Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona

Kiernan, K. i Estaugh, V. 1993 Cohabitation. *London: Family Policy Studies Center.*

Knapp, M. & Woolverton, S. (1995) "Social Class and Schooling", in: Banks, J. & Banks, Ch. (eds) Handbook of Research on Multicultural Education *Nova York: McMillan*

Lefebvre,H. 1969, *El derecho a la ciudad.* Barcelona: Península.

Lope, A.1994. *Innovació tecnològica: Ocupació, gestió de la mà d'obra i canvis organitzatius a les empreses.* Barcelona: Fundació Jaume Bofill.

López, P., Miguélez, F., Lope, A., Coller, X. 1998. "La segmentación laboral: hacia una tipología del ámbito productivo". *Papers. Revista de Sociologia*, nº 55: 45.77.

Marmot, M.; Ryff, CD.; Bumpass, LL.; Shipley, M.; Marks, NF. 1997. Social inequalities in health: next questions and converging evidence. *Soc Sci Med* 44:901-910.

Martín, A.; Lope, A.1995. "Las relaciones entre formación y empleo", *Revista de Economía y Sociología del Trabajo*, nº27/28.

Mattelart, A. 1995. "Les nouveaux scenarios de la communication mondiale". *Le Monde Diplomatique*, Agosto.

Miguélez, F., Torns, T.1992. *Treball, condicions econòmiques i formes de consum.* vol. 2 de l'Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona. Barcelona: Institut d'Estudis Metropolitans-Mancomunitat de Municipis-Diputació de Barcelona.

Miguélez, F.; Lope, A.; Recio, A.; Roca, J.1994-95. "Trabajo y profesiones. El caso de Catalunya". *Sociología del Trabajo*, nº23.

Miguélez, F.; Torns, T. 1992. *Treball, condicions econòmiques i formes de consum. Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990. Condicions de vida i hàbits de la població.* Volum 2, Barcelona: Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona

Mingione, E. 1994. "Polarización, fragmentación y marginalidad en las ciudades industriales". A: Alabart, A.; García, S.; Giner, S. *Clase, poder y ciudadanía.* Madrid: Siglo XXI

Ministerio de Fomento. Agenda Hábitat España, *Segunda conferencia internacional sobre asentamientos humanos.* Madrid, 1996.

Mompart, A. "La mortalitat als països catalans de 1960 a 1991". Geografia General dels Països Catalans. Vol.3. La població. Barcelona: Enciclopèdia Catalana,1996. P.138-54.

Montellà, N.; Borrell, C.; Brugal, MT.; Plasència, A. 1997. "Evolución de la mortalidad en los jóvenes de la ciudad de Barcelona: 1983-1993". *Med Clin (Barc)* 108:241-247.

Navarro, V. 1997. *Neoliberalismo y Estado del bienestar.* Barcelona: Ariel Sociedad Económica

Park,R. 1974. «Ecología humana». A: *Estudios de Ecología Humana.* Barcelona: Biblioteca Universitaria Labor. vol.1. P.43-56.

Patrick, DL.; Bergner, M. 1990. "Measurement of health status in the 1990s". *Annu Rev Public Health* 11:165-83.

Piore, M. 1983. 'Notas para una teoría de la estratificación del mercado de trabajo'. A: Toharia, L. (comp.) 1983. *El mercado de trabajo: Teorías y aplicaciones* Madrid: Alianza Editorial.

Poal, G.1993. *Entrar, quedarse, avanzar.* Madrid: SigloXXI Editores.

Preteceille, E. 1994. "Paradojas políticas de las reestructuraciones urbanas, globalización de la economía i localización de lo político". A: ALABART, A.; GARCÍA, S.; GINER, S. *Clase, poder y ciudadania.* Madrid: Siglo XXI.

Putnam, RD. 1993. "The prosperous community. Social capital and public life". *The American Prospect* 145:35-42.

Recolons, L. 1989. "La població". A: Catalunya 77-78. *Barcelona: Publicacions de la Fundació Jaume Bofill. Edicions de la Magrana.*

Riechmann, J.; Fernández, F. 1995. *Redes que dan libertad.* Barcelona: Paidós.

Rochefort, R. 1995. *La société des consommateurs.* Francia: Editions Odile Jacob.

Rohlfs, I.; Borrell, C. 1999 (en premsa). "Percepció de l'estat de salut i gènere". A:*Gènere i Salut.* Barcelona: Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears.

Rohlfs, I.; de Andrés, J.; Artazcoz, L.; Ribalta, M.; Borrell, C. 1997. "Influencia del trabajo remunerado en el estado de salud percibido de las mujeres". *Med Clin (Barc)* 108:566-71.

Rué, M.; Alegre, A.; Pérez, G. 1995. "La mortalitat a Catalunya: descripció i comparació per edat i sexe". *Gac Sanit* 9:11-27.

Sabel, Ch.; Piore, M. 1990. *La segunda ruptura industrial.* Madrid: Alianza.

Saunders,P. 1981. *Social Theory and the Urban Question.* Londres: Unwin Hyman.

Secretaria de Política de Govern del Partit dels Socialistes de Catalunya. *Jornades sobre Política de Govern a Catalunya: El Pla d'Habitatge a Catalunya 1992-1995.* Barcelona, 1998.

Servei Català de la Salut. *Enquesta de salut de Catalunya de 1994.* Barcelona, 1996.

Single, E. 1995. "Defining harm reduction". *Drug and Alcohol Review* 14:287-90.

Sociedad Española de Epidemiología. *La medición de la clase social en ciencias de la salud.* Barcelona: SG Editores, 1995.

Subirats, M.; Masats, M.; Carrasquer, P. 1992. *Condicions de vida de les dones a la ciutat de Barcelona,* vol. 6 de l'Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona. Barcelona: Institut d'Estudis Metropolitans-Mancomunitat de Municipis-Diputació de Barcelona.

Susser, M. 1994. "The logic in ecological: I. The logic of analysis". *Am J Public Health* 84:825-29.

Torns, T, Carrasquer, P., Romero, A. 1995. *El perfil socio-laboral del paro femenino en España.* Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Torns, T. 1997. "Los servicios de proximidad, ¿un yacimiento de empleo?". *Revista de Treball Social*, nº147:40-54.

Torns, T. *et al.* 1996. *L'assetjament sexual en el món del treball a Catalunya.* Bellaterra: informe d'investigació.

Torns, T.1997. "Chomage et tolérance sociale à l'exclusion". *Les Cahiers du Mage,* nº 3-4: 47-56.

Torralba, Ll.; Brugal, MT.; Villalbí, JR.; Tortosa, MT.; Toribio, A.; Valverde, JL. 1996. "Mortality due to acute adverse drug reactions: opiates and cocaine in Barcelona, 1989-93". *Addiction* 91:419-26.

Trilla,C. 1993. *Un nou marc per a la política d'habitatge a Catalunya (1982-1992).* Col·lecció Polítiques, núm.6. *Barcelona: Fundació Bofill.*

Wallace, R. 1990. "Urban desertification, public health and public order planned shrinkage, violence death, substance abuse and AIDS in the Bronx". *Soc Sci Med* 31:801-13.

Wallace, R.; Wallace, D.; Andrews, H. 1997. "Aids, tuberculosis, violent crime and low birth in eight US metropolitan areas: Public policy, stochastic, resonance and the regional diffusion of inner city markers". *Environment and planning* 29:525-555.

World Health Organization, 1997. *Weekly Epidemiological Record*; 72:197-200.

ECONOMIA

Introducció

L'informe per a la Catalunya del 2000 editat per la Fundació Jaume Bofill es refereix a l'economia catalana durant aquest període.

És una època molt important per a la nostra economia, especialment perquè en 1986 l'Estat espanyol va entrar a la Unió Europea (abans Comunitat Econòmica Europea), cosa que, com es veurà en els capítols que segueixen, ha afectat de manera important la nostra economia. Simultàniament, ha continuat, no pas sense problemes o limitacions, el procés de descentralització des de l'Estat centralitzat heretat del franquisme cap a un Estat de les Autonomies, que ha donat més competències i recursos a la Generalitat de Catalunya.

En aquesta part de l'obra s'intenta analitzar els diferents aspectes de la realitat de l'economia d'aquest període, considerant l'evolució i les seves principals característiques estructurals.

En el primer apartat es tracta de la internacionalització de l'economia catalana. Concretament, del conjunt de fluxos econòmics que té la nostra economia amb el món, tant amb l'estranger com amb la resta d'Espanya. D'altra banda, es fa també una aproximació a la presència de les grans multinacionals a la nostra economia i, de les empreses catalanes a l'estranger.

En el segon, identifica i explica alguns aspectes característics de l'economia catalana, tant des del punt de vista de la demanda (importància del sector exterior) com des del de l'oferta (importància dels productes industrials i de serveis privats i poca participació del sector agrari i de l'administració pública). Altres característiques específiques són: una producció notablement diversificada, una significativa presència de les empreses mitjanes i petites i una important aglomeració entorn de l'economia metropolitana de Barcelona. Finalment, es fa una valoració de l'evolució posterior a l'entrada en el mercat europeu.

En el tercer apartat s'estudia la dinàmica del sector agrari a la dècada 1989-1998, que és un període de profundes reformes partint de l'antecedent de la Política Agrària Comuna (PAC). La intensificació de l'agricultura catalana s'ha realitzat a base de mobilitzar recursos externs. Catalunya, d'altra banda, té un sector agrari amb una baixa adaptació al medi. Només una quarta part de les explotacions són capaces de generar una renda per ocupat semblant a la resta de sectors econòmics. Aquesta situació de manca d'un nombre elevat d'explotacions "viables" comporta l'escassetat de successors en la continuïtat de l'explotació, poques inversions i l'abandonament de l'activitat agrària i, per tant, el despoblament rural.

Al quart capitol s'analitza la importància i l'evolució de l'activitat industrial a l'economia catalana. Des de 1986 –any de l'entrada d'Espanya a la Unió Europea (UE)– fins a l'actualitat, la indústria catalana ha experimentat transformacions molt importants, derivades sobretot del procés d'obertura a l'exterior que n'han afectat la composició i han incidit en la seva competitivitat. En el capítol s'examina la dimensió i l'evolució de la indústria catalana en comparació amb els altres sectors d'activitat i en relació amb el pes de la indústria en el conjunt d'Espanya. Se n'estudia la composició i l'especialització, i es presenten les característiques d'algunes branques industrials particularment destacades, com la química, el tèxtil, l'alimentació i l'automòbil. Es considera també el procés d'obertura de la

indústria catalana i la seva posició competitiva. Es presenta la distribució territorial de la indústria a les comarques. Finalment, es presenta la situació actual i recent de la política de suport a les activitats industrials desenvolupada pel govern de la Generalitat.

Seguidament, es considera la importància creixent dels serveis a l'economia catalana. S'analitza l'evolució de la població ocupada i el producte, la importància del turisme, les transformacions del sector comercial, el sistema financer i els serveis a les empreses.

En el apartat següent es presenta un panorama global de l'estat de les infraestructures a Catalunya, com també els canvis principals que es preveu que tindran lloc en els propers anys. L'objectiu és fer una descripció acurada de cadascuna de les tipologies, tot i que no totes tenen la mateixa influència sobre el creixement econòmic. Cal també esmentar que, així com algunes infraestructures, com són les aeroportuàries, les ambientals o les de telecomunicacions, han experimentat grans canvis els últims anys, d'altres com les ferroviàries o les hidràuliques s'han mantingut en una situació més estancada.

L'últim apartat es consideren, d'una banda, els desequilibris territorials i la distribució de la renda familiar disponible i del patrimoni, unes magnituds que permeten interpretar la distribució del nivell de benestar de la població, que també són uns indicadors de capacitat econòmica i riquesa de les diferents comarques i municipis del país. A més, es considera la política regional europea i les seves repercussions sobre els desequilibris territorials i l'esmentada distribució de la renda i del patrimoni a Catalunya.

Unes breus conclusions serveixen per arrodonir l'anàlisi de l'evolució recent i la situació estructural de l'economia catalana.

La internacionalització de l'economia catalana

Àlex Costa
Jordi Galter

El conjunt de temes que poden englobar-se sota el concepte de la internacionalització de l'economia catalana és força ampli. En primer lloc, ha de considerar-se el conjunt de fluxos econòmics que té l'economia catalana amb la resta del món. Aquests fluxos són recollits en la comptabilitat econòmica com el *sector exterior*. Els més importants són les exportacions i importacions de béns i, en l'àmbit dels serveis, els resultats econòmics que genera el turisme. Ara bé, el cas de l'economia catalana, en ser una economia regional integrada en un Estat, ha de contemplar no només les relacions amb l'estranger, sinó també les relacions amb la resta d'Espanya. Això vol dir que els fluxos comercials amb l'exterior, exportacions i importacions, o els resultats econòmics derivats del turisme, han d'estudiar-se atenent a aquesta dualitat: estranger i resta de l'Estat.

A més d'aquesta ampliació de l'abast del sector exterior de l'economia catalana per la seva naturalesa regional, hi ha un segon àmbit d'ampliació, que és el que implica el mateix concepte d'internacionalització. En aquest punt resulta obligat fer una aproximació a la presència de les grans multinacionals a la nostra economia i igualment a les empreses catalanes que tenen presència a l'estranger, és a dir, les multinacionals catalanes.

Per això, el contingut del capítol s'estructura en els temes següents:

1) El sector exterior de l'economia catalana
2) El comerç amb l'estranger
3) El comerç amb la resta d'Espanya
4) El turisme estranger i de la resta d'Espanya
5) Les multinacionals a Catalunya
6) Les multinacionals catalanes
7) Alguns resultats bàsics

En aquesta exposició es procura fer una aproximació temporal, que presenti la dinàmica des de l'any 1988 fins a les darreres dades disponibles. Resulta fàcilment comprensible, tanmateix, que la millora progressiva de la informació estadística no permet sempre fer aquesta aproximació històrica en tots els temes. Per aquesta raó de vegades es tracten temes amb la informació actualment disponible, encara que no es pugui fer la retrospectiva. És el cas d'un bon nombre de temes abordats en aquest treball. En primer lloc, les vendes de l'economia catalana a la resta d'Espanya, que es poden conèixer ara d'una manera detallada i rigorosa gràcies a la nova enquesta industrial, que fa a Catalunya l'INE amb la col·laboració de l'Institut d'Estadística de Catalunya. També en l'àmbit del turisme ha millorat notablement la informació, car ara és possible fer una aproximació del turisme dels espanyols de la resta d'Espanya a Catalunya i també del turisme dels catalans, amb destinació a la resta d'Espanya i estranger. Aquesta informació, no disponible per als anys vuitanta, es deriva d'unes enquestes periòdiques fetes per Turisme de Catalunya i l'Institut d'Estadística de Catalunya. Finalment, en l'àmbit de les multinacionals, també es pot comptar amb informació de notable interès que està disponible fa poc temps. En relació amb les multinacionals catalanes, un cens i una enquesta feta el 1997 pel departament d'Indústria de la Generalitat. Per a l'anàlisi de les multinacionals estrangeres implantades a Catalunya, hi ha un estudi específic fet pels autors d'aquest treball a partir dels directoris disponibles sobre aquesta temàtica.

1. El sector exterior de l'economia catalana

La manera més directa d'avaluar la importància del sector exterior d'una economia és conèixerne les macromagnituds, en particular el valor del producte interior brut (PIB) i la seva composició pel costat de la demanda; d'aquesta manera es pot comparar el valor total del PIB amb el volum de les operacions amb l'exterior. Tal com mostra la taula 1, el PIB català l'any 1997 presenta un saldo exterior d'1,38 bilions de pessetes, que representa un 9,3% del PIB. Aquest valor és força significatiu. Per a l'economia espanyola, per exemple, el saldo exterior va representar aquest mateix any un 1,5% del PIB. Més enllà de la contribució comptable directa del sector exterior via saldo, els economistes estan d'acord que un volum important d'exportacions i importacions és un signe de vitalitat i dinamisme de l'economia. Hi ha consens respecte que els sector exportadors són, en termes generals, més productius i tenen unes pautes tecnològiques i organitzatives més eficients que els sectors no exportadors. Per aquest motiu, l'assignació de recursos productius cap a sectors exportadors és una clau de desenvolupament de l'economia[1]. Per aquesta raó, una forma habitual de valorar el sector exterior no és només amb el saldo net, sinó amb la suma de les exportacions i importacions de béns i serveis. Es defineix el *coeficient d'obertura exterior d'una economia* com el percentatge que suposa el conjunt d'operacions amb l'exterior en relació amb el PIB. Per a l'any 1997, el total d'exportacions de béns i serveis de l'economia catalana va ser de 12,1 bilions de pessetes, i el total d'importacions de 10,7. Aquests 22,8 bilions de pessetes suposen que el coeficient d'obertura queda situat en un 153% del PIB català. Aquest valor pot ser desglossat com la suma del coeficient d'obertura amb l'estranger i amb la resta de l'Estat, amb uns valors que, en ambdós casos, se situen entorn del 77%.

El coeficient d'obertura de l'economia catalana en un 153% es pot comparar amb diversos països d'Europa. Els països més grans en territori i població, amb un gran mercat interior, com Espanya, França, Itàlia o Alemanya, tenen uns coeficients força inferiors, entorn del 50%. En canvi, economies més petites, com ara les de Bèlgica, Irlanda o Països Baixos arriben a situar el seu coeficient d'obertura amb l'estranger entre el 100% i el 140%. No resulta gens sorprenent que el coeficient català sigui clarament superior al de la majoria dels països. Aquesta circumstància es pot repetir en moltes altres regions europees dinàmiques: és evident que una economia regional integrada en un Estat, és una economia més oberta que una altra envoltada per fronteres duaneres i amb monedes diferents.

[1] Una panoràmica d'estudis amb aquesta òptica es pot trobar al treball de Barà (1996).

Taula 1: Evolució del saldo exterior. Catalunya. 1987-1997.
(en milers de milions de pessetes)

	1987	%	1997	%
PIBpm	7.066	100,0	14.893	100,0
Saldo exterior	379	5,4	1.383	9,3
Saldo amb l'estranger	-557	-7,9	-549	-3,7
Exportacions de béns i serveis	984	13,9	5.465	36,7
Importacions de béns i serveis	1.541	-21,8	6.013	-40,4
Saldo amb la resta d'Espanya	935	13,2	1.931	13,0
Exportacions de béns i serveis	2.970	42,0	6.630	44,5
Importacions de béns i serveis	2.035	-28,8	4.699	-31,5

Nota: la desagregació del saldo amb la resta d'Espanya és estimació pròpia.
Font: Taula Input-Output 1987, COCINB; Institut d'Estadística de Catalunya, 1997.

Gràfic 1: Evolució de la participació del comerç de béns de Catalunya amb Espanya i amb l'estranger. 1987 i 1997. En tant per cent sobre el total del PIB.

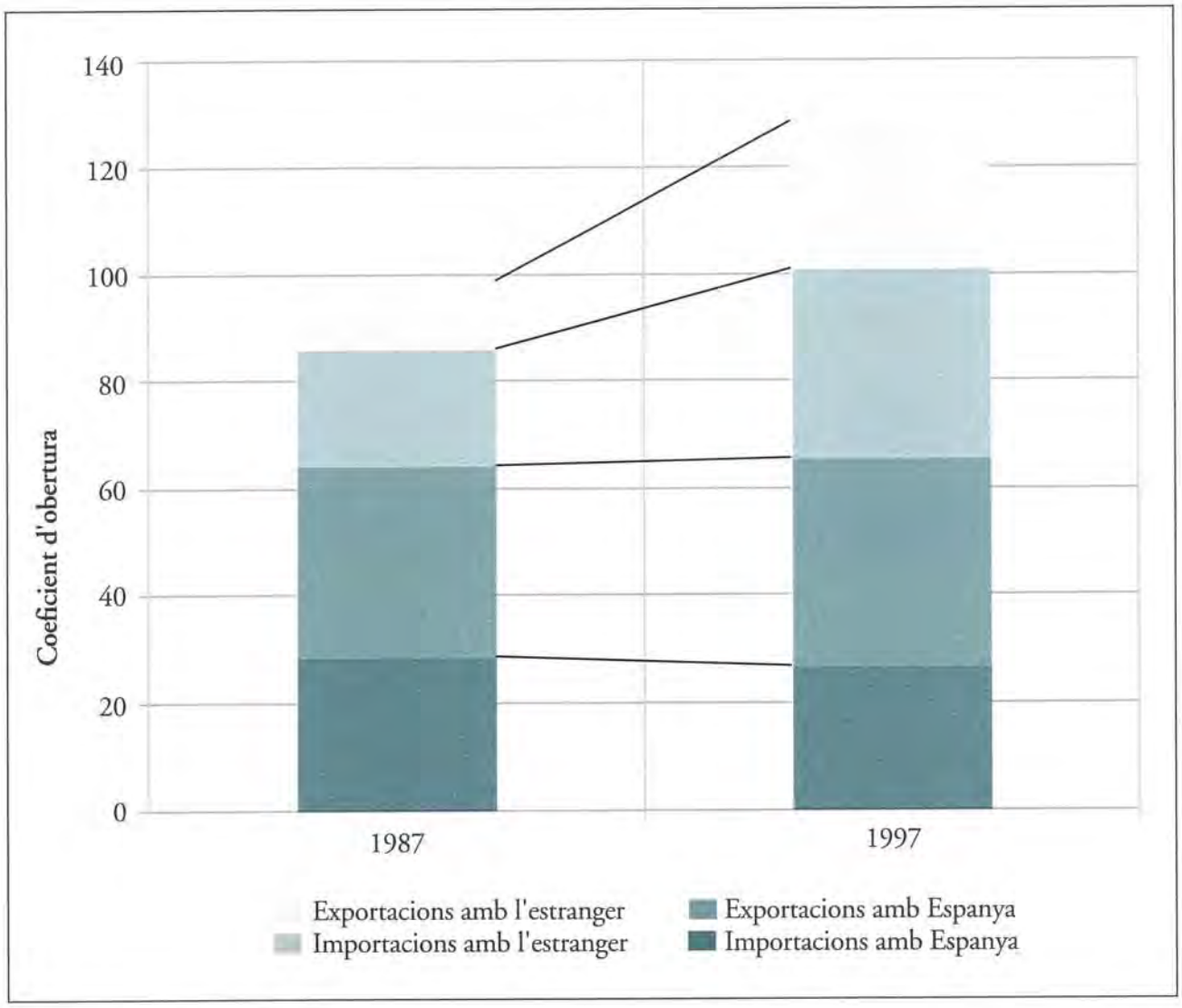

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de la Taula Input-Output 1987, COCINB i l'Institut d'Estadística de Catalunya, 1997.

A més de la comparació entre territoris, és significativa l'evolució dinàmica dels diferents components del sector exterior català des de 1987, any de referència de la Taula Input-Output i la situació actual. Com es pot apreciar en el gràfic 1, hi ha un augment més progressiu de les operacions amb l'estranger que no amb les operacions amb la resta d'Espanya. Aquest fet és natural, ja que el mercat espanyol és, des de la perspectiva de la producció catalana, un mercat més madur i saturat que no el mercat europeu, en el qual la nostra economia es va integrar, com és conegut, l'any 1986.

2. El comerç de béns amb l'estranger

Un dels sectors de l'economia catalana que ha experimentat transformacions més substancials des de la seva incorporació a la Unió Europea (UE) ha estat el comerç de béns amb l'estranger. El balanç que és pot fer actualment és el d'un sector exterior més sòlid i equilibrat, que guanya mercat, i amb una estructura similar a la dels països desenvolupats.

Cal observar que l'intens increment del comerç català amb l'estranger no només és fruit de l'augment generalitzat de les relacions comercials a nivell internacional, sinó que respon a un procés

Gràfic 2: Evolució de la participació del comerç amb l'estranger de Catalunya respecte al de la Unió Europea i el del món. 1987 i 1996.
En tant per cent sobre el total.

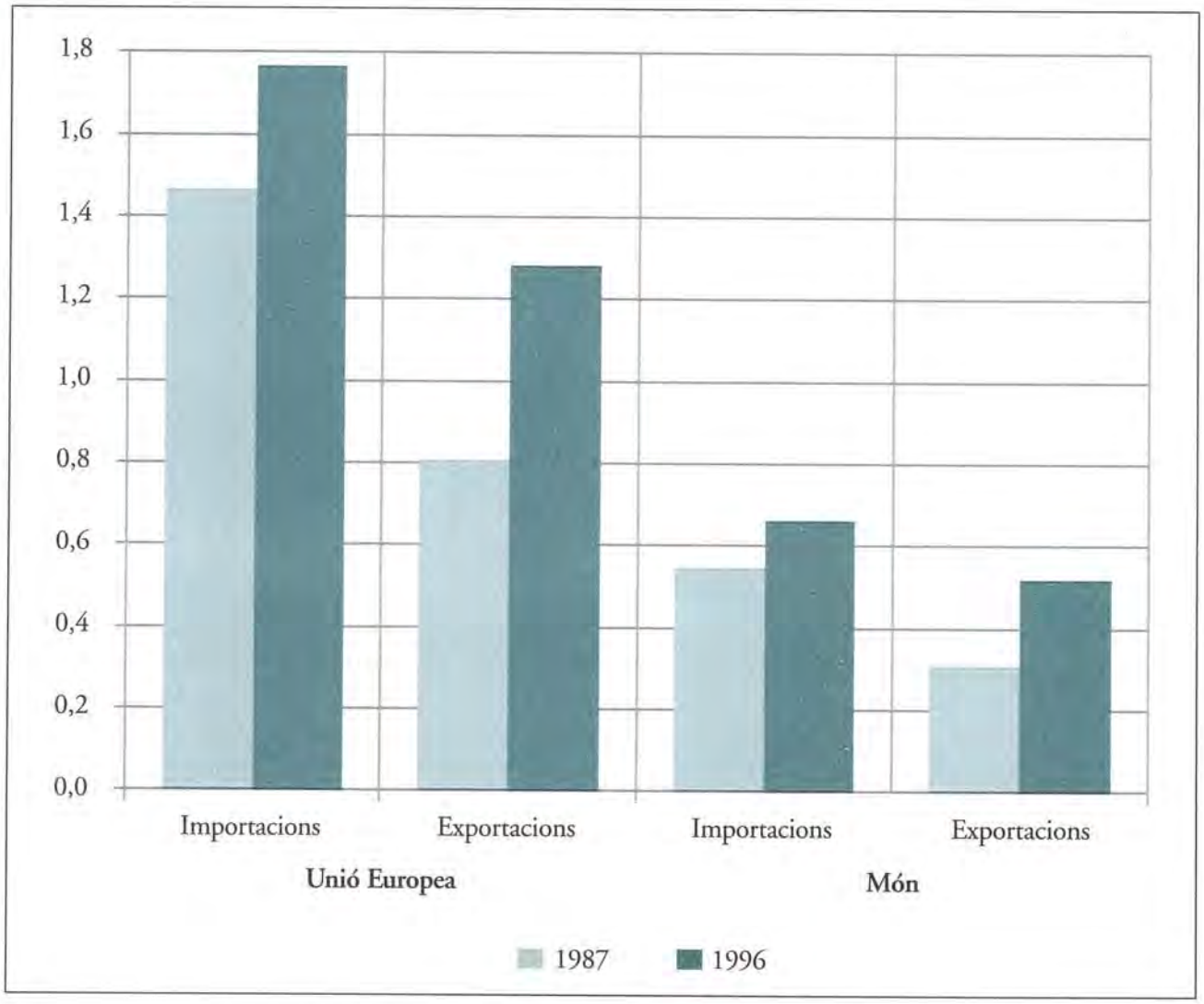

Font:Elaboració pròpia a partir de dades de l'Eurostat i de l'Institut d'Estadística de Catalunya

específic d'obertura exterior de l'economia catalana. Per aquesta raó, la quota de mercat del nostre comerç respecte del total de la UE i del món ha experimentat un important creixement, tal com mostra el gràfic 2. Respecte del total mundial, la participació catalana pràcticament s'ha duplicat, passant del 0,38% al 0,67%. Al mateix temps, s'ha produït una millora de l'especialització sectorial de la nostra exportació, des de sectors de baix o mitjà contingut tecnològic i d'escassa competitivitat, cap a sectors de més alt contingut tecnològic i millor posició competitiva, com es veurà més endavant.

Al llarg del període analitzat, el comerç català amb l'estranger ha experimentat un notable augment. Si les exportacions de l'economia catalana l'any 1988, poc després de la integració a la UE, eren d'1,1 bilions de pessetes, el 1997 aquesta mateixa magnitud supera els 4,1 bilions de pessetes, és a dir, en termes nominals l'increment anual acumulatiu ha estat quasi del 15,8%. En aquesta dinàmica hi ha un component monetari, si bé no molt important, per la clara contenció dels preus dels productes objecte del comerç internacional els darrers anys. En efecte, si es deflacta per l'increment de preus dels productes d'exportació, l'evolució continua sent igualment espectacular: l'increment en termes reals és d'un 13,5% anual acumulatiu.

L'augment global de les importacions ha estat

Gràfic 3: Evolució de les exportacions i importacions entre 1988 i 1997.
En milions de pessetes.

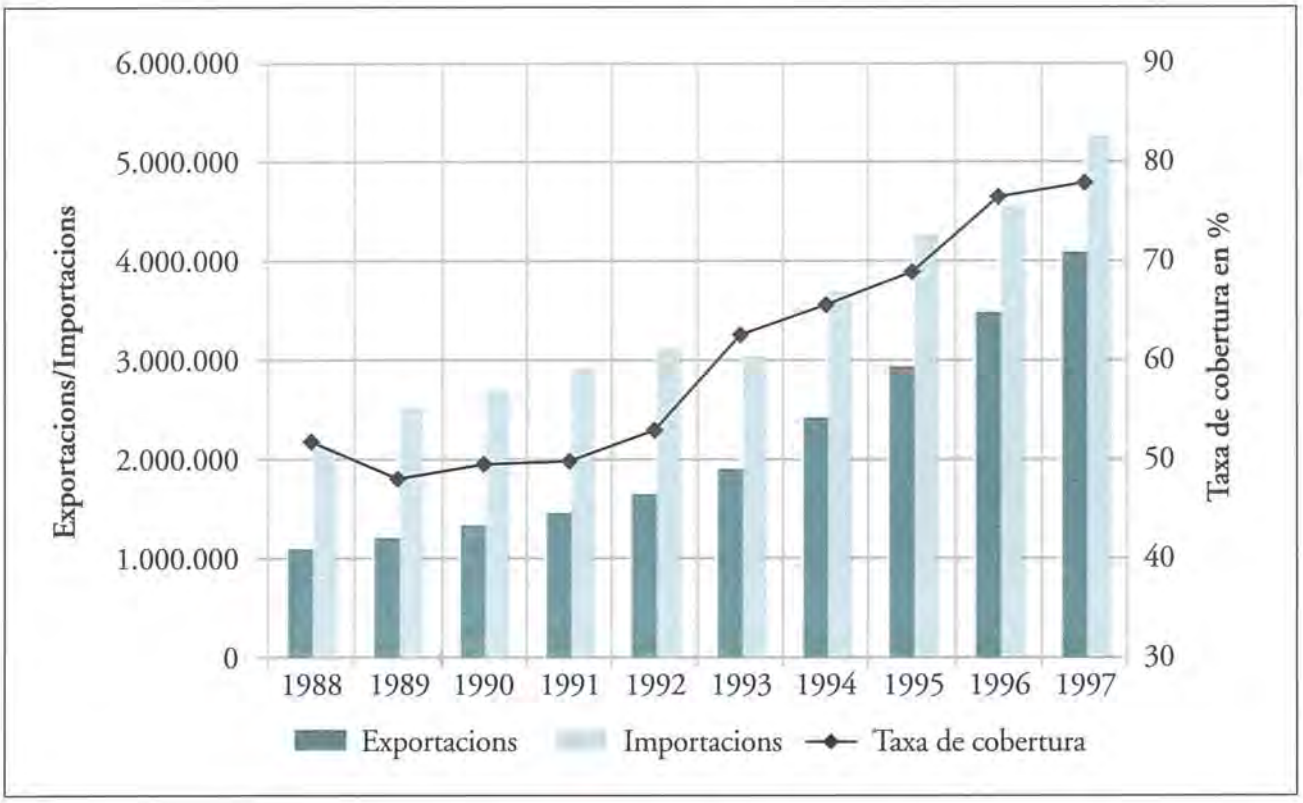

Font: Institut d'Estadística de Catalunya.

força semblant. De 1988 a 1997 s'ha passat d'unes importacions de poc menys de 2,5 bilions de pessetes a 5,3 bilions. L'increment nominal suposa novament una taxa important, del 10,6% anual acumulatiu, però per sota de l'increment de les exportacions. Cal destacar que els preus d'importació del període presenten un increment molt lleuger, de manera que l'evolució en termes reals és molt semblant a la nominal. En termes reals l'increment real ha estat del 9,3% anual acumulatiu. En resum, es pot dir que les exportacions tant en termes nominals com reals han crescut 3 o 4 punts per sobre de les importacions al llarg del període 1988-97.

Com s'aprecia en el gràfic 3, la diferent trajectòria d'importacions i exportacions, ha determinat una significativa recuperació de la taxa de cobertura (proporció que representen les exportacions sobre les importacions) del nostre comerç amb l'estranger. En efecte, després d'haver-se reduït des del valor de 1985 del 67% a valors entorn del 50% del 1989 al 1991, posteriorment va recuperar el nivell anterior a l'entrada al mercat europeu i actualment els supera clarament, apropant-se a una taxa del 80%.

Per explicar aquest millor comportament de les exportacions respecte a les importacions, es poden utilitzar indicadors de competitivitat, com la *taxa de canvi efectiva real* de Catalunya (TCER)[2]. Aquesta taxa permet veure l'evolució dels preus i costos d'un país en relació amb els seus principals clients i/o proveïdors. El TCER és un indicador de competitivitat senzill ja que és equivalent a un índex de preus relatiu entre un país i els seus competidors, ajustat per les variacions en les taxes de canvi de les monedes. L'augment del TCER significa l'encariment dels productes del país, en termes de les monedes estrangeres i la conseqüent pèrdua de posició competitiva, mentre que una davallada mostra un guany en posició competitiva d'aquesta

[2] Per una aproximació a la metodologia d'aquest indicador es pot consultar la nota de Galter (1996).

economia, bé per causa de la baixada relativa en els preus industrials o per la depreciació del tipus de canvi, en el nostre cas la pesseta.

L'apreciació continuada de la pesseta des de la seva entrada al Sistema Monetari Europeu (SME) l'any 1989 va causar una important pèrdua de posició competitiva fins a 1992. La crisi de 1992 del SME va resultar insostenible per a la pesseta, i es va procedir a una sèrie de devaluacions entre 1992 i 1993 que van comportar una depreciació del 45%

Taula 2: Evolucions de les exportacions i importacions de Catalunya per sectors d'activitat entre 1988 i 1997. En milions de pessetes.

	Exportacions		taxa anual acumulativa	Importacions		taxa anual acumulativa
Sectors d'activitat segons CCAE-93	1988	1997	en %	1988	1997	en %
A Agricultura, ramaderia, caça i silvicultura	**18.705**	**77.099**	**17,04**	**147.551**	**310.836**	**8,63**
B Pesca	**2.417**	**5.031**	**8,49**	**6.281**	**18.264**	**12,59**
C Indústries extractives	**1.007**	**4.763**	**18,85**	**109.340**	**213.837**	**7,74**
D Indústries manufactureres	**1.072.219**	**3.950.829**	**15,59**	**1.848.874**	**4.715.768**	**10,96**
15-16 Alimentació. begudes i tabac	76.048	378.690	19,53	165.593	430.554	11,20
17-19 Ind. tèxtil, confecció, cuir, calçat	146.477	383.865	11,30	92.718	397.600	17,56
20 Fusta i suro, llevat mobles; cistelleria i esparteria	13.799	24.821	6,74	14.676	31.793	8,97
21-22 Paper, edició, arts gràfiques	48.445	157.548	14,00	70.748	158.277	9,36
23 Coqueries, refinació petroli i combustibles nuclears	26.693	42.404	5,28	56.732	69.963	2,36
24 Indústries químiques	219.021	660.736	13,05	420.772	1.123.183	11,53
25 Fabricació productes cautxú i matèries plàstiques	32.929	151.874	18,51	40.107	168.150	17,26
26 Indústries d'altres productes minerals no metàl·lics	27.906	88.201	13,64	30.620	74.813	10,44
27-28 Metàl·lurgia i productes metàl·lics	55.760	185.283	14,27	138.784	356.259	11,04
29 Construcció de maquinària i equips mecànics	117.502	363.171	13,36	281.744	516.779	6,97
31-32 Maquinària i material elèctric i electrònic	71.051	413.503	21,62	189.169	436.738	9,74
30 i 33 Màquines d'oficina, informàtica, instruments de precisió	29.823	133.069	18,08	139.765	325.242	9,84
34-35 Material de transport	177.194	873.421	19,39	170.768	520.931	13,19
36 Fabricació de mobles; altres indústries manufactureres	29.561	94.240	13,75	36.682	105.482	12,45
X No classificats	3.376	63.415	38,53	9.231	4.464	-7,76
Total	**1.097.727**	**4.101.140**	**15,77**	**2.121.283**	**5.263.169**	**10,62**

Font: Institut d'Estadística de Catalunya a partir de la Direcció General de Duanes.

del valor de la pesseta en relació amb el marc alemany i una disminució del 25% davant dels països de l'OCDE. El creixement de les exportacions se situava entorn del 0% al moment de la tercera devaluació. Entre la tercera i la quarta devaluació, el creixement de les exportacions es va intensificar, i arribà a nivells prop del 40% la primavera de 1994. Durant el període 1992-94 la posició competitiva de Catalunya determinada pel TCER van millorar en un 15% respecte a la UE i 18% respecte els països de l'OCDE. Aquesta forta expansió de les exportacions a partir de les dues primeres devaluacions va contribuir en gran part a reactivar l'economia catalana que és trobava en una significativa recessió. Posteriorment, ha estat rellevant la millora en l'activitat econòmica de les economies europees, que han generat una forta demanda dels nostres productes. A la fi de 1997, la posició competitiva de l'economia catalana es mantenia molt favorable en relació amb l'inici dels anys noranta, amb un valor de TCER amb l'OCDE per sota de 85, uns 15 punts menys que en 1990.

Composició del comerç amb l'estranger

Si es considera la composició de les exportacions i de les importacions catalanes en termes de branques d'activitat econòmica, la primera i més característica nota és l'elevat pes de les exportacions industrials: més d'un 96% del conjunt total de les exportacions de l'any 1997, mentre que només un 1,9% són exportacions de productes agrícoles. Les importacions de productes agraris és d'un 6,2% i d'un 4,1% per les indústries extractives. Això fa que les importacions de productes manufacturats sigui també molt predominant, del 89,6%.

A partir d'una desagregació per activitat econòmica de 17 branques, seguint la nomenclatura oficial CCAE-93[3], es pot apreciar a la taula 2 que hi ha sis activitats que tenen l'any 1997 unes ex-

[3] Classificació Catalana d'Activitats Econòmiques 1993. Adaptació de la CNAE-93.

Gràfic 4: Evolució de les exportacions i importacions per branques d'activitat entre 1988 i 1997. En tant per cent.

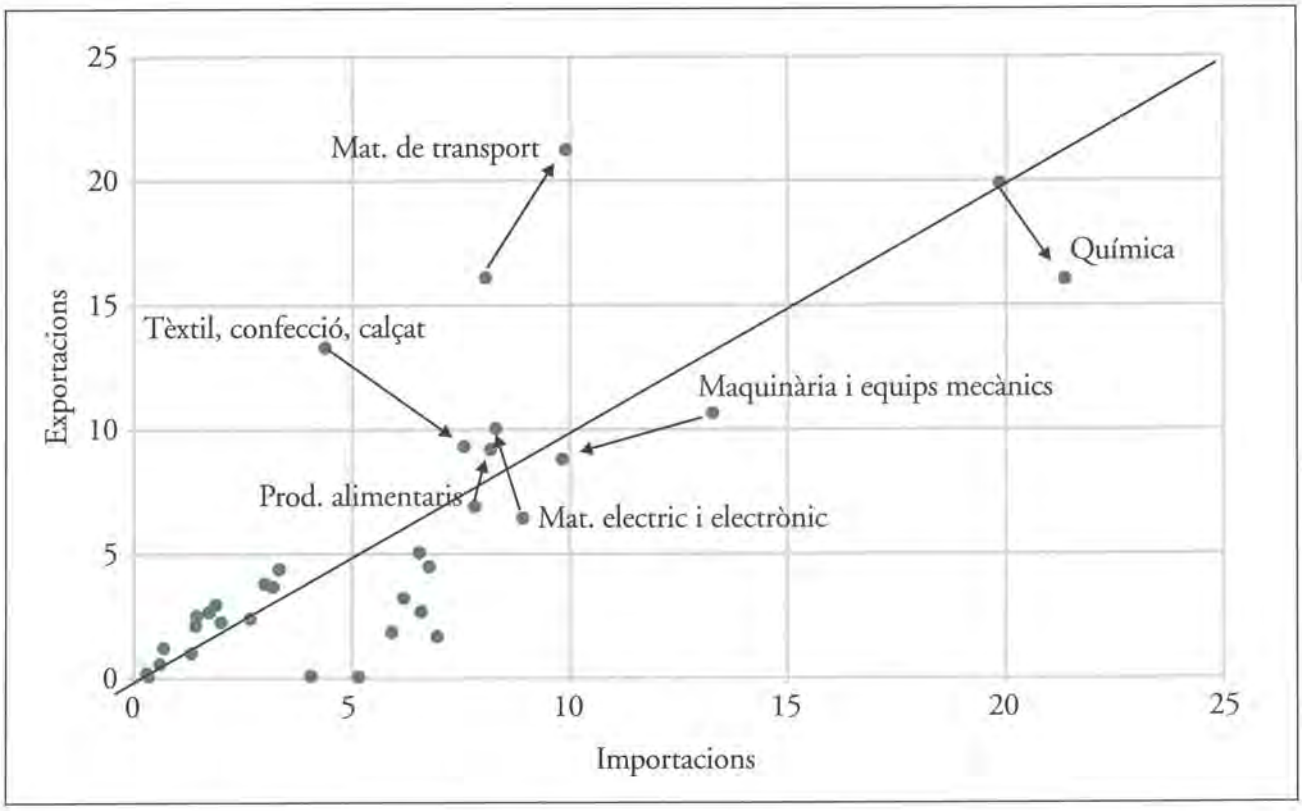

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya

Taula 3: Exportacions de Catalunya. 1997.
Rànquing de partides per les principals sectors d'activitat i per destinació econòmica.
En milions de pessetes.

Partidataric	Nom partida	Béns de consum	Béns d'equipament	Béns intermedis	Total
Agricultura, ramaderia, pesca					
808	Pomes, peres i codonys frescos	12,915	0	188	13,103
803	Bananes o plàtans, frescos o secs	8,904	0	0	8,904
809	Albercocs, préssecs, prunes i sim. frescos	7,340	0	770	8,110
805	Cítrics frescos o assecats	6,513	0	0	6,513
102	Animals vius de l'espècie bovina	0	5,217	0	5,217
Productes alimentaris i begudes					
2204	Vi de raïm fresc, most de raïm (llevat de 2009)	43,210	0	0	43,210
1509	Oli d'oliva i fraccions no modificat químicament	9,332	0	32,106	41,438
203	Carn de porcí fresca, refrigerada o congelada	38,564	0	0	38,564
1704	Articles confiteria sense cacau	26,083	0	0	26,083
802	Altres fruits de clofolla amb o sense clofolla	14,951	0	3,500	18,450
1507	Oli de soia i fraccions no modificat químicament	1,184	0	14,486	15,670
1806	Xocolata i alt. prep. alimentàries amb cacau	11,251	0	0	11,251
1905	Prod. del pa, hòsties, catxets buits i prod. sim.	9,068	0	0	9,068
2104	Prep. per sopes i brous, prep. alim. compostes	8,013	0	0	8,013
2101	Extrets de cafè i sim., xicoira i succ. cafè	6,926	0	13	6,938
Tèxtil, confecció, cuir, calçat					
4302	Pelleteria adobada (inc. acoblada) llevat de p. 4303	0	0	30,989	30,989
6002	Altres teixits de punt	0	0	29,076	29,076
6203	Vestits, pantalons i sim. per a homes	19,736	0	0	19,736
5407	Teixits filatures de filaments sintètics (inc. 5404)	18,777	0	502	19,280
4105	Pells depilades ovins, preparades, llevat 4108-4109	0	0	17,240	17,240
5205	Filatures de cotó => 85%, no venda detall ni fil cosir	0	0	15,415	15,415
5509	Filatures sint. discontínues no detall ni fil cosir	0	0	13,389	13,389
6110	Jerseis, jaquetes, armilles i art. sim. de punt	11,789	0	0	11,789
5515	Alt. teixits de fibres sintètiques discontínues	0	0	9,903	9,903
4104	Cuirs, pells boví, equí, dep. prep. (llevat 4108-09)	0	0	9,337	9,337
Fusta, paper, edició, arts gràfiques					
4901	Llibres, fullets, fulls i impresos similars	44,993	0	0	44,993
4810	Paper i cartó estucats amb substàncies inorgàniques	0	0	29,962	29,962
4902	Diaris i publicacions periòdiques impresos	11,857	0	0	11,857
4811	Paper, cartó (llevat p. 4803, 4809, 4810, 4818)	0	0	11,728	11,728
4504	Suro aglomerat i manufactures del suro aglomerat	0	0	8,688	8,688
4819	Caixes, envasos de paper, cartons d'oficina i sim	0	0	7,739	7,739
4911	Alt. impresos (inc. estampes, gravats i fotografies)	0	0	7,412	7,412
4813	Paper de fumar (inc. en llibrets o en tubs)	0	0	6,093	6,093
4802	Paper, cartó sense estucar, paper, cartó fet a mà	0	0	5,894	5,894
4818	Paper ús domèstic i sim., vestit de paper o napes	5,431	0	180	5,610

Parti-dataric	Nom partida	Béns de consum	Béns d'equipa-ment	Béns intermedis	Total
Química, cautxú, matèries plàstiques					
3901	Polímers d'etilè en formes primàries	0	0	45,055	45,055
3902	Polímers d'olefines halogenades en formes primàries	0	0	32,565	32,565
3402	Agents de superfície orgànics (llevat sabó)	0	0	31,857	31,857
2941	Antibiòtics	0	0	27,871	27,871
3907	Polièters i polièsters en formes primàries	0	0	27,592	27,592
5402	Filatures filaments sintètics no detall ni fil cosir	0	0	27,373	27,373
3004	Medicaments condicionats per a la venda al detall	12,717	0	14,578	27,295
2933	Compostos heterocíclics amb N, àcids nucleics	0	0	24,643	24,643
3824	Aglutinants per a motlles i residus ncaa	0	0	23,640	23,640
3923	Taps plàstic per a transport o envasament	0	0	23,426	23,426
Metal·lúrgia, productes metàl·lics					
7326	Altres manufactures de ferro o d'acer	712	0	13,863	14,575
8302	Guarniments, penjadors i sim. de metalls comuns	0	0	9,759	9,759
7312	Cables, sim. ferro o acer no aïllats usos elèctr.	0	0	8,409	8,409
7318	Cargols, reblons, volanderes i sim. ferro o acer	0	0	8,081	8,081
8207	Estris per eines de mà o mecàniques i de sondatge	0	0	7,178	7,178
7222	Barres i perfils d'acer inoxidable	0	0	5,930	5,930
7616	Altres manufactures de l'alumini	1,018	0	4,348	5,366
7604	Barres i perfils d'alumini	0	0	5,258	5,258
Maquinària, mat. elèctric i electrònic, equips informàtics					
8528	Receptors de televisió (inclosos els monitors)	92,165	21,135	0	113,300
8544	Conductors aïllats, cables fibra òptica enfundats	0	0	66,814	66,814
8471	Màquines tractament informació i lectors ncaa	0	64,661	1,799	66,460
8536	Aparells connexió circuits elèctrics <= 1.000 V	0	0	37,168	37,168
8512	Llums (llevat de 8539) eixugavidres i similars	0	0	36,126	36,126
8414	Bombes compressores, campanes aspiradores i similars	4,312	21,934	6,028	32,275
8413	Bombes per a líquids, elevadors de líquids	0	29,740	2,477	32,217
8481	Aixetes per a canonades, dipòsits i similars	0	0	25,529	25,529
9405	Llums, rètols lluminosos i parts ncaa	18,503	197	3,133	21,833
8415	Condicionadors d'aire i dispositius modificadors	0	16,806	3,421	20,227
Material de transport					
8703	Turismes, automòbils transport persones (llevat 8702)	525,988	0	0	525,988
8708	Parts i accessoris d'automòbils p. 8701 a 8705	0	0	236,206	236,206
8711	Motocicletes i cicles motor auxiliar, sidecars	28,549	0	0	28,549
8704	Vehicles automòbils per transportar mercaderies	0	25,534	0	25,534
8409	Parts per als motors de les partides 8407 i 8408	0	12,737	0	12,737
8714	Parts i accessoris dels vehicles p. 8711 a 8713	0	0	10,108	10,108
8605	Cotxes de viatgers, alt. cotxes especials (llevat 8604	0	8,347	0	8,347

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

portacions de més de 300 mil milions cadascuna d'elles. En primer lloc, hi ha el material de transport i la indústria química, que juntes facturen per valor de més d'un bilió i mig (un 37% del total). Les altres quatre branques són la fabricació de maquinària i material elèctric, la construcció de maquinària i equips mecànics, la indústria agroalimentària i la tèxtil. Totes aquestes facturen entorn del 350 mil milions i, sumades, representen un altre 37% del total, de manera que els sis sectors arriben pràcticament al 75% de les exportacions catalanes.

En el gràfic 4 es pot visualitzar simultàniament la importància d'aquests sectors tant en exportacions com en importacions, i també la seva evolució de 1988 a 1997. Una primera constatació és que hi ha una clara correlació entre exportacions i importacions, de manera que el sis sectors més importants en exportacions també ho són en importacions. Cal observar, d'altra banda, que l'evolució més positiva la tenen els sectors del transport, el material elèctric i electrònic i els productes alimentaris, que guanyen quota en exportacions i mantenen les importacions. En canvi, d'aquests grans sectors exportadors, la indústria química, la tèxtil i els equips mecànics tenen una pèrdua relativa de pes en les exportacions.

Per conèixer més de prop les exportacions catalanes, pot ser convenient apropar-se a la classificació aranzelària amb un grau de desagregació important (4 dígits de la TARIC[4]). Un rànquing dels principals 10 productes de cada branca d'activitat per aquelles exportacions que van superar els cinc mil milions d'exportació es pot veure a la taula 3. La nota més destacada d'aquesta estadística es troba en la forta preponderància dels vehicles i dels seus accessoris, i també en la rellevància dels béns intermedis, per exemple, els del sector tèxtil, químic o de maquinària.

Una darrera qüestió per cloure aquest punt és la quantificació de la concentració/diversificació de les nostres exportacions i importacions en termes de productes. En aquest punt es pot dir que, abans de 1988, l'economia catalana tenia unes exportacions més diversificades que les importacions i que, en l'actualitat, a partir de dades de 1997, aquesta situació s'ha invertit, i ara són més diversificades les importacions que les exportacions. Per exemple, si per a 1988 les primeres 5 exportacions (a nivell de 4 dígits de la TARIC) representaven el 18,7% del total d'exportacions, el 1997 les cinc primeres representen un 24,6%, és a dir, gairebé 6 punts més. Això no passa a les importacions, on el pes de les 5 primeres importacions s'ha mantingut gairebé igual, entorn del 12%.

Contingut tecnològic del comerç amb l'estranger

A mesura que un país es desenvolupa, els productes que ven a l'exterior tenen més complexitat tècnica. Estudis realitzats confirmen aquesta hipòtesi, ja que demostren que la complexitat tecnològica dels productes venuts als mercats exteriors augmenta en aquells països que tenen valors de PIB o renda per habitant més elevats. L'OCDE ha establert uns criteris per poder classificar els sectors exportadors segons el seu esforç en recerca i desenvolupament (R+D) o contingut tecnològic. La segmentació de la indústria en funció del contingut tecnològic permet realitzar una anàlisi quantitativament interessant de l'evolució del comerç exterior i, en particular, de les exportacions. El contingut tecnològic es defineix com la relació entre les despeses en R+D i la xifra de vendes de cada sector industrial per al conjunt dels països de l'OCDE. Sobre aquest criteri, els sectors queden classificats en tres nivells de tecnologia incorporada: alt, mitjà i baix[5].

Si ens referim a les exportacions catalanes, l'evolució d'aquests grups en el període 1985-97 són clarament diferents. Les exportacions amb més tecnologia han passat de ser un 10,3% el 1985 del total a ser un 17% el 1997, mentre que les de nivell tecnològic inferior han passat de representar més d'un 47,8% a poc més d'un 33,9%. Aquesta

[4] La TARIC és la classificació aranzelària de productes que passen per les duanes.

[5] El nivell alt és el format per aquells sectors les empreses dels quals destinen més del 4% de la facturació a R+D com ara la farmàcia, l'electrònica i la informàtica o el material elèctric i electrònic. Les empreses que formen part del grup mitjà destinen a R+D entre l'1 i el 4% de la seva facturació i es troben a la indústria de l'automòbil, la química no farmacèutica, el cautxú i plàstic o la maquinària. Finalment, l'inferior és el que destina menys recursos e R+D, menys de l'1% de la seva facturació i inclou la indústria de l'alimentació, el tèxtil, la fabricació de productes metàl·lics, les arts gràfiques o edició, etc.

Gràfic 5: Evolució de l'estructura de les exportacions catalanes segons nivell de tecnologia incorporada. 1985-1997.
En tant per cent sobre el total.

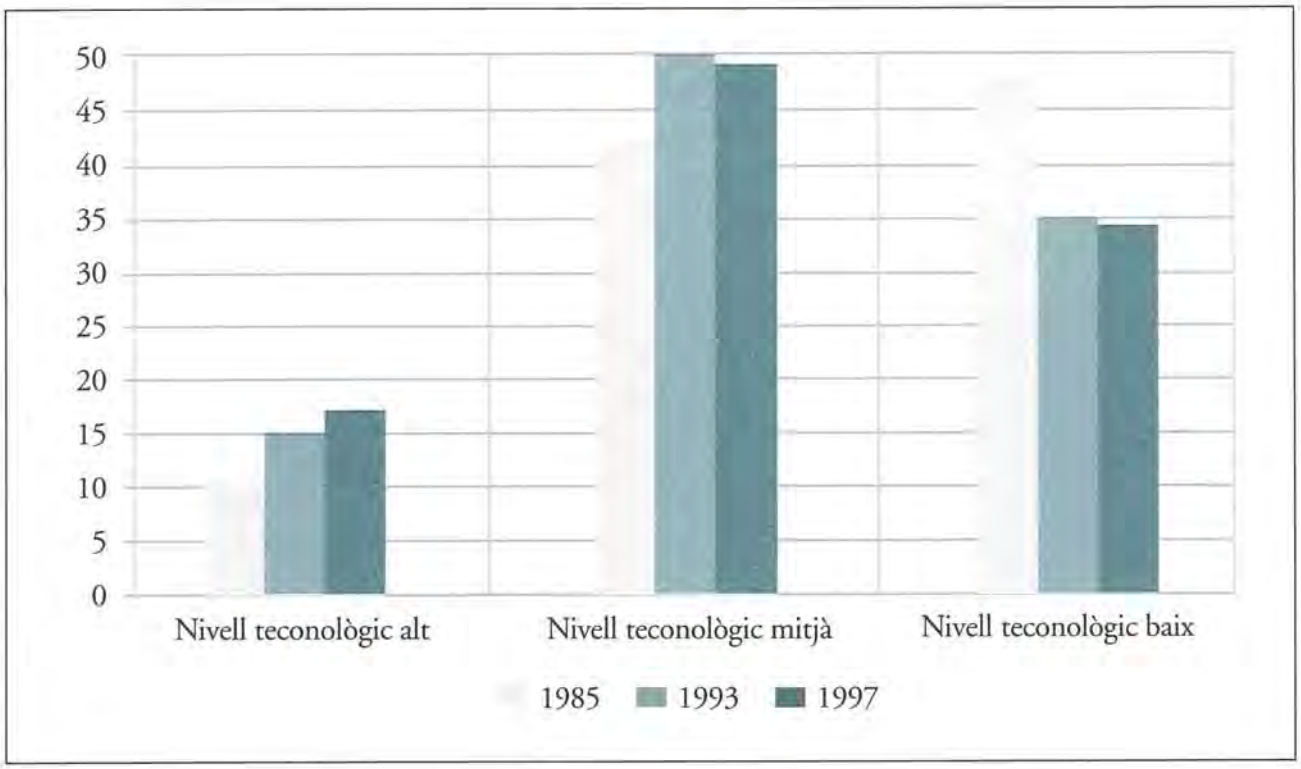

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya

evolució pot apreciar-se de manera evident en el gràfic 5.

El resultat anterior és particularment significatiu si s'atén a l'evolució de les importacions. En aquest cas, si bé l'increment de les mercaderies de més contingut tecnològic és superior a la resta, les diferències són menors. Ara els canvis són més suaus, i l'estructura percentual del 1985 i del 1997 resulta pràcticament equivalent. Si el 1985 les importacions de nivell alt representaven un 19,8%, actualment arriben a un 21%, mentre que les de contingut baix pràcticament han quedat igual, entorn del 34%.

Naturalment, l'anterior circumstància és clarament positiva i demostra que l'estructura exportadora catalana és més similar a la dels països més desenvolupats (vegeu taula 4). Les causes del diferencial detectat a favor de la millora en el nivell tecnològic de les exportacions catalanes es poden trobar tant en la intensitat de la inversió estrangera i la implantació de multinacionals a Catalunya els anys vuitanta i noranta, que han impulsat espectacularment les exportacions de material electrònic i maquinària d'oficina, com en la millora del nivell de la mateixa indústria autòctona, de la qual l'exemple paradigmàtic és la indústria farmacèutica.

Procedència i destinació geogràfica del comerç amb l'estranger

L'anàlisi de la distribució geogràfica mostra el pes dominant que té la Unió Europea com a mercat proveïdor d'importacions o com a destinació de les exportacions. No hi ha dubte que la integració en el mercat europeu ha intensificat la tradicional importància dels països europeus en els intercanvis comercials catalans.

En efecte, les importacions que provenen de la UE entre 1988 i 1997 han experimentat un creixement lleugerament superior a les de la resta del món. Així, la taxa de creixement anual acumulativa de les importacions comunitàries s'ha

Taula 4: Exportacions de contingut tecnològic alt i mitjà. 1993.
Per una selecció de països.

	País	Pes en % de les exportacions de contingut alt i mitjà sobre el total
1	Japó	87,1
2	EE.UU.	81,0
3	Suissa	76,5
4	Alemanya	75,3
5	Regne Unit	71,7
6	Singapur	71,7
7	Omán	71,6
8	Jordania	67,6
9	França	67,0
10	Canadà	66,8
11	Kuwait	65,0
12	Malasia	64,8
13	Irlanda	64,8
14	Suecia	63,8
15	**Catalunya**	**63,6**
16	Austria	61,5
17	Espanya	59,2
18	Italia	55,5
19	Hong Kong	54,7
20	Bèlgica	53,9
21	Israel	53,7
22	Corea	52,7
23	Paisos Baixos	50,4
24	Dinamarca	47,1
25	Filipines	45,3
26	Tailàndia	44,3
27	Finlandia	41,4
28	China	38,7
29	Noruega	34,7
30	Portugal	29,4

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya i Nacions Unides.

elevat fins a l'11,5% per al període, per sobre la taxa per la resta del món, del 9%. D'altra banda, les exportacions cap a la UE, amb una taxa anual del 16,3%, també han crescut a un ritme una mica superior a les enviades a la resta del món, que van incrementar-se en un 14,7% anual. El resultat de la dinàmica anterior és que, entre 1988 i 1997, la Unió Europea encara ha incrementat més el seu pes com a proveïdor català, passant del 62,5% al 67,2%, mentre que com a receptor de les nostres exportacions també ha guanyat pes, passant del 66,2% al 68,8%.

La creixent preponderància de les importacions amb la UE fa que la presència d'altres àrees del món continuï disminuint significativament. Aquesta disminució s'ha produït amb més intensitat amb els continents americà i africà. En canvi, les importacions provinents del continents asiàtic s'han mantingut estables. El pes de les exportacions cap a la resta del món també ha disminuït, però cal fer ressaltar l'increment important de les exportacions catalanes cap a Amèrica Central i del Sud.

Si es considera l'estructura per països, és significatiu que l'any 1997 els 10 països amb més relació comercial amb Catalunya suposen més d'un 70% del total, tant les exportacions com les importacions. Més en particular, França, Alemanya i Itàlia representen més del 45% del total de les nostres compres i vendes a l'estranger. Aquest fenomen de concentració explica l'elevada sensibilitat de la conjuntura catalana al cicle econòmic d'aquests països.

3. El comerç de béns amb la resta d'Espanya

En el primer punt d'aquesta exposició ja s'ha vist que el principal client dels productes catalans és la resta d'Espanya, tot i que cada vegada és més important el comerç amb l'estranger. Amb l'aparició de noves fonts estadístiques i, en particular, amb la nova enquesta industrial, es pot conèixer amb més precisió la composició i destinació de les vendes catalanes de productes industrials per a les empreses de més de vint ocupats, que representen el 83% del VAB industrial de Catalunya.

Les darreres dades confirmen la intensa interrelació de la nostra economia amb l'exterior. De les 5.382 empreses industrials de més de 20 ocupats, només el 15% venen tota la seva producció en ter-

Taula 5: Evolució de les exportacions i importacions per àrees geogràfiques i països. En milions de pessetes.

	Exportacions		taxa anual acumulativa	Importacions		taxa anual acumulativa
	1988	1997	en %	1988	1997	en %
Unió Europea	726.344	2.823.202	16,3	1.326.619	3.534.822	11,5
Àfrica	69.742	156.778	9,4	101.749	235.137	9,8
Amèrica del Nord	70.510	149.377	8,7	150.897	269.646	6,7
Amèrica Central i Sud	49.451	280.486	21,3	83.046	174.869	8,6
Àsia	97.848	299.896	13,3	332.015	805.590	10,4
Resta del món	83.832	391.401	18,7	126.957	243.105	17,6
Total	**1.097.727**	**4.101.140**	**15,8**	**2.121.283**	**5.263.169**	**10,6**
Ànquing per països 1997.						
		% acumulat				% acumulat
	Exportacions	sobre el total			Importacions	sobre el total
França	686.591	16,7		Alemanya	1.006.408	19,1
Alemanya	620.685	31,9		França	753.292	33,4
Itàlia	451.318	42,9		Itàlia	658.991	46,0
Portugal	335.745	51,1		Regne Unit	372.070	53,0
Regne Unit	275.348	57,8		Països Baixos	257.349	57,9
Estats Units	134.438	61,1		Estats Units	252.312	62,7
Països Baixos	134.292	64,3		Japó	235.588	67,2
Bèlgica i Luxem.	106.417	66,9		Bèlgica i	181.841	70,6

Font: Institut d'Estadística de Catalunya a partir de dades de a Direcció General de Duanes.

ritori català: poc més d'un 30% venen a Catalunya i també a la resta d'Espanya, però no a l'estranger; finalment, la major part, un 54%, 2.900 empreses venen també a l'estranger. Cal observar que si del conjunt d'empreses considerades se seleccionen les que tenen més de 50 ocupats, 1.720 empreses, el percentatge de les que exporten augmenta per sobre de 75%.

La rellevància de les 2.900 empreses exportadores sobre el conjunt de les empreses amb més de 20 ocupats de la indústria catalana és determinant. Aquestes empreses representen poc més de la meitat dels establiments, uns 2.860, però la seva facturació és de 8,5 bilions de pessetes, és a dir, un 84% del total. El seu pes és encara superior en altres conceptes estratègics, com en inversions, amb un 86% del total o en despeses de R+D, on arriben a suposar el 95% del total de les empreses industrials catalanes de més de 20 ocupats. Aquests resultats, i unes dades evolutives que són ben significatives respecte a la dinàmica d'aquestes empreses respecte a les que venen només a territori català, poden apreciar-se a la taula 6. Es pot veure com de 1993 a 1996 el pes d'aquestes darreres empreses van reduint-se en tots els conceptes menys en nombre d'establiments, mentre que les empreses que venen a la resta d'Espanya o exporten a l'estranger guanyen quota en les variables més bàsiques en la marxa dels negocis, com els ingressos d'explotació o les inversions.

Taula 6: Perfil de les empreses exportadores i no exportadores el 1996 i evolució respecte 1993. En tant per cent.

		Propensió exportadora: exportacions/vendes totals				
1996	No exporten (en %)	Fins al 10%	Del 10% al 25%	Del 25% al 50%	Més del 50%	Total
Nombre d'establiments	46.7	19.7	12.6	11.0	10.0	5,374
Persones ocupades	25.5	21.0	17.6	15.1	20.8	385
						(en MPTA)
Ingressos d'explotació	16.4	21.3	21.4	16.4	24.6	10,168,783
Despeses en R+D	4.7	11.4	22.0	7.3	54.7	42,191
Inversions en actius materials	13.7	19.8	18.9	19.4	28.2	431,699
Destinació geogràfica vendes						(en MPTA)
Catalunya	34.1	27.8	19.6	11.7	6.8	3,049,985
resta d'Espanya	14.1	27.7	27.9	15.8	14.4	4,253,100
Unió Europea	0.0	4.2	13.2	22.7	59.8	1,966,553
resta del món	0.0	3.2	13.8	22.1	60.9	746,463
% variació respecte el 1993						
Nombre d'establiments	3.8	-10.3	14.3	27.7	22.8	5.6
Persones ocupades	-19.0	-15.0	10.3	11.3	12.9	-4.0
Ingressos d'explotació	-13.4	18.8	80.7	54.5	86.1	38.0
Despeses en R+D	-35.4	3.5	328.4	41.7	245.4	125.5
Inversions en actius materials	-26.1	15.4	53.0	51.4	-4.5	10.6
Destinació geogràfica vendes						
Catalunya	-7.3	23.6	89.3	64.4	112.0	25.1
resta d'Espanya	-21.6	14.9	75.6	46.7	111.0	32.2
Unió Europea		30.3	102.7	53.6	68.2	66.3
resta del món		12.6	55.2	69.0	112.5	87.0

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

Les dades presentades ens porten a la qüestió de si el total de les vendes exteriors està molt concentrat en unes poques empreses o no. En aquest punt es pot dir que els 5 establiments amb més vendes a la resta d'Espanya suposen un 34% del total, mentre que els 5 amb més exportacions tenen el 38% de les vendes a l'estranger. Si es consideren altres subconjunts, com els 10, els 20 o els 50 de més vendes, els resultats sempre mostren una concentració superior en les exportacions a l'estranger que no en les vendes a la resta de l'Estat. Per exemple, els 20 establiments de més vendes representen en 55% de la facturació a la resta d'Espanya i un 63% de les exportacions. Aquest resultat pot ser considerat normal, ja que les empreses exportadores són més grans i és natural que les més importants concentrin un proporció superior de vendes que no les que venen a la resta de la península.

En la taula 6 també es pot apreciar que, del conjunt de productes industrials venuts per empreses de més de 20 ocupats l'any 1996, un 31% van ser venuts a territori català, un 27% van ser vendes a l'estranger i, la major part, el 42%, va tenir com a destinació geogràfica la resta d'Espanya.

Per tipus de productes comerciats, les principals exportacions catalanes del conjunt de la indústria a la resta d'Espanya són en ordre de més a menys importància: els productes químics (25%), alimentació i begudes (19,8%), el material de transport (9,7%) i el tèxtil (8%). En comparació a les estimacions de la TIO de 1987, destaca sobretot la crisi soferta pel sector tèxtil i també la contenció de les vendes de productes metàl·lics (taula 7).

Si es compara la importància dels diferents sectors amb les exportacions a l'estranger hi ha un cert canvi relatiu, però no molt important. Hi ha una correlació entre els sectors més exportadors a l'estranger i els que venen més a la resta d'Espanya. El gràfic 6 és prou il·lustratiu en aquest sentit. De les 14 agrupacions industrials presentades, s'observa clarament que les vendes de quasi totes també es destinen principalment a l'exterior. De fet, només dues agrupacions, els productes energètics i la indústria de la fusta, tenen més vendes a Catalunya que a l'exterior. De les agrupacions amb més propensió a vendre a la resta d'Espanya, es troben els mateixos sectors més exportadors a l'estranger, encara que alguns guanyen quota, com la indústria agroalimentària o la química, i altres en perden, com el material de transport. Alguns sectors, no identificats en l'estadística d'exportació duanera de molt rellevants, com el del paper i arts gràfiques o les extractives, si tenen una significativa quota de vendes a la resta de l'Estat. També cal destacar, en termes relatius, les màquines d'oficina i instruments i el material de transport que exporten més del 85% de les seves vendes.

Una segona manera d'analitzar la composició

Taula 7: Evolució de les exportacions catalanes a la resta d'Espanya entre 1987 i 1995. En milions de pessetes.

Sectors d'activitat	1987	% sobre el total	1995	% sobre el total	% var. inter. acumulada
Extractives, petroli, energia	47.397	1,9	237.240	4,9	22,30
Alimentació, begudes, tabac	441.163	17,8	965.453	19,8	10,29
Tèxtil, confecció, cuir, calçat	416.162	16,8	394.510	8,1	-0,67
Fusta i suro	45.116	1,8	17.535	0,4	-11,14
Paper, edició, arts gràfiques	163.598	6,6	306.755	6,3	8,17
Química	487.490	19,7	1.206.324	24,8	11,99
Cautxú i matèries plàstiques	98.028	4,0	199.810	4,1	9,31
Altres prod. minerals no metàl·lics	56.484	2,3	137.675	2,8	11,78
Metal·lúrgia i prod. metàl·lics	246.471	10,0	234.200	4,8	-0,64
Mauinparia i equips mecànics	61.512	2,5	185.330	3,8	14,78
Maquines d'oficina i instruments	22.469	0,9	145.313	3,0	26,28
Material elèctric i electrònic	193.028	7,8	264.559	5,4	4,02
Material de transport	184.064	7,4	474.069	9,7	12,55
Manufactures diverses	14.077	0,6	101.029	2,1	27,94
Total indústria	2.477.059	100,0	4.869.801	100,0	8,82

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 6: Distribució de les vendes catalanes segons destinació geogràfica. 1995.
Per a 14 sectors d'activitat de la indústria i empreses de 20 o més ocupats. En milions de pessetes.

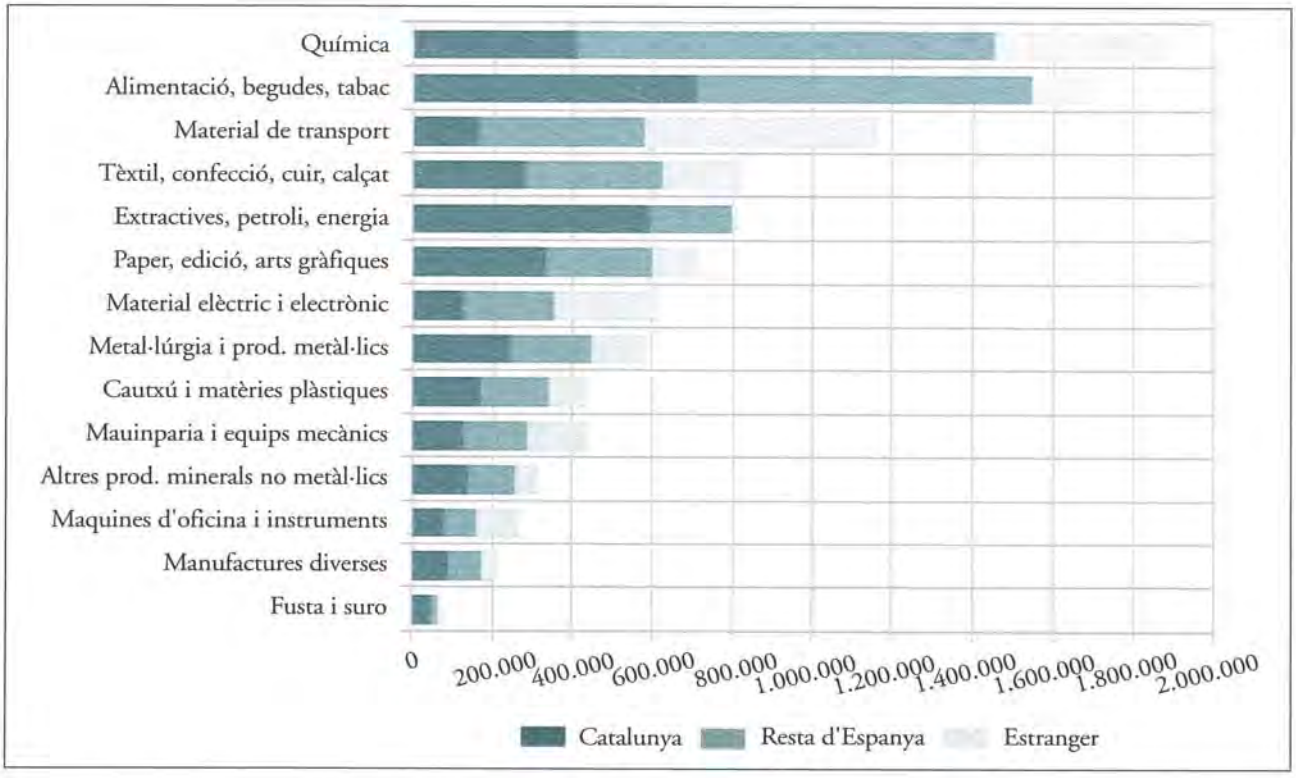

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 7: Distribució de les exportacions segons destinació econòmica dels béns. 1995.
En tant per cent sobre el total de cada àrea geogràfica.

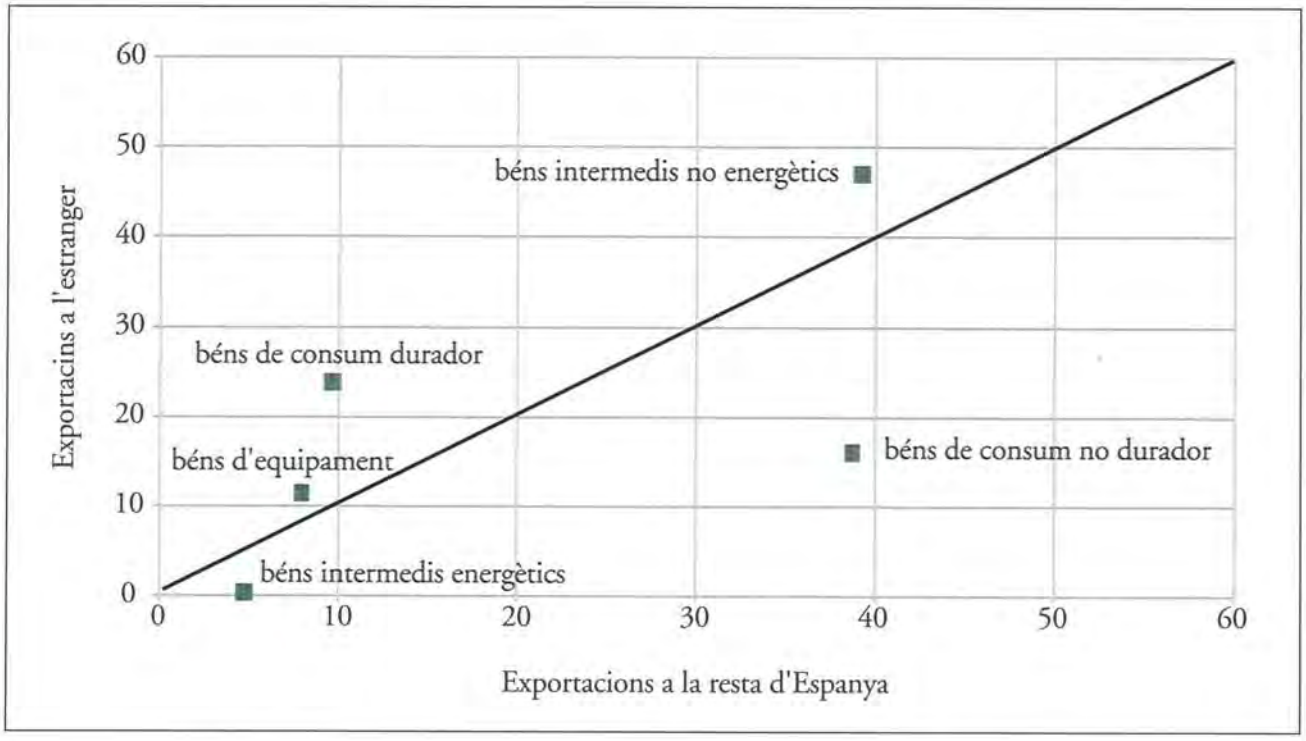

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

Gràfic 8: Distribució de les vendes industrials catalanes per destinació geogràfica. 1995. Segons contingut tecnològic de les vendes (empreses de 20 o més ocupats). En tant per cent sobre el total.

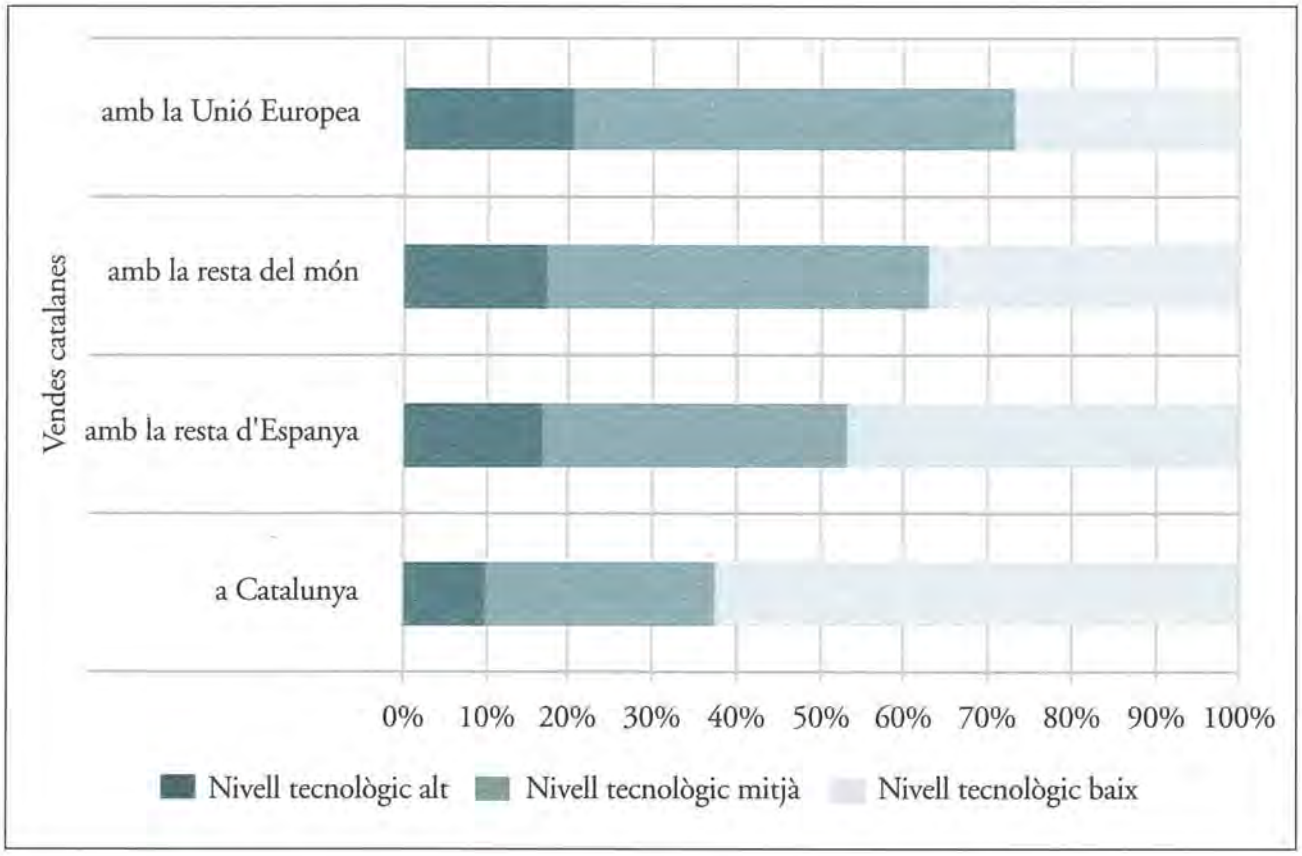

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

del comerç amb la resta d'Espanya és per destinació econòmica i, des d'aquesta óptica, sí que es detecten canvis importants entre les vendes a la resta de l'Estat en comparació amb l'estranger, tal com es veu al gràfic 7. A partir de les dades de 1995 el 38% són béns de consum no durador, el 10% béns de consum durador, un 8% béns d'equipament i la resta, un 44%, béns intermedis. La preponderància dels béns no duradors és un tret específic del comerç peninsular, que no es manté amb la mateixa intensitat, per raons òbvies de transport, en el comerç amb l'estranger. En efecte, els béns de consum no durador a l'estranger només representen un 16% (enfront del 38% de la resta d'Espanya). Aquest fet explica la més gran importància de la indústria agroalimentària, detectada en el gràfic anterior, en relació ama el seu pes en exportació a l'estranger.

De la mateixa manera que s'ha fet per a les vendes a l'estranger, per a les indústries de més de vint ocupats es pot ara analitzar l'estructura de les vendes pel que fa al seu nivell tecnològic. El resultat és prou significatiu, tal com mostra el gràfic 8. Les vendes que es queden a Catalunya són, en més d'un 60%, de baixa tecnologia, mentre que la proporció de vendes d'alta tecnologia no arriba ni al 10%. Per contra, la destinació Unió Europea acull les vendes de superior nivell tecnològic: només un 25% d'aquestes exportacions ho són de productes de baixa tecnologia, mentre que pràcticament el 20% tenen un nivell tecnològic elevat. Un resultat interessant és que les exportacions a la resta del món (no UE) tenen un nivell tecnològic inferior a les exportacions a la UE.

Per acabar aquesta referència a les vendes a la resta d'Espanya, resulta lògic aproximar-se a la distribució territorial d'aquestes per comunitats autònomes. L'aproximació ha estat feta a partir de les dades de transport de mercaderies per diferents mitjans de transport, i es refereixen a 1994. Aquestes dades tenen, a més, informació sobre importacions, cosa que ens permet de fer una aproximació

Taula 8: Destinació i procedència dels fluxos amb la resta de Comunitats Autònomes, 1994. En tant per cent.

	Exportacions	Importacions	Taxa de cobertura	Població (2)
Andalusia	10,3	7,1	201,0	21,4
Aragó	15,8	18,1	120,9	3,6
Balears	7,6	2,0	540,2	2,3
Castella La Manxa i C. i Lleó	9,9	13,5	100,8	12,5
Nord (1)	7,1	7,7	126,4	13,0
Madrid	11,8	8,5	190,7	14,9
País Basc i Navarra	10,6	16,2	90,8	7,8
València	18,8	20,1	129,4	11,9
Altres	8,1	6,7	166,3	12,6
Total	100,0	100,0	138,4	100,0

(1) Inclou Astúries, Cantàbria i Galícia.
(2) referida a 1996, Institut d'Estadística de Catalunya.
Font: La Balança de Pagaments de Catalunya, Departament d'Economia, Generalitat de Catalunya.

a la taxa de cobertura entre Catalunya i les diferents comunitats. Tal com mostra la taula 8, la importància de les exportacions a la resta d'Espanya es presenta força distribuïda, encara que destaquen algunes comunitats autònomes: València que representa un 18,8% del total; seguida per Aragó, amb un 15,8%, Madrid, amb un 11,8%, País Basc i Navarra, amb un 10,6%; i Andalusia, amb un 10,3%. Pel que fa les importacions, les comunitats abans esmentades continuen protagonitzant una elevada participació. Aragó i València també són els nostres principals proveïdors ja que representen 20,1% i el 18,1% de les importacions, respectivament; País Basc i Navarra, amb un 16,1% i les dues Castelles amb un 13,5% segueixen en importància.

Els resultats pel que fa als saldos nets confirmen els superàvits de les operacions comercials de Catalunya amb la resta d'Espanya pràcticament en la totalitat de les comunitats autònomes. Aquest superàvit és especialment intens en els casos de Balears, Andalusia i Madrid. L'única dada que mostra un dèficit comercial és la que correspon al País Basc i Navarra. Les discrepàncies entre el pes dels fluxos comercials i la població poden ser sorprenents, però cal recordar que gairebé un 50% dels productes venuts no són de consum, sinó intermedis, cosa que fa perdre intensitat a la correlació entre el valor de les relacions comercials i el consum final de la població.

4. El turisme estranger, el de la resta d'Espanya i el dels catalans

L'aproximació a la realitat turística d'una economia presenta una certa complexitat, almenys per dues raons. D'una banda, perquè el turisme afecta un conjunt plural de sectors amb proporcions variables, sectors com l'hoteleria, la restauració, les agències de viatges, el transport i d'altres. Això vol dir que, malgrat que normalment es parla del *sector turístic*, no existeix pròpiament el turisme com a sector, com una realitat equivalent al sector industrial, per exemple. Cal recordar que el turisme és un concepte de demanda, no d'oferta. Una segona raó de la complexitat de l'anàlisi és que, pel costat de la demanda, es pot distingir entre una diversitat de modalitats de turisme. En el nostre cas, el turisme receptor, d'estrangers i de la resta d'Espanya, el turisme emissor, catalans fora de Catalunya, i finalment, el turisme interior (catalans a Catalunya). En cada cas els efectes sobre l'economia són ben diferents i significatius. El turisme interior català no és, evidentment, tan important com el recep-

tor, però cal no menysprear els seus efectes sobre el territori i també sobre moltes empreses turístiques que tenen com a principals clients els mateixos catalans, per exemple el turisme de muntanya[6]. El turisme receptor, tant el d'estrangers com el d'espanyols residents fora de Catalunya, i el turisme emissor, són els més importants, ja que tenen un impacte sobre les macromagnituds de l'economia catalana. Com és conegut, el saldo del turisme receptor i emissor és clarament favorable al primer, de manera que en termes nets el turisme representa una injecció molt valuosa de despesa a la demanda agregada de l'economia catalana.

Els sectors d'oferta turística

El sector més important des del punt de vista turístic és el de l'oferta d'allotjament. Això és veritat pràcticament per definició, ja que el concepte internacional de turisme té com element essencial la *pernoctació:* un turista és qui, amb independència del motiu, es desplaça i pernocta fora de la seva residència habitual[7]. Això vol dir que els establiments que tenen com activitat principal oferir allotjament han de ser considerats també com principalment turístics, i les despeses dels seus clients són despesa turística. Aquest és també el cas de les agències de viatges, però aquest predomini total no es presenta en cap altre sector quantitativament important. Per exemple, la restauració pot tenir un component turístic significatiu, però aquesta no serà exclusiva, en la mesura en què bona part dels seus serveis s'ofereixen a no turistes. La proporció d'activitat turística enfront de la no turística depèn clarament de la situació de l'empresa de restauració, si està ubicada o no en un municipi d'especialització turística. Altres empreses tenen una més gran especialització turística, com les que constitueixen "ofertes de lleure", les estacions d'esquí o els camps de golf, però aquestes són ja branques d'activitat quantitativament menors. A la taula 9 es presenten algunes dades d'aquesta oferta diversificada, a la qual pot ser adreçada una part de l'activitat turística.

[6] En aquest treball no es considera el turisme interior ja que, malgrat ser tan important, obviament no forma part del sector exterior ni de la internacionalització de la nostra economia.

[7] Aquesta definició ha estat fixada en el Manual d'estadística del turisme de l'Organització Mundial del Turisme (OMT).

Taula 9: Evolució de l'oferta de l'activitat turística a Catalunya entre 1988 i 1996.

	1988		1996 (1)	
	Nombre	Places	Nombre	Places
Establiments hotelers	3.261	211.542	2.824	230.628
Càmpings	313	190.000	362	256.264
Residències -casa de pagès	64	617	433	4.035
Restaurants i cafeteries	9.778	na	13.001	na
Agències de viatges	946	na	1.452	na
Estacions d'esquí	19 (2)	na	20	na
Camps de golf	9	na	48	na
Ports esportius (3)	37	14.635	45	24.710
Parcs aquàtics	8 (4)	na	7	na

Font: Departament d'Indústria, Comerç i Turisme. Generalitat.

(1) dades provisionals
(2) dades de 1990
(3) dades de 1990 i 1995; nombe d'amarradors (places)
(4) dades de 1991
na: no aplicable

Una segona manera de valorar l'activitat turística des de la perspectiva de l'oferta és conèixer la destinació de la despesa dels turistes en els diferents sectors econòmics. Novament és l'allotjament, seguit del transport, la destinació més important de la despesa turística. Aquesta distribució es pot veure al gràfic 9.

De vegades es fa èmfasi en la importància de l'oferta extrahotelera, en particular, la dels habitatges d'ús turístic. Tanmateix, s'ha d'observar que resulta molt difícil aproximar aquesta realitat. El nombre d'habitatges secundaris era a Catalunya més de 450 mil l'any 1991, però aquesta capacitat d'allotjament està reservada normalment als propi-

Gràfic 9: Consum del turisme estranger a Catalunya per tipus de consum. En tant per cent.

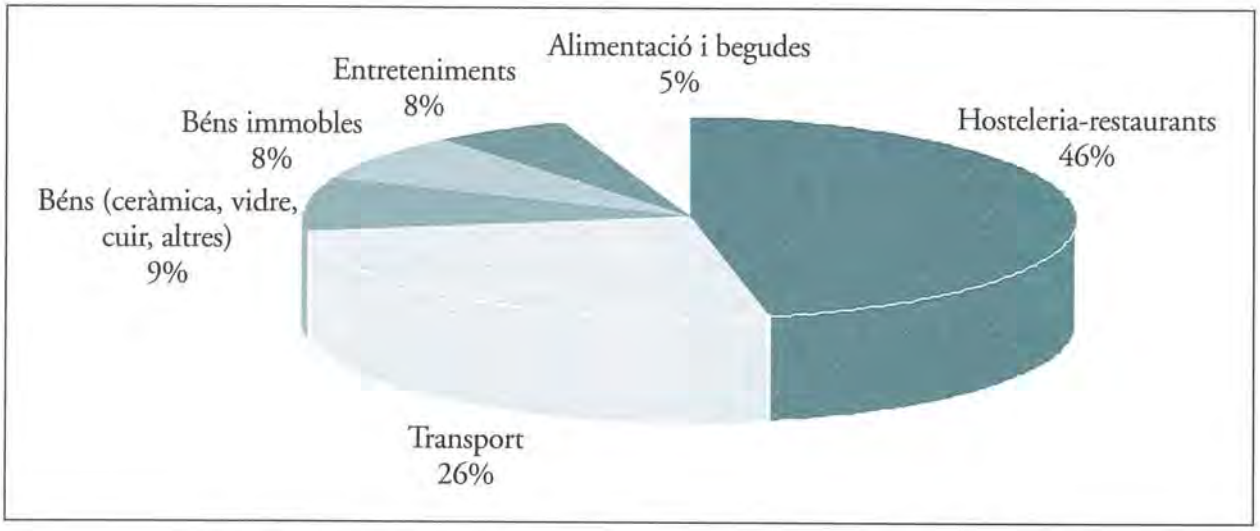

Font: Elaboració pròpia a partir de la TIO del turisme. Instituto de Estudios Turísticos.

Gràfic 10: Evolució de les places hoteleres per categories entre 1989 i 1996.

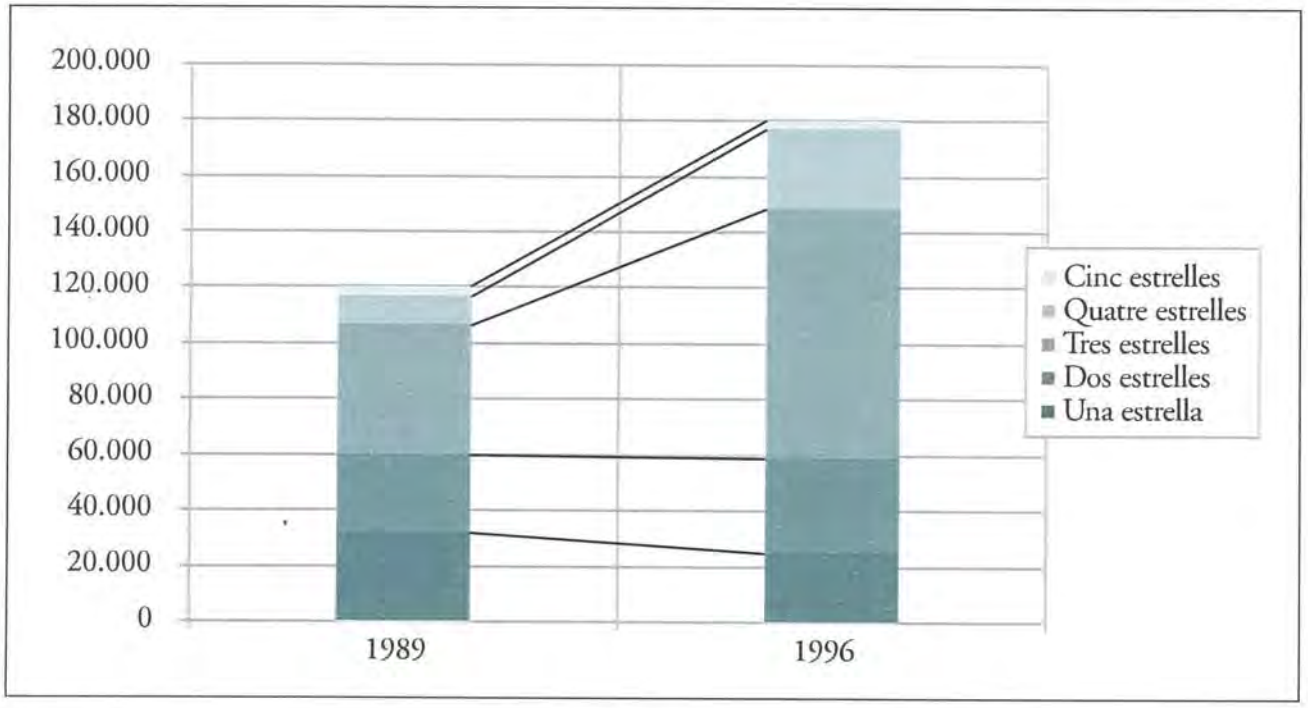

Font: Departament d'Indústria, Comerç i Turisme. Generalitat.

etaris, de manera que no pot considerar-se més que marginalment una oferta d'allotjament per al turisme receptor. Del total d'habitatges vacants també es considera que una part de les més de 300 mil (any 1991) pot ser utilitzada per a ús turístic. En total, es considera que hi ha una oferta de 387 mil establiments amb més d'un milió i mig de places.

Si se centra l'atenció en l'oferta hotelera, molt més significativa qualitativament, s'ha de dir que aquesta ha tingut els darrers anys un manteniment en la capacitat d'allotjament i una evolució positiva en la millora de la categoria i la qualitat dels establiments. Aquesta evolució pot apreciar-se en el gràfic 10, on es presenten les places segons categories al llarg del temps.

El turisme estranger

Catalunya és el punt d'entrada més important del turisme internacional a la península, per l'afluència conjunta dels fluxos de turistes per carretera, per via marítima i per aeroport. En l'actualitat, el nombre de visitants estrangers que, quedant-se o no a Catalunya, entren en el nostre territori és d'uns 18 milions anuals. Aquesta xifra, malgrat ser tan important, no ha d'estranyar, ja que Europa representa més de la meitat del turisme internacional, i Espanya és el tercer receptor mundial, després de França i Estats Units. Els punts d'entrada més destacats són la Jonquera, la Seu d'Urgell, Puigcerdà i l'aeroport del Prat (Barcelona). Per carretera entren el 80% dels visitants, prop d'un 15% per aeroport (que és el sistema de comunicació amb una evolució més dinàmica) i la resta en ferrocarril o per via marítima. Més del 80% dels visitants provenen de França (44%), Alemanya (13%), Andorra (8%), Regne Unit, Països Baixos, Bèlgica i Itàlia (cap a un un 5% cada país). L'afluència de visitants, com és sabut, és força estacional, passant de poc més de 600 mil persones en mesos com gener, fins als més de 3 milions el mes d'agost.

Del conjunt de visitants que arriben a Catalunya, no tots són considerats turistes. Com ja s'ha dit, segons les definicions internacionals, un turista ho és si pernocta en un punt territorial diferent de la seva residència habitual. Per aquesta raó es poden diferenciar entre els visitants els turistes i els no turistes. D'aquests, hom pot diferenciar encara entre excursionistes i visitants de pas. La proporció de turistes i no turistes és cap a un 50% i, del conjunt de no turistes, els excursionistes suposen una mica menys que els visitants de pas. Això vol dir que en termes absoluts entren actualment a Catalunya fins a nou milions de turistes.

El motiu principal dels turistes estrangers que visiten Catalunya són les vacances i el lleure, amb un 80%. Prop d'un 10% arriben al país per motius laborals (aquest és el motiu que ha crescut més els darrers anys); la resta és visita de familiars i amics i d'altres. De la majoria de turistes que vénen de vacances, la majoria se senten atrets per Catalunya bàsicament per les condicions climàtiques i per les

Taula 10: Característiques de l'estada a Catalunya dels turistes estrangers. 1997. En tant per cent.

Marques o zones turístiques	Distribució dels turistes segons destí principal	Turistes que han visitat cada marca turística
Barcelona	24,4	50,7
Catalunya Central	2,0	3,4
Costa Brava	35,6	41,6
Costa Daurada	22,7	25,4
Costa de Garraf	5,0	8,8
Costa del Maresme	8,1	11,5
Pirineus-Pre-Pirineus	1,3	2,3
Terres de Lleida	0,9	1,3

Font: Departament d'Indústria, Comerç i Turisme. Generalitat.

platges, encara que els preus, la proximitat i les infraestructures tenen també una rellevància significativa. La destinació territorial destaca sobretot la Costa Brava, la Costa Daurada i Barcelona, per bé que, tal com mostra la taula 10, si hom considera la destinació secundària, Barcelona passa a ser el punt turístic més important.

Pel que fa a l'allotjament, cap a un 65% dels turistes declaren anar a un establiment hoteler, mentre que un 12% va a apartaments de lloguer, un 8% a cases de familiars o amics, un 6% a cases de propietat i un 6% a càmpings. S'ha de dir, tanmateix, que les estades mitjanes són força diferents segons els tipus d'allotjament. Si l'estada mitjana és de poc més d'una setmana –uns 9 dies–, els turistes que s'allotgen en hotels superen per poc els 4 dies, mentre que altres formes d'allotjament, com els apartaments de propietat o lloguer, superen les dues setmanes. Aquesta diversitat fa que, des del punt de vista dels dies o de les pernoctacions, les hoteleres no superen el 40%, mentre que el 35% dels turistes que fan servir altres tipus d'allotjament representen el 60% de les pernoctacions.

En el capítol de l'impacte econòmic, cal separar el càlcul de la despesa generada per turistes i per no turistes. Els visitants que no van pernoctar a Catalunya són excursionistes o viatgers de pas que, malgrat no ser considerats turistes en sentit estricte, certament van generar una despesa. També caldria afegir aquí el consum de transportistes, que estan exclosos de l'anterior estadística d'entrades. La consideració conjunta d'excursionistes, visitants de pas i transportistes porta a un consum estimat per a 1997 entorn del 65 mil milions. Pel que fa a les entrades de turistes, van generar de mitjana unes nou pernoctacions, de manera que es van produir uns 80 milions de pernoctacions (de les quals poc més de 25 milions són pernoctacions hoteleres). La despesa-dia declarada se situa entorn de 8 mil pessetes, de manera que els viatgers generen una despesa de 700 mil milions. Aquesta quantitat, més la dels 65 mil milions dels no turistes, fan 765 mil milions. Tenint en compte que una part d'aquesta despesa s'efectua en origen i no torna, es pot avaluar una despesa per a l'economia catalana d'uns 650 mil milions de pessetes derivats d'activitats turístiques en sentit ampli (turisme més altres visitants). Aquesta quantitat és força significativa en l'àmbit de les macromagnituds de l'economia catalana, ja que representa un 7,2% del consum privat i un 4,3% del PIB.

Un darrer aspecte a considerar és la sostenibilitat o l'estabilitat de l'activitat turística. Quant a això, resulta rellevant el grau de satisfacció i de fidelitat dels turistes. La satisfacció se situa entorn del 7,5 sobre 10, sense diferències significatives si se segmenta el conjunt total segons nacionalitats o destinacions dins del territori català. Aquesta valoració global es coherent amb el fet que més del 50% dels turistes han visitat Catalunya en dues ocasions o més. Pel que fa als aspectes més valorats, els aspectes de natura (clima) i platges són els més valorats, conjuntament amb l'oferta lúdica i cultural.

El turisme de la resta d'Espanya

Catalunya és una destinació turística molt important per als espanyols residents a la resta de comunitats autònomes. Considerant directament el conjunt de turistes, és a dir, els visitants que pernocten a Catalunya, l'any 1997 van entrar a Catalunya més de tres milions i mig de turistes espanyols residents a la resta d'Espanya[8], que generaren poc menys de 25 milions de pernoctacions. D'aquests turistes, cap a un 36% vénen de comunitats veïnes, Aragó (20%), Balears (6%) i País Valencià (10%). Madrid sobresurt amb un 20% de les arribades. S'ha de dir tanmateix que els turistes procedents de les comunitats veïnes i de Madrid fan viatges de durada més curta, uns cinc dies de mitjana, mentre que els de la resta de les comunitats allarguen la seva estada fins als nou dies si provenen de comunitats del nord de la península i onze si ho fan des del sud. Per aquesta raó, les pernoctacions presenten una diversificació major de procedència que no el nombre de turistes arribats.

Pel que fa a les destinacions territorials dels turistes de la resta d'Espanya, més del 40% tenen com a destinació principal Barcelona, i pràcticament un 30% la Costa Daurada. La tercera destinació és la Costa Brava, amb poc menys del 10% dels turistes.

El motiu principal dels viatges són les vacances pràcticament amb un 50%, i la visita a familiars i amics amb un 25%. Els viatges amb motivació de negocis suposen un 15% del total. També destaca que un 4% declara tenir segona residència a Catalunya. Pel que fa a l'allotjament, un 40% van a establiments hotelers i poc menys d'un altre 40%

[8] Població de 15 anys i més.